

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Filozofická fakulta

Historický ústav

PAVEL POKORNÝ

Leopold Berchtold – aristokrat v exilu (1918-1930)

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Zdeněk Bezečný, Ph.D.

České Budějovice

2008

Prohlašuji, že na bakalářské práci *Leopold Berchtold – aristokrat v exilu (1918-1930)* jsem pracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě Filozofickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....

Ve Vídnicích 19. 4. 2008

Za vedení mé práce, odbornou pomoc a cenné rady děkuji Mgr. Zdeňku Bezeckému, Ph.D. Děkuji rovněž Ing. Radimovi Petrovi a Mgr. Janě Petrové za povolení přístupu k osobní pozůstalosti Wrbna-Kouniců uložené na státním zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou.

Anotace

Bakalářská práce Leopold Berchtold – aristokrat v exilu (1918-1930) pojednává o osobnosti bývalého ministra zahraničí rakousko-uherské monarchie, nejvyššího komoří posledního rakousko-uherského císaře a nekorunovaného českého krále Karla I. a důležitého člena císařského dvora ve Vídni. Pozornost je soustředěna na soukromý život po pádu monarchie v roce 1918.

Cílem práce bylo demonstrovat na příkladu hraběte Berchtolda úděl exilové aristokracie, která se v proměnách společenského systému a klimatu musela přizpůsobit novým potřebám a trendům společnosti. Po roce 1918 se rozdělila do tří částí. Jednu část tvořila aristokracie, která se před pádem monarchie politicky angažovala za zájmy monarchie proti nově se rodícím neurozeným elitám nástupnických států. Druhá byla rozhodnuta udržet si své statky v nově vzniklých republikánských systémech tak, že se přizpůsobí a před veřejností odloží svou šlechtickou podstatu. Poslední část šlechty se formálně, dle nové legislativy nástupnických států, nijak neprovinila, přesto nebyla schopna smířit se s republikánskou vládou a dobrovolně odchází z Československa.

Leopold Berchtold se zařadil do první skupiny „nepřátel Československa“ a na základě zákona o zrušení šlechtictví č. 61 Sb. z 10. prosince 1918, posléze potvrzeném v § 9 záborového zákona č. 215/1919 Sbírky, musel odejít do exilu a na jeho majetek byla uvalena sekvestrace. Celé následující období 1918 – 1945 strávil nejprve ve Švýcarsku a po získání výjezdního povolení cestoval po Evropě. Během své „Odyseovské pouti“, jak sám poznamenal, se snažil docílit zrušení nuceného pobytu pro svou osobu a získat československé občanství spolu s pasem.

Vzhledem k rozsáhlé pramenné základně – korespondenci s nejstarším synem Aloisem, uložené v MZA Brno – tato práce zmapovala život hraběte od roku 1918 do roku 1930.

Annotation

Bachelor's thesis Leopold Berchtold – an aristocrat in exile (1918-1930) dissertates about the personality of the former Austro-Hungarian Foreign Office's minister, grand Chamberlain of the last Austro-Hungarian emperor and uncrowned Czech king Charles I., and the important member of the imperial court in Vienna.

In the example of count Berchtold the aim of the work was to demonstrate the deal of exile nobility, which was forced to be adapted to new demands and trends of the society in the transformation of social systems and its climate as well. After the year of 1918 it was divided into three parts. One part was formed by the aristocracy engaged in the interests of the monarchy against the newly creating low-born social tops of succession states in the transformation of the social system. The second one was decided to keep its estates in newly established republican systems accommodating and getting rid of the noble essence. The last part of the nobility, according to the new legislation of succession states, was not guilty as a matter of form, though was not able to conciliate with the republican government and left Czechoslovakia voluntarily.

Leopold Berchtold ranged into the first class of “enemies of Czechoslovakia” on the basis of the Act of abolishing the nobility n. 61. Sb., from 10. December 1918, finally confirmed in § 9 of the Act of seizing n. 215/1919 Sb., was forced to go into exile and the sequestration was imposed on his property. He spent the whole following period 1918 - 1945 first in Switzerland and after receiving an exit permit he was travelling around Europe. During his “Ulysses' pilgrimage”, as he noted, he strove narrowly to reach for the cancellation of the restraint for his individual and to get Czechoslovakian citizenship together with its passport.

Considering to the extensive resources base – correspondence with the oldest son Alois, saved in MZA Brno – this thesis charted the life of the count since the year of 1918 until 1930.

Obsah

I.	Úvod. Literatura a prameny	7
II.	Leopold Berchtold	11
II.1	Rodina a společnost jako přirozené okolí aristokrata	11
II.2	„Aurea via media“ (Berchtoldova politická kariéra do roku 1918)	26
II.3	Hospodářské zázemí	40
III.	Život v exilu	49
III.1	Šedá eminence aristokratických kruhů	52
III.2	Cestování po Evropě a pobyty u šlechtických rodin mimo území Československa	56
III.3	Úsilí o povolení návratu do vlasti (vztah k „první republice“; objasňování politických postojů a činů v období I. světové války v osobní korespondenci se synem Aloisem)	74
IV.	Závěr	86
V.	Prameny a literatura	88
V.1	Nevydané prameny	88
V.2	Vydané prameny	88
V.3	Literatura	89
VI.	Příloha	92
VI.1	Seznam obrazových příloh	92
VI.2	Obrazové přílohy	93

I. Úvod. Literatura a prameny

„Národností jsem Vídeňan.“ V případě pádu monarchie “bych zůstal aristokratem. Není to mnoho, ale je to lepší než nic.“

Leopold Berchtold

(v rozhovoru s francouzským státníkem)¹

Nově nastoupivší politické elity mladého československého státu se netajily názorem, že je „...celá diplomacie, nejen rakouská, ...zastaralá, přežila svým aristokratiem a jeho tajnůstkářstvím, diplomatickým augurstvím a formalismem...“.² Tento názor přesně vyjadřoval protimonarchistické postoje pozdějších československých prezidentů T. G. Masaryka a Edvarda Beneše.³ Napadána byla právě proto, že hrála až příliš významnou roli při prezentaci každého jednoho národa podunajské monarchie. Tyto národy se v rámci sílících tendencí liberalizace, modernizace a demokratizace společnosti vymezovaly touhou po autonomii a samostatnosti. Muselo tedy dojít ke střetu dvou světů. V podstatě to byly světy dvou elit. Dvou oddělených entit prahnoucích po moci, přičemž jedna z nich onu moc v rukou třímala a snažila se ji udržet a ta druhá o ni bojovala. Ve své práci *Elity v Československu 1918 – 1948?*⁴ nastínil František Svátek hájemství společná pro obě mocenské entity a nastínil jejich podstatu. Náležel k nim program urozenosti rodu stavící svou oprávněnost na vrchol společnosti mnoha generační existencí. Jak se promítnul souboj obou elitních skupin, podává profil rakousko-uherského ministra zahraničí Leopolda Berchtolda, pozdějšího nejvyššího hofmistra císaře Karla I. Berchtold patřil nejen ke společnosti, která svůj boj prohrála, ale navíc měla nést následky exemplárního viníka. Práce Františka Svátka pod záštitou Ústavu pro soudobé dějiny akademie věd České republiky v sobě zahrnuje východiska historiků elit Guy Chaussinand-Nogareta, Wilfreda Pareta či Roberta Michelse.⁵ Na sémantickou podstatu elit navázal v moderních výzkumech profesor Yaleské univerzity ve Spojených státech Fareed Zakaria. Americký politolog, indického původu, rozšířil dimenzi vnímání tradičních elit o rozměr fenoménu slávy v konzumním slova smyslu globalizované

¹ W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999, s. 161, 272.

² T. G. MASARYK, *Rakouská zahraniční politika a diplomacie*, Praha 1911 (Citováno v J. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 3-4/2004, s. 29).

³ A. KLIMEK, E. KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995, s. 14.

⁴ F. SVÁTEK, *politické elity v Československu 1918-1948?*, Praha 1994.

⁵ G. CHAUSSINAND-NOGARET, *Historie des élites en France du XVIe au XXe s.*, Paris 1991. (Citováno v F. SVÁTEK, *Elity v Československu 1918-1948?*, *Politické elity v Československu 1918 – 1948*, Praha 1994, s. 9.).

společnosti 20. a 21. století.⁶ Společně s Hansem Morgenthauem a Fridrichem Augustem von Hayekem vychází z přínosu studií francouzského politika Alexise de Tocqueville.⁷ Těchto vědeckých přístupů bylo využito v předkládané práci.

Téma exilové aristokracie první poloviny 20. století nepatří mezi frekventovaný objekt badatelského zájmu. Podstatným těžištěm při tématické rekonstrukci byly vydané prameny v podobě pamětí příslušníků šlechty, kteří se s podobným osudem setkali, své příběhy zachytili a posléze publikovali. V tomto ohledu je třeba zvláště zmínit vzpomínkové práce Cecílie Sternbergové, Tatiany Metternichové a Alfonse Clary-Aldringena.⁸ Ke zpracování Berchtoldovy politické dráhy a náplně diplomatické služby posloužily vydané paměti od autorů Berty Kinské-Suttnerové, či současné političky Madeleine Albrightové.⁹

Podstatným zdrojem byly i přednášky Jaroslava Werstadta. V roce 1991 zajistil Historický klub v Praze ediční počín, díky kterému byly vydány přednášky Jaroslava Werstadta přednesené v Národním muzeu v Praze dne 19. 1. 1957 (s názvem „*František Ferdinand v boji o politiku habsburské monarchie za válek balkánských*“) a 20. 2. 1958 (s názvem „*Poslední zápas Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie*“). Jeho poznatky vyplývaly jednak ze zkušenosti pokrokového studentského funkcionáře a redaktora, jenž aktivně působil v době pádu monarchie, ale také systematickým zpracováním korespondence mezi následníkem trůnu Františkem Ferdinandem d'Este a Leopoldem Berchtoldem, ministrem zahraničí. Průzkumem pamětí následnickových spolupracovníků z generálního štábu se doktoru Werstadtovi podařilo vnést do kauzy následníka trůnu zcela nový náhled ve věci následnickovy snahy o záchranu Rakousko-Uherska.¹⁰ Nepřímo se tak vyjádřil i k postavení hraběte Berchtolda ve vztahu k arcivévodovi a celé

⁶ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005.

⁷ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992.; F. A. von HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*, Praha 1998.

⁸ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha-Litomyšl 2002.; T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992.; A. CLARY-ALDRINGEN, *Vůně vzpomínek: kníže Clary-Aldringen vypráví o „starých“ zlatých časech*, Praha 2002.

⁹ M. ALBRIGHT, *Madam secretary: A Memoir by Madeleine Albright*, New York, 2003.; B. von SUTTNER, *Memoirs of Berta von Suttner: The Records of an eventful life*, Boston 1910.; Pro srovnání práce diplomata pak zejména R. BABEL, (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Informationen und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedneskongresses*, München 2005.

¹⁰ K tématu politika následníka trůnu R. A. KANN, *The Multinational Empire, Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848 – 1918*, kde se objevuje korespondence mezi následníkem a ministrem Ottokarem Czerninem a vztah k Vilémovi II.; K. VON BARDOLF, *Soldat im alten Österreich, Jena-Leipzig 1938/1939.*; R. KISZLING, *Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este. Leben, Pläne und Wirken am Schicksalweg der Donaumarchie*, Graz-Köln 1953.; časopisecké studie R. A. KANN, *Emperor William II. and Archduke Francis Ferdinand in their Correspondence*, American Historical Review 7, 1952.; F.C.VON HÖTZENDORF, *Aus meiner Dienstzeit 1906 – 1918*, 5 Bünde, Wien 1921 – 1925.; J. REDLICH, *Das politische Tagebuch. Schicksalsjahre Österreichs 1908 – 9*, Graz – Köln 1953.; I. AUFFENBORG-KOMAROV, *Aus Oesterreichs Höhe und Niedergang*, München 1921.; J. REILICH (ed.), J. BAERNREITHER, *Fragmente eines politischen Tagebuches*, Berlin 1928.; I. BURIÁN, *Drei Jahre*, Berlin 1923.; O. CZERNIN, *Im Weltkriege*, Wien 1928.; L. VON CHLUMECKY, *Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen*, Berlin 1929.; W. GIESL, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient*, Berlin 1927.; H.

císařské zahraniční politice, čímž osvětlil východiska ministrova jednání. Byl to právě hrabě Berchtold, který po následníkově násilném skonu zadal impuls k převezení jeho korespondence z českého Konopiště do Vídně. Autor přednášek vyšel i z výzkumu dochované Berchtoldovy diplomatické a vojensko-politické korespondence s arcivévodou v Rodinném archivu Berchtoldů Moravského zemského archivu v Brně (dále jen RA Berchtoldů MZA Brno). Až do 50. let nebyla o této korespondenci širší povědomost.¹¹ K pochopení širšího kontextu Berchtoldovy zahraniční politiky a pozice kariérního diplomata vede publikace Williama D. Godseyho *Aristocratic Redoubt*¹², která byla postavena na důkladných sondách zejména vídeňských Haus-, Hof- und Staatsarchivu, Archiv der Republik, Kriegsarchiv a Rodinného archivu Berchtoldů Moravského zemského archivu v Brně (dále MZA Brno, RA Berchtoldů), jakož i zpracování vydaných pramenů ministrových spolupracovníků z Míčového náměstí, propojené s publikacemi Hugo Hantsche.¹³ Tyto cenné poznatky byly rovněž zakomponovány do bakalářské práce.

Rodinný archiv Berchtoldů Moravského zemského archivu v Brně je v této práci nejpodstatnějším zdrojem.¹⁴ Sondáž korespondence Leopolda Berchtolda s nejstarším synem Aloisem se stala základním stavebním kamenem při rekonstrukci Berchtoldových osudů po roce 1918 do 30. let 20. století. Účelem bylo zmapovat tuto druhou etapu Berchtoldova života, která se vyznačovala pobytem v exilu a snahou o povolení návratu domů k rodině, do Buchlovic. Tato snaha se promítla téměř do všech těchto dopisů synovi, protože je zde patrná neustálá tendence vysvětlovat svoje postoje z období ministerské funkce. Syn Alois musel být se svědomím otce obeznámen nejlépe. O to se jednalo hraběti především, neboť právě syn Alois byl prostředníkem ve vyjednávání Berchtolda s prvorepublikovými úřady.¹⁵ Hrabě byl až příliš nebezpečným monarchistickým symbolem a vrátit do vlasti se mu podařilo až po smrti. Jeho ostatky byly převezeny z Maďarska a uloženy v rodinné hrobce Berchtoldů – kapli svaté Barbory na kopci Modla nedaleko hradu Buchlova a zámku v Buchlovicích. In extenso transliterovaná korespondence byla ponechána v dobových jazykových strukturách německého, francouzského, anglického, italského, českého a latinského jazyka.

VON MUSULIN, *Das Haus am Ballplatz*, München 1924.; I. STÜRGH, *Politische und militärische Erinnerungen aus meinem Leben*, Leipzig 1922.; S. SZILASSY, *Der Untergang der Donau-Monarchie*, Berlin 1921.; W. WÜHR (ed.), L. VON PASTOR, *Tagebücher – Briefe – Erinnerungen*, Heidelberg 1950.; N. VON HORTHY, *Ein Leben für Ungarn*, Bonn 1953.; J. GELANDAUER, *František Ferdinand d'Este: následník trůnu*, Praha 2000.; F. WEISSENSTEINER, *Franz Ferdinand: der verhinderte Herrscher*, München 1999.; J. GELANDAUER, *František kníže Thun. Místodržící českého království*, Praha 2007.

¹¹ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 49.; MZA Brno, RA Berchtoldů, G 138, korespondence diplomatická a vojensko-politická.

¹² W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999.

¹³ H. HANTSCH, *Leopold Graf Berchtold: Grandseigneur und Staatsmann*, 2 vols, Graz-Styria 1963.

¹⁴ MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138.

¹⁵ Tamtéž, karton 191, inv. č. 556.

V oblasti pramenné základny bylo využito srovnání s dalšími dvěma moravskými šlechtickými rody – Trauttmansdorff-Weinsbergů a Wrba-Kouniců. Oba rodinné archivy jsou uloženy v MZA v Brně a v případě Wrba-Kouniců ještě navíc posloužil průzkum „zbytkové“ korespondence¹⁶ hraběnky Elvíry a jejího syna Alfonse, která je uložena v depozitářích státního zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou a ještě nikdy nebyla zveřejněna. Nejedná se sice o cenný pramen, ale pro účely rekonstrukce společenského prostředí Elvíry Wrbnové svůj účel splnil. V kapitole „Hospodářské zázemí“ byla srovnána tíživá finanční situace šlechty ve 20. a 30. letech 20. století. Mění se situaci ve společnosti a vliv hospodářských obtíží velkostatků se promítl i v korespondenci hostimské větve Trauttmansdorff-Weinsbergů.¹⁷

V mezích historicko-antropologických východisek se nabídlo pojednat o kontroverzní osobnosti Leopolda Berchtolda i využitím vědeckých přístupů na poli mezinárodně-politické vědecké disciplíny, která se jako samostatná začala etablovat ve 20. století.¹⁸ Využitelnost této práce byla tak posunuta do širší dimenze více oborového pojetí historie, mezinárodní politiky a diplomacie.

¹⁶ Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou (depozitář), RA Wrba-Kouniců, osobní korespondence Elvíry Wrbnové – Kounicové.

¹⁷ MZA Brno, RA Trauttmansdorff-Weinsbergů (hostimská větev), G344, kart. 3.

¹⁸ Š. WEISSOVÁ, *Úvod do studia mezinárodních vztahů*, Pelhřimov 2002, s. 11.; V. P. POTĚMKIN, S. V. BACHRUŠIN, *Dějiny diplomacie*, I.-III. díl, Praha 1949.; H. NICOLSON, *Diplomacy*, London 1939. Na téma povinnosti diplomata R. G. FELTHAM, *Příručka diplomata*, Praha 2003.; B. URQUHART, *Hammarškjöld*, New York 1977.; E. H. CARR, *The twenty years crisis 1919-1939. An introduction to the Study of International relations*, New York 1964.; A. KLIMEK, E. KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995.; P. BLANCHARD, N. BANCEL, S. LEMAIRE (dir.), *La Fracture coloniale, La société française au prisme de l'héritage colonial*, Paris 2005.; M. HLAVÁČKA a M. PEČENKA, *Trojpolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999; Karel CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.;

J. GOLDSTEIN, J. C. PEVEOUSE, *International relations*, Longman 2005, p. 15.; P. ČERNÍKOVÁ, *Evropská unie a Spojené státy americké: politické vztahy na počátku 21. století*, Mezinárodní politika, ročník XXXII., 01/2008, s. 41-43.; A. DRAPER, A. RAMSAY, *The good society: An Introduction to Comparative politics*, New York 2007.

II. Leopold Berchtold

II.1 Rodina a společnost jako přirozené okolí aristokrata

Rodina Berchtoldů patřila už od počátku 17. století mezi tyrolskou šlechtu. Mezi vysokou nobilitu se příslušníci rodu dostali až povýšením do stavu svobodných pánů ve 30. letech 17. století. Od roku 1633 používali predikát „von und zu Ungarschitz, Frattling und Pullitz“ odvozený od rodových statků Uherčice, Vratěnin a Police nacházející se v zemích Koruny české – na Moravě. Česká větev rodiny, do níž se narodil Leopold Berchtold, byla povýšena do hraběcího stavu platného pro české země v roce 1701. Berchtoldové byli hluboce intelektuálně zaměřeni. V jejich řadách se objevili vědci, cestovatelé, filantropové, politici, jazykovědci i sběratelé umění.¹⁹

Leopold (Antonín Jan Zikmund Josef Corsinus Ferdinand) Berchtold se narodil 18. dubna 1863 do prostředí společenské elity tvořené starobyloou nobilitou sídlící v hlavním městě monarchie. Ve Vídni sídlil panovník se svým dvorem a Berchtoldové se díky svému původu a urozenosti cítili být plnoprávními členy císařského dvora a první společnosti.²⁰ Leopoldův otec Zikmund (narozen v Buchlově, 6. února 1834 – zemřel v Bergudi, 19. března 1900), konzervativní politik a člen moravského sněmu, se zajímal o vyřešení jazykové otázky v zemi. Jeho další aktivity se zaměřovaly na chov koní, dokonce působil jako prezident k tomu zřízené zemské komise. Matka Josefína Gabriela (narozena 13. června 1835 – zemřela ve Vídni 28. března 1894) pocházela z nejpřednější rodiny monarchie, knížat Trauttmansdoff-Weinsbergů, kteří měli zajištěn bezprostřední přístup ke dvoru a těšili se exkluzivnímu postavení mediatizovaného²¹ rodu, jehož mnozí příslušníci byli nositeli nejvyššího státního řádu – Zlatého rouna.²² Berchtoldové se řadili mezi 470 aristokratických rodů první společnosti s mimořádným postavením svého neposkvrněného šlechtického původu.²³ Systematickým odvoláváním se na provázanost rodové starobylosti, vědění a pozemkovou držbu se u Berchtoldů začal naplňovat obraz rodu příslušného k minoritní společenské elitě disponující mocí, autoritou a vlivem.²⁴

Aby rodina rakouského původu byla přijata, či alespoň považována za plnoprávního člena české stavovské obce, přistoupila, v rámci společnosti počátku 18. století, k prezentaci sebe sama

¹⁹ P. MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 27 – 29.; C. von WURZBACH, *Bibliographisches Lexikon*, I., Wien 1856, s. 290-213.

²⁰ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha-Litomyšl 2002, s. 60.

²¹ Mediatizované rodiny byly za existence svatě říše římské rodinami s právem hlasovat na Říšském sněmu. Mediatizovány byly v den, kdy se císař František II. vzdal koruny císaře sv. říše římské a ta byla zrušena (J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007, s. 45.).

²² J. ŽUPANIČ – F. STELLNER – M. FIALA, *Encyklopedie knížecích rodů*, s. 190-192.

²³ TÝŽ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007, s. 16.

²⁴ G. CHAUSSINAND-NOGARET, *Historie des élites en France du XVIe au XXe s.*, Paris 1991 (Citováno v F. SVÁTEK, *Elity v Československu 1918-1948?*, Politické elity v Československu 1918 – 1948, Praha 1994, s. 9.).

jako dědice spřízněného urozeného a starobylého rodu Petřvaldských z Petřvaldu, sídlícího na Moravě již od 15. století. Tím měl být usnadněn vstup mezi urozenou společnost Moravy. Ve svém moravském prostředí přistoupili k zásadě sebe-(re)prezentace svým výstavným rodinným sídlem v Buchlovicích s italskou a v 18. století přetvořenou francouzskou zahradou.²⁵ Petřvaldská hrdost na nesporné místo elity novověké společnosti záměrně prezentovala stavbou buchlovické rezidence právo na postavení legitimního člena stavovské společnosti zemí svatováclavské koruny.²⁶ Zámecké místnosti zařízené původním mobiliářem byly po stěnách dekorovány štukovou výzdobou z období kolem roku 1710. Rodina Berchtoldů si zámek upravovala do současné podoby v průběhu první poloviny 20. století pod vedením architekta Dominika Feye.²⁷ Iniciátorem byl právě Leopold Berchtold, který zveleboval rodinné sídlo pro svůj plánovaný, leč neuskutečněný odchod z politické sféry. Z tohoto období pocházejí atikové balustrády průčelí hlavní budovy rozšířené nad zahradní křídlo. Roku 1905 byla vystavěna vrátnice s vjezdem a vchody do parku. Zároveň se upravily i interiéry zámku. V přízemí měla rodina obytné pokoje. Zvláštní pozornost byla věnována úpravě saly terreny s mytologickými výjevy na nástropní štuce a mozaikou na stěnách. Paměť urozenosti rodu se promítla v době upadajících pozůstatků slávy jednoho šlechtického rodu, který chtěl přestavbou nejen docílit vyššího pohodlí a reagovat tak na změnu nároků na bydlení v duchu nové doby²⁸, ale rovněž měl svým obyvatelům a návštěvníkům z jejich přirozeného okolí připomenout, že i přes změnu politických režimů je rodina a její původ nadřazen neúprosným proměnám společnosti v čase 20. století.²⁹ Reprezentační prostory zámecké vily měly transcendentálně reflektovat činy hodné urozených předků a dát okolím najevo, že ambiciózní rodina majitelů přestála ony nebezpečné modernizační společenské změny 20. století a zcela jednotná i posílená tragickou empirií z pádu starého režimu vstupuje do nové éry. Nově přestavěná vila měla tyto pocity vyvolávat i u jejích obyvatel.³⁰ Dvacátá léta jsou pro Buchlovice ve znamení iniciace bývalé

²⁵ Tuto italskou barokní vilu nechal vystavět koncem 17. století (po r. 1707 – 1738) Jan Dětřich Petřvaldský z Petřvaldu pro svou italskou choť Anežku Eleonoru z Colonna-Felsu, aby jí vytvořil prostředí připomínající její italskou domovinu. Také proto, že nedaleký hrad Buchlov již nevyhovoval zvyšujícím se nárokům na pohodlné a zároveň reprezentativní sídlo. Výstavbou byl pověřen architekt Domenico Martinelli, ovšem stavbu provedl Mořic Grimm, jenž se na horním zámku podílel i projekčně. Zámecký komplex se skládá ze dvou, k sobě obrácených, na osu komponovaných, podkovovitých budov, vystavěných v různých úrovních. Hlavní dolní budova na nádvorní straně je architektonicky jednopatrovou, do parku přecházející v dvoupatrovou, budovou. Uprostřed hlavního křídla je tvořen kupolovitou střechou, v přízemí vybaveného salou terenu a v patře se nachází hlavní sál. Horní zámek je také někdy označován jako Flora.

²⁶ R. SMÍŠEK, *Jan Adam z Questenberka a hmotná kultura zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou* (příspěvek ke šlechtické reprezentaci v první polovině 18. století), *Západní Morava, vlastivědný sborník, ročník IX.*, 2005, s. 50-70.

²⁷ Dominik Fey vybavil střechy hlavní budovy vikýři a atikovou balustrádou. Z jeho návrhů pocházejí i sochy v nikách a mříže v bráně.

²⁸ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa*, Praha 1996.

²⁹ H. RUDOVÁ, *Rožmberk jako místo paměti. Prezentace starobylosti a urozenosti rodu Buqoyů*, České Budějovice 2007 (Bakalářská práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

³⁰ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 56.

aristokracie, která následkem prvorepublikové legislativy přišla o své šlechtické tituly, k přestavbě rodinných sídel. V rámci jednoho autonomního státu, tak byla popřena její svébytnost.³¹ Podobně k tomu přistupovaly i ostatní moravské rody. Příkladem mohou posloužit hostimská větev Trauttmansdorff-Weinsbergů³² nebo o 10 km vzdálení Wrbnové v Jaroměřicích nad Rokytnou³³. Zajímavé je si povšimnout, že tyto přestavby jsou většinou započaty z iniciativy mladých členů rodu nastupujících po svých otcích, jako by chtěli do sídla vpustit nového ducha mládí a moderních trendů společnosti. Při tom ovšem sehrála významnou roli úcta k předkům a celému rodu vstřípená jim od dětství na pozadí koncepčně pojaté výchovy šlechtice.³⁴ V moravském Hostimě například předal vládu nad rezidencí a přílehlým panstvím hrabě Ferdinand Trauttmansdorff-Weinsberg svému nejstaršímu synovi Viktorovi, který si přivádí do tohoto prostředí mladou ženu Eduardu, rozenou princeznu z Liechtensteina. Hraběnka Eduarda prostřednictvím korespondence zve svou tchýni Bertu Trauttmansdorff-Weinsbergovou, aby se přijela podívat do nově zařízeného Hostima na vnitřní vybavení a dekorace. Interiérová přestavba se zde uskutečnila i přes finanční těžkosti hostimského statku a navzdory tehdejší drahotě, postěžovala si v dopisech tchýni hraběnka Eduarda.³⁵ V jaroměřické barokní rezidenci probíhaly úpravy interiéru části západního křídla zámku v mezích finančních možností. Její královské výsosti, hraběnky Elvíry z Wrbn³⁶, rozené bavorské princezny Wittelsbachové (sestřenice rakousko-uherské císařovny Alžběty). Ač univerzální dědička svého chotě Rudolfa Wrbn³⁶, utíká Elvíra Wrbnová do Jaroměřic před svým nejstarším synem Rudolfem, který se po smrti svého otce roku 1927 stal pánem hlavního sídla Wrbn-Kouniců

³¹ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005.

³² J. OBRTLÍK, *Inventář MZA Brno, RA hostimské větve Trauttmansdorff-Weinsbergů*, G344, Brno 1967 uvádí o hostimské větvi Trauttmansdorff-Weinsbergů (1872-1954), že majetek na Moravě získala vyměněním lichtenštejnské moravskokrumlovské sekundogenitury. Ferdinand Trauttmansdorf (1855-1928), bratr tehdejší vládnoucí hlavy knížecího rodu Trauttmansdorffů, zdědil Hostim. Na příštích 40 let se stal hlavním představitelem hostimské sekundogenitury. Hrabě Ferdinand uzavřel morganastický sňatek s evangeličkou švýcarského původu Bertou Fischerovou (1869-1950). Ferdinand a jeho nejstarší syn Viktor (1895 - 1969) byli vášnivými lovci a celé hostimského dědictví svými zálibami mimořádně finančně zatěžovali. Před konkurzem jim pomohly kontakty s vládní elitou 3. říše. Roku 1945 byl celý majetek moravské hostimské větve zabrán na základě Benešových dekretů.

³³ D. HODEČK, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004.; A. PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 150 – 157.; P. MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 309-310. Wrbn-Kounicové jsou původem starou rodinou slezského původu z 13. století. Roku 1897 se díky příbuzenským svazkům podařilo získat, po nákladných soudních procesech, fideikomisní majetek po vymřelé sekundogenitúře moravské větve Kouniců. O to se zasloužil Rudolf Wrbn (1864 - 1927), jenž připojil nejen dědictví, ale i erb se jménem Kounic-Rietberg-Questenberg ke svému. Majetek zdědila jeho manželka Elvíra, původem bavorská princezna Wittelsbachová. Ve 40. letech odešla do Vídně, kde zanedlouho zemřela, a zámek byl o rok později prodán říšské dráze.

³⁴ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005.

³⁵ Dopis z 20. září 1920 v MZA Brno, RA Trauttmansdorff-Weinsbergů (hostimská větev), G344, kart. 3, i. č. 21, folio 10. „...Morgen fahren wir nach Zneim, wo wir aless mögliche, wie Vorhänge für die Zimmer kaufen wollen.“;... “*Sehr gescheit, dass Du Anfang her totor kommen willst, freue mich sehr, dir unsere Wohnung zu zeigen.*“

³⁶ Dokonce i po svém nerovnorodém sňatku s hrabětem Rudolfem z Wrbn-Kounic-Questenberg-Freudenthalu trvala Elvíra, aby jako příslušnice bavorské královské dynastie byla oslokována titulem „Její královská výsost, hraběnka z Wrbn-Kounic“. Její pocit a přesvědčení o vlastní sociální distinkci byl velmi silný. Pro svého chotě trvala na titulu jeho Excellence hrabě Rudolf Wrbn-Kounic. (A. PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 151.).

v moravském Holešově. Elvíra, členka bavorské královské dynastie, se odmítla smířit s nepřijatelným nerovnorodým sňatkem syna s holešovskou plebejkou Bertou Wiedmannovou.³⁷ Hraběnka si s sebou z Holešova přivezla řadu osobních předmětů, které se později evidovaly v inventáři jaroměřického zámku.³⁸ Mezi nimi i vlastní portrét v životní velikosti od malíře Rauchingera. V Buchlovicích vzal iniciativu do rukou nejstarší syn Leopolda Berchtolda, Alois, který se souhlasem svého otce pokračoval s přestavbou rodinné rezidence v roce 1924. Z osobní korespondence je ale patrné, že Leopold Berchtold má, jako vášnivý obdivovatel umění, při přestavbě stále významné slovo.³⁹ Zásada zachování rodové historie byla v Buchlovicích dodržena obzvláště štukovou heraldickou výzdobou, instalací portrétů rodové galerie a pojmenováním některých místností po členech rodu.⁴⁰ Představa urozenosti a starobylosti rodu se začala naplňovat v oválném hlavním sále sloužícím kumulované funkci hudebního a tanečního sálu. Prostupuje dvěma patry a přechod do patra byl zdůrazněn galerií se zlaceným zábradlím. Nad krby byly ve štuce vytvořeny masivně zlacené erby rodů Petřvaldských a Colonnů. Sál nesl nástropní fresku s tematikou génia odevzdávajícího Buchlovice Anežce Eleonoře z Collona-Felsu, dále pak Štěstěnu s rohem hojnosti a andělky s ratolestmi (pravděpodobně symbolizující rok 1707). Do kartuší na stěnách byly vymalovány alegorie Umění, Spravedlnosti, Nevinnosti a Statečnosti. Na ochoze našly své místo obrazy námětů přírodních živlů a čtyř ročních období. Vybaven byl, stejně jako ostatní pokoje v přízemí, původním reprezentativním nábytkem, z části doplněným mobiliářem (solitery ze 17. století) z nedalekého hradu Buchlova. V místnostech byla instalována barokní, rokoková a klasicistní kamna z bíle polévané pálené hlíny. Byly zde vystaveny sbírky italské majoliky ze 17. a 19. století, další porcelán pařížské, míšeňské, vídeňské a dělffské provenience a ještě orientální užitkový a dekorační porcelán z 18. a 19. století, antické, středověké i novodobé mince a medaile (včetně mnoha českých ražeb původem z 11. století).⁴¹ Význam buchlovického sídla vzrostl, nejen v očích jeho vlastníků, v roce 1908. Ve dnech 15. a 16. září se v levém z koutových kabinetů v přízemí zámku konala Leopoldem Berchtoldem zprostředkovaná zákulisní schůzka mezi rakouským ministrem zahraničí Aloisem Aerenthalem a jeho ruským protějškem Alexandrem Petrovičem Izvolskym, za účasti některých zasvěcených zaměstnanců rakouského ministerstva zahraničí. Na programu byla anexe Bosny a Hercegoviny. Na paměť této události si zde majitelé nad krb instalovali desku podávající o tom svědectví. Slovy Antonyho Cardozi (italského historika)

³⁷ A. PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994.

³⁸ D. HODEČK, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004, s. 81.

³⁹ MZA Brno, *RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem*, G138, karton 191, i.č. 556.

⁴⁰ H. RUDOVÁ, *Rožmberk jako místo paměti. Prezentace starobylosti a urozenosti rodu Buqoyů*, České Budějovice 2007 (Bakalářská práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

⁴¹ B. SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1. svazek A/1, Praha 1994, s. 313.

šlechta počinem takového charakteru reflektovala kolektivní identitu, která měla zachovat jejich soudržnost, exkluzivitu a legitimitu jejich vlivné role ve veřejném životě.⁴² Portrét ministryny manželky Ferdinandy s nejstarším synem Aloisem, od maďarského malíře Guly Benczura, visel na stěně kuřáckého salonku dekorovaného štukovou výzdobou a orientálně pojatou podlahou. Sedací nábytek v této místnosti byl potažen látkou zlatavého odstínu. Knihovna obsahovala svazky, které si rodina Berchtoldů sama opatřila, protože ta původní petřvaldská knihovna, přemístěná na zámek z hradu Buchlov roku 1730, se vrátila na své původní místo. Z knihovny se vcházelo do jídelny s oválným stolem, 11 červeně čalouněnými vysokými židlemi a příborníkem z roku 1624. Rodina zde během stolování byla sledována zejména portréty páru, bez kterého by vila postavena nebyla – Janem Dětřichem Petřvaldským z Petřvaldu a Anežkou Eleonorou z Collona-Felsu. Za dveřmi v koutě jídelny se nacházel oltář zdobený gotickými malbami světců a obrazy ze 17. století. Berchtoldům tedy stačilo jen otevřít dveře a oddávat se modlitbám v takto pohodlně improvizované domácí kapli. K jídelně přiléhal stříbrný salon Eleonory z Petřvaldu s nábytkem ve stylu Ludvíka XVI. Následující tři pokoje sloužily rodinným hostům. Mezi lety 1914 – 1915 si Berchtold nechal pro svou jezdeckou a dostihovou vášeň u vrátnice vybudovat konírnu. Před budovou horního zámku byla zřízena terasa se zábradlím a středním schodištěm. Stávající prostory uvnitř byly přebudovány roku 1924 na hostinské pokoje.⁴³ V průjezdu pak Leopold Berchtold nechal na paměť svého stavebního počinu z roku 1915 instalovat desku se svými iniciálami. Zděným plotem obehnaná vila, obklopená francouzským a anglickým parkem, byla rodinným „ostrovem“ uzavřeným vnějšímu okolí. Intimita byla rovněž motivačním faktorem přestavby. Avšak od historizujících přestaveb během 19. století a tendencí věnovat alespoň část sídla reprezentativním prostorům s funkcí rodinného muzea, tyto sklony ve 20. století ustupují. Co největší prostor je využit k obývání domácí rodinou.⁴⁴ Podstatnou je snaha najít spojovací most mezi reprezentací a účelností v přestavbě. Jako by rodina tímto restauračním počinem chtěla dát najevo, že zde je stále svým pánem. Zde bude nadále platit řád konzervativní tradice tolik potřebný ke konsolidaci rodiny.⁴⁵ Rodina investovala do přestavby nejen proto, aby ukázala touhu po srovnání kroku s dobou a potvrdila svou socializaci do nové společnosti, ale zejména poukázal na to, že přežila a že má právo na existenci. Existenci sociální vrstvy traticí na samozřejmosti z dob staré monarchie.⁴⁶ Stále rostoucí hodnota rodinného soukromí byla zvýšena výhodou, že oba objekty zámeckého komplexu nebyly přes vysokou zeď

⁴² E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 15.

⁴³ TÝŽ, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1. svazek A/1, Praha 1994, s. 311.

⁴⁴ H. RUDOVÁ, *Rožmberk jako místo paměti. Prezentace starobylosti a urozenosti rodu Buqoyů*, České Budějovice 2007 (Bakalářská práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích). Utilitarita prostoru v C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2002, s. 189.

⁴⁵ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 40-43.

⁴⁶ TÝŽ, s. 40.

oddělující sídlo od vnějšího okolí vůbec vidět. Napomohla tomu i bariéra staletých stromů, vzácných dřevin a porostů v zámeckém parku, jakož i pozice hlavní vstupní brány, od které nebylo na italskou barokní vilu vůbec vidět. Zámecký park byl tedy původně v italském stylu přebudovaný v 18. století do francouzské podoby. Roku 1910 rozšířil Leopold Berchtold park o anglickou část. I během svého exilového pobytu se snažil zasahovat do úpravy buchlovické pergoly, o čemž svědčí dopis z 22. října 1919 psaný francouzsky.⁴⁷ V zahradě byly instalována italská mramorová socha Flóra z doby po roce 1900 a roku 1928 ještě alegorie Šťastného lovu a Slávy přenesená do Buchlovic ze zámku v Bzenci. Panorama Buchlovického panství nabízelo nejen Berchtoldům romantický pohled. Přímo naproti hlavní přístupové bráně se od nepaměti, v sousedství hradu Buchlova, rozléhal kopec Modla. Nejvhodnější místo pro umístění kaple svaté Barbory, původní petřvaldské a později berchtoldovské hrobky. I místo posledního odpočinků rodiny Berchtoldů bylo přebudováno v roce 1910. Po smrti otce zakoupil Leopold Berchtold u antikváře v Paříži roku 1900 mramorový epitaf s majolikovým reliéfem Madony a dítěte obklopených ovocným festonem a nechal jej do hrobky nainstalovat. Autorství epitafu je připisováno Giovannimu della Robbia a pochází z 20. let 16. století.⁴⁸

Okolí nejbližší rodiny si začal Berchtold vytvářet sňatkem s hraběnkou uherského původu Ferdinandou Károlyiovou (narozena 4. září 1835 – zemřela 26. srpna 1955), kterou Károlyiové v úzkém kruhu rodinném nazývali Nandine. Ferdinandin otec Alois Károlyi, byl velvyslancem v Londýně.⁴⁹ Pro Nandine, jak se i ona sama ve svých denících označila, byla otázka sňatku věcí šlechtického bytí. Stejně jako současnice Sidonie Nádherná z Borutína se k uzavření budoucího manželství stavěla z pozice šlechtičny.⁵⁰ Mladá komtesa si do svých, malým zámkem uzamčených

⁴⁷ Dopis z 22. října 1919 v MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556, folio 131-132. „...*Bellevue Palace Berne, 22. Octobre 1919. Cher Louis! Pour faire suite á ma lettre d'aujourd'hui (carte postale datée d'Oberhofen) je viens t'informar que je désire avoir de sable dans la Pergola de B. tout commen devant la Pavillon Le Flore (Kacheln wäre wahnwitzig!) Ensuite Je suis d'avis qu'il foudrait planter, pour enguirlander les Colonnes, des Crimsons rose, unicolore, «Dorothy Perkins. J'ai longtemps réfléchi lá - dessus et, de concert avec Mitzi Zichy, qui a passé plusieurs semaines en Angletterre avant les outbreak de languerre, je considère cette solution comme la plus pittoresque. Parlez-en á Monsieur Valik en mon nom.*“

⁴⁸ K tématu zámku v Buchlovicích, hradu Buchlov a kaple sv. Barbory dále K. SVOBODA, *Buchlovice, státní zámek a okolí*, Praha 1953.; A. BARTUŠEK – K. SVOBODA, *Buchlov, státní zámek a okolí*, Praha 1955.; J. PETRŮ, *Dílo Giovanni della Robbia na Buchlově*, *Umění* 21, 1973, s. 154 - 156.; I. KRSEK – Z. KUDĚLKA – M. STEHLÍK – J. VÁLKA, *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 233 – 234.; J. HEROUT, *Staletí kolem nás*, Praha 2002.; B. PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1999, s. 84 – 87. Na téma funkce hrobky v paměti šlechty Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005.; V. GRUBHOFER, *Fenomén smrti ve šlechtickém prostředí v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Smrt a pohřby v rodině Schwarzenbergů v letech 1873-1939*, České Budějovice 2006 (diplomová práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

⁴⁹ GODSEY, *Aristocratic Redoubt*, West Lafayette 1999.; J. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 - 38.

⁵⁰ R. SAK, Z. BEZECNÝ, *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000, na s. 102 se Charlie Nádherný z Borutína snaží přesvědčit svou sestru Sidonii o důležitosti uzavřít stavovsky vhodný sňatek s odvoláním

deníků⁵¹ zaznamenávala jen urozené kandidáty. Ty si pak popisovala a vyjadřovala se k jejich přednostem a nedostatkům ve fyzickém i duševním vzhledu. Rozhodla se pro kolegu svého otce z dob diplomatické mise v Londýně, hraběte Leopolda Berchtolda. Za toho se také v Budapešti 25. ledna 1893 provdala. Podstata jejich rovnorodého, před Bohem uzavřeného sňatku byla naplněna narozením potomků, kteří díky tomu ve světě aristokracie měli své oprávněné pevné místo. Rodiče totiž věděli, že jejich neporušený urozený původ jim v dospělosti otevře dveře šlechtických salonů stejně významných, ne-li důležitějších rodin.⁵² Spolu měli syny Aloise (1894 - 1977), Adalberta (Béla, 1895 - 1906) a Zikmunda (Zsiga, 1900 – 1979). Funkčnost rodiny Berchtoldů se opírala o tři typické atributy elitní rodiny – moci, peněz a vědění. Uvnitř buchlovického zámku byla mladá hrabata vychovávána v hluboce intelektuálním duchu, čímž hrabě Leopold sledoval ambiciózní kariéerní postup svých dětí v oblasti vědy. Válečné vřavy zůstali ušetřeni díky zažité nepsané normě u císařského dvora, podle které zejména nejstarší synové a dědicové šlechtických jmenů v říši nebyli posíláni do armády.⁵³ Dopisem z 28. prosince 1918 svého syna Aloise povzbuzuje k magisterskému a doktorandskému studiu.⁵⁴ Otcovy instrukce synovi byly inspirovány názory Valtra Rathenaua.⁵⁵ O rok později má již Alois Berchtold akademický titul na dosah ruky. Otec jej dále povzbuzuje k doktorátu. *„Nyní budeš brzy Magistrem a pak korunován i „doktorským kloboukem“. Rozhovor na návštěvě u doktora Reusse mě přivedl na myšlenku, že bys u něj mohl absolvovat krátké teoretické a praktické kursy, čímž dobře a srozuměně projdeš tím, co to obnáší. Představuji si to tak, že se budeš soustředit na získání zákazníků prostřednictvím úcty a vážnosti. Na Reusse se v této věci můžeš s důvěrou spolehnout.“* Doktorát je sice široce pojetelný, píše Berchtold, ale není to ještě žádné povolání. Zatímco lesnickou zprávu považoval rovněž za dobře hodnocenou. Jako příklad uvedl rozhled Marie Lise Harrachové, která vystudovala bankovníctví a ještě se věnovala kulinářskému umění. Argumentoval, že její trojmo pojatá kariéra se před ní otvírá, bude-li si to společenský přerod vyžadovat.⁵⁶ Synové z německých šlechtických rodin rovněž chodí

udržet dobrou pověst rodu a postarat se o jeho zachování.; Respektující bratrovo přání se baronka Sidonie Nádherná brání uzavřít sňatek s neurozeným básníkem a novinářem Karlem Krausem (s. 104).

⁵¹ Tyto deníky jsou uloženy v RA Berchtoldů v MZA Brno. Všechny byly násilím otevřeny, jen jeden zůstal uzamčený až do dnešních dnů.

⁵² Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 97.

⁵³ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 12.

⁵⁴ Tamtéž, folio 104 (dopis z 28. prosince 1918). „...*Liest Du die Publikationen von Walter Rathenau? Das neueste ist „Zeitliches“ und „An die Deutsche Jugend“, ganz lesenwerth. Dass Du Magister und Doktor werden willst freut mich sehr. Nebenher anrufst Du dich im tschechischen ausbilden, wer sehr wichtig ist“.*

⁵⁵ Jeho publikační činnost byla ovlivněna korespondencí s otcem v kapitole nazvané *Berichte aus der Fremde (1859-1898)* v L. FERTIG (Hrsg.), *Bildungsgang und Lebensplan Briefe über Erziehung von 1750 bis 1900*, Darmstadt 1991, s. 294 - 296.

⁵⁶ Tamtéž, folio 101-102 (dopis z 5. ledna 1919). „...*Das Doktorat ist sehr viel weit, aber es ist noch kein Beruf. Forstadministration ist gleichfalls viel Wert, aber 1) wie viel wird einem Bleiben? Und 2) erfühlt es auch nicht das Leben. Also was? Marielies Harrach, diese gottbegnadete Mädchen hat sich für 3 Berufe vorbereitet a) Bankwesen b)*

na lesnictví.⁵⁷ Jakmile se začal čas Aloisovy zkoušky na vídeňské právnické fakultě přibližovat, otec tento okamžik prožíval silněji než vlastní syn.⁵⁸ Vědění v podobě vzdělání je podle historika elit Guy Chaussinand-Nogareta jedním z atributů elit. Důkazem o návaznosti novodobých elit na ty předchozí je kontinuální návazností nástupnické legitimacy přeměněné v pokrokový trend přispívající k revolučnímu vření ve společnosti.⁵⁹ Doktor Reuss podává otci pravidelné zprávy o Aloisově počínání.⁶⁰ Berchtoldovi se velmi zamlouval Aloisův záměr dokončit rigorózní zkoušku v Innsbrucku. Vyvolalo to v něm vzpomínky, kdy doprovázel svou rodinu na cestě do Itálie: „*Na cestě do Itálie v roce 1879 jsem s rodiči a sestrou, stár 16ti let, bydlel pár dnů v Tyrolském dvorci. Vše na mě udělalo dojem, obzvláště pohřeb císaře Maxe, ta Bedřichova zlatá věc na tašce, zámek Ambras a v neposlední řadě i hraběnka Irma Taafe-Csáky, žena tehdejšího tyrolského místodržícího hraběte Eduarda Taafeho, bylo strašně komické, když večer přišla na návštěvu do Tyrolského dvorce ve večerní toaletě, zatímco mí rodiče večeřeli v cestovním oděvu.*“⁶¹ Berchtoldův druhorozený syn Zikmund (Zsiga) se otcovým představám odmítal podvolovat. Nepomohlo ani to, že si hrabě syna nastěhoval k sobě do Švýcarska, aby jej měl na dohled. Vztah mezi nimi eskaloval roku 1930, kdy došlo k hádce. Otcí se nezamlouvali Zsigovi kamarádi a hýření penězi, pominul-li, že neustále odkládal svou disertaci.⁶² Když Alois začal uvažovat o ženitbě, považoval otec za svou

Säuglingspflege c) Küchenhandwerk. Ihr stellen also 3 Carrieren offen, falls die Soziale Umwälzung es erfordern sollte.“

⁵⁷ Tamtéž, folio 101-102 „...In Deutschland nehmen Söhne aus adeligem Hausen auch vielfach stellen im Staatsforstwesen an.“

⁵⁸ Tamtéž, folio 99-100 (dopis z 8. ledna 1919). „...Nun naht die Stunde deiner Prüfung. Mein Herz pocht vermehrbare. Ich umarme dich und schließe mit krampfhaft eingezogenen Dämmen, indes der Feder bei dieser Fingerstellung meines Hechte entgleitet!“

⁵⁹ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 177.

⁶⁰ Tamtéž, folio 115-116 (dopis z 6. února 1919). „...Dr. Reuss schrieb mir einen langen Brief, in welchem sehr oft dein Name zitiert wird. Es scheint, dass er alles und Dir bespricht und gewissen die Positionen von dir getroffen werden, womit ich ganze einverstanden bin.“

⁶¹ Tamtéž, folio 117-118 (dopis z 9. února 1919). „...Dass Du in Innsbruck Deine Rigorosen zu Ende führst, finde ich sehr gescheidt wer hat diese Idee in Deinen Kopf gepflanzt? In Triolen Hof wohnte ich ein paar Tage a. d. 1879 in Alter von 16 Jahren mich Eltern Schwestern auf der Reise nach Italien. Alles macht mir dort träfen Eindruck, besonders des Grabmachen Kaiser Max, das Goldene Sack von Friedrich in. d. heran Tasche, des Schloss Ambras und last not least Gräfin Irma Taafe-Csáky, Frau des damaligen Statthalters von Tirol. Grafen Eduard Taafe (vor und nachher Ministerpräsident) aufgedennessstag die in Soirée Toilette am Abend in den Tiroler Hof kam meine in Reisekostümen Souperirden Eltern zu besuchen, ungemein lebhaft, witzig, etwas gemein und furchtbar komisch.“

⁶² Tamtéž, folio 261-262 (dopis z 9. března 1930). „Meine Projekte fallen immer wieder wie Kartenhäuser zusammen und ich traue mich gut nicht mehr eine Plänchen zu schmieden. Für den Moment bin ich ganz in Anspruch genommen durch den Krach Zs. Und habe sowohl Szilággis bffeit am Dienstag den 11. nach Meran zu kommen akzeptiert, wie auch Zs. aufgefordert zu dieser Besprechung zu erscheinen. Der Krach besteht darin, dass 1) Tommi E., der die Raugärung seiner Zerrüttchen Verhältnisse einem Herrn von Neuenstein aufgetragen hat, nichts von den für Zsiga Girichen Wechseln demselben erwähnte, so dass letztere in der Luft schweben, indess die anderen Schulden Tommys dich eine auf die Guter intabulirte Anleihe von 3 Million Penzö gedacht erscheinen. Die lustigen Wechsel Zsiga's, die Tommy bisher immer prolongierte, erreichen die Höhe von 440.000 P. Einer dieser Wechsel, auf 150.000 P. lauten, ist am 15. den. fallig. Die Wucherer dängen auf Zahlung, wider gernfalls entweder gepfändet wird oder die Wiederzinsen ins Aschzaue weiterwachten. – 2) Zsiga angeblich noch andere uns nicht eingestandene Schulden haben soll, J. B. an Baron Gutmann 100.000 Penzö, und das Verhältnis mit der Colleague Mészáros nicht – wie er es angab – gelöst sein soll; - 3) die Annahme zu besorge ist, dass er auch in Rom wo er einen unverhältnismäßig üppigen train führt, auf die

povinnost upozornit na důkladný výběr s ohledem na genealogickou provázanost Berchtoldů s mnoha elitními rodinami. Pro aristokracii po roce 1918 bylo stále důležité uzavírat manželství se sobě rovnými. Doba ovšem s sebou nesla nutnost občerstvit „dobrý rod“⁶³ i za cenu porušení rodinných tradic. „Nevíš něco, co bys měl vědět, proto bys měl tato fakta vzít na vědomí. Ústně by mi to bylo milejší, ale písemně to též půjde. Především by to byl osudný výraz neodpovědnosti dvakrát se sňatkem spříznit s toutéž rodinou a pokračovat ve ztrojnásobení toho samého případu, kde se všichni k jedné prababičce sbíhají, přinese rodině špatnou krev. Tatáž dcera, moje babička⁶⁴, byla jako mladá žena brzy po narození mojí matky paralyzovaná, trpěla po celý zbytek života jako mučednice. Její nejstarší dcera⁶⁵, sestra mojí matky, byla mrzák, celý život nemohla chodit, s námahou chodila po pokoji odkázána na svou společnici, měla druh anglické choroby, vychýlení kostí, třes rukou, nakonec zemřela na rakovinou tvornou chorobu, celý svůj život se musela léčit na strašlivé astma, srdeční choroba ji v 59 letech nakonec zbavila utrpení. Moje jediná sestra⁶⁶, stejně tak nemocná, už v 17 letech onemocněla Basedowou nemocí a zemřela mladá. Náš nebohý Béla⁶⁷ zemřel na totéž podezření z dětské paralýzy. 3 sourozenci T. W. plicní chorobu. Už i u zdravých lidí (Duglas Thuna a manželky), obou vzkvétajících a překypujících zdravím se spojili s příbuzenstvem (tří hluchoněmých dětí). V tomto případě to velmi rozhněvá ty, kterých 1) je to trojnásobné příbuzenské spojení, já s Mimmi, já s M. W. a Mimmi s M. W. a 2) je to příbuzenské spojení, které směřuje ke krevní chorobě společně prarodičům (Elis. Károlyi), kteří měli v rodě rakovinu a mnohé další...“⁶⁸ Když byly vztahy mezi snoubenci posíleny skutečnou láskou, šla i vzájemná rozdílnost

Schiefe Ebene geraten ist. – Mimi, die sich des Alles sehr zu Herzen nimmt, hat mit Silázsyi darüber konferiert und bestimmt: 1) dass kein Heller für Zs. Schulden gezahlt werden soll; 2) dass sein römischer Hausstand gehen aufzuhören wäre und 3) dass er procul negotis um Pressung auf sein Doktorat zustudieren und dann sich nach Amerika um begeben hätten, mit knapper Apanage ausgenistet, sub titulo selbst sein Geld verdienen. Ueberdas müsste er obligirt werden a.d. Jockey Club auszubeten, da dies einzige Waffe ist, der die Wunderer im der Hand haben, ich unmöglich zu machen. Die Esterházy wurde Vermögenverwaltung verschucht auf Szilázsi einzuwirken, dass wir die von Zsiga ausgestellten und von Tommy guirten Wechsel honorigen, was Szilázsyi glatt ablehnt mit dem Hinweise, dass ein moralirtes Obligo für uns nicht besteht, die von Tommy eingegangene Verbindlichkeit abzulösen, welche letzten Endes gar nicht in Zsigas Interesse gelegen war, sondern derselben nur noch mehr in seiner Schrankeistes Leute fertigen Lebensführung unterstützt hat. – Brunclik hat seine Abredung eingeschickt: Circa 275.000 Kč, was Reuss nicht überspannt findet; er habe sich auf noch mehr gefasst gemacht. In Verhältnisse zu A. P. T. kommt mir diese Summe für mehrjährige vielseitige Tätigkeit auch ganz massig vor.“

⁶³ O nerovnorodém manželství a genetické zátěži C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2006, s. 300.

⁶⁴ Josefa Károlyi de Nagy-Károlyi (7. 11. 1803 – 9. 5. 1863).

⁶⁵ Karoline (5. 8. 1823 - 1884).

⁶⁶ Josephine (1862-1888), provdaná za Ottu Serenyiho (1855-1927).

⁶⁷ Adalbert Sigismund Leopold Matthias Georg Servatious Korsinus (13. 5. 1895 – 1906).

⁶⁸ Tamtéž, folio 125-126 (dopis z 24. srpna 1919). Dále pokračuje v témže dopise, „...Das Alles wird noch durch einen Umstand potenziert, den ich hier nicht angeben kann, (eine Krankheit ein der Familie T.), die aber meinen Vater, als T. T. einmal zu um nach Buchl. kam, veranlasste, mich väterlich auf darauf aufmerksam zu machen weil sich das auch zu rächen pflegt. Den Uebrigen gehört die, Familie W. gerade nicht zu den großen geschlecktem unsere Vaterlandes, aber das würde schließlich nichts machen. Dass keinen der nur ein sehr geringes Vermögen vorhanden, spricht bei den jetzige schlechten Zeiten auch vernunftgemäß dagegen. Du hast eher den Hang gut leben zu wollen, was natürlich nur in beschiedenen Maasse und glich wären. Persönlich kenne ich Sie nur oberflächlich von dem Bp. kennen, finde sie

stranou. „*Drei sestry Lucemburkove se nyní vđavají najednou. Jedna za 30ti letého prince Ruprechta, má být navzdory veškerým rozdílům velmi zamilovaná!*“⁶⁹

Správu majetku Berchtoldů v Československu musel přenechat de iure svému synovi. I nadále si však vyhrazoval právo na řízení veškerých hospodářských záležitostí ze zahraničí prostřednictvím korespondence. Svědčí o tom i aféra s hajným Cermakem, nad nímž vynesl ortel. Vzhledem ke službám dr. Reusse, využívaných při správě buchlovického revíru Berchtoldů, konzultoval hrabě záležitost i s knížetem. Při řízení „*se šmelinářem*“ Cermakem Berchtold zvažoval na základě hlášení několik aspektů. Zajímal se, zda hajný má zajištěné další živobytí, kam je příslušný a jestli již nebyl potrestán samotným přemístěním.⁷⁰ Všechna tato hlediska nápadně vyplývala z přímé osobní zkušenosti. Což svědčí o tom, že hrabě se snažil rozsudek postavit na humánním rozměru. „*Považuji za riskantní brát na lehkou váhu takového hajného v nynějším čase, kdy je úkolem ochrana slabých proti silným.*“⁷¹

Ovlivněn vlastní situací v občanské společnosti hrabě zkušeně nabádal syna k přibližování se uvolněnějším pojetím vztahů v regionech: „*Jako výhodu vidím, když udržuješ styk s domácíým pojetím současného národa v obvodech, tak jak to činí Moritz Vetter (von der Lilie).*“⁷² Že tato taktika fungovala, potvrdil neformální přístup častolovického Leopolda Sternberga, který si

ganz nett und begreifen Flirt; dort hatte sie übrigens auch einen u. soll ihn noch haben, also brauchtest Du dir gar kein gewissen zu machen. Dass es mich unendlich freue würde, Dich glücklich zu wissen, brauchen ich Dir nicht zu sagen. Was ich hier erwähne, muss ich Dir aber sagen, eben weil es Dein Gluck der Zukunft (viel mehr als das meinige) tangirt. Die an erster stelle genannten Bedenken, sind aber so schwerwiegend, dass man nicht nur von Gluck oder Ungluck reden kann, sondern von einem Gewissenssachen.“ ; K manželství s Ellou Károlyiovou Tamtéž, folio 332-333 (dopise z 24. března 1921). „...Im einem eben eingelangten Briefe aus Rom wird seitens der stets wichtig tuenden dummen Ella die Nachricht breitgetreten, Du seiest als Gesasi verlobt mit den Übertünchten rumänischen Corotte M.M. in München angekommen und erst durch Ella nach und nach von dieser hirnrissigen Idee abgebracht worden! – Ich kann mir nicht vorstellen, dass du ernstlich auch nur einen Moment daran denke mochtest, mich zum Gegenschwieger dieses e(c)kligen kleinen Ameisenbus zu machen und dessen liederliche Tochter, mit den nicht einmal in Bern Jemand umgeben will, in unsere Familie zu bringen. Schlechtesten Falles wird sie Dich so weit gebracht haben, - wie Sie es schon mit mehreren mir bekannten Herrn gemacht hat – dass Du dich verpflichtet fühlen könntest, die letzten Konsequenzen ziehen zu müssen. Dies ist jedoch in diesem Falle schon wegen der Staatlichen Reihe von Vorgänger nicht tragisch zu nehmen und der Kopf leicht wieder aus der fein gelegten Schlinge zu ziehen. – Was mich betrübt ist, dass Du die blöde Ella in diese für Dich nicht eben ruhmreiche Confidence gezogen hast, was sie natürlich mit wonnigen Selbst Gefälligkeit des armen Mimi gegenüber ausnützt, um sich als Retterin den Familie hinzustellen! – Was sie Dir über dieses Wese gesagt hat - und gewiss noch manches mache – hätte ich Dir ebenso gut sagen können und Zsiga gleichfalls. Du hättest Dich der mischigen Ella gegenüber nicht bloß gestellt und Mimi den Kummer erspart, von derselben Mitleidworte darüber hören zu müssen! Clara pacta boni amici! Du weißt, das Mimi und mich nichts mehr freuen würde, als Dich an der Seite einer Deiner und unserer würdigen Lebensgefährtin glücklich zu wissen. Das Wort „Würdig“ möchte aber Auf dieses Gebilden nicht Prosen! und weder Mimi noch Ich könnte wie Du Dir übrigen denken wirst. Unseren elterlichen Legen dazu geben! Viel gedachter bei Dir du unseren gemeinsamen Sorgen!! P.“

⁶⁹ Tamtéž, folio 330-331 (dopis z 3. dubna 1919).

⁷⁰ Tamtéž, folio 119-122. (dopis z 17. února 1919) „...Die Affaire mit dem Heger Cermak habe ich jetzt hier und soll ein schomonisches Urteil fällen...“; „... Schieber, verlange nämlich Nachtragmeldung 1) ob Cermak jetzt einen anderen Lebensunterhalt gesichert hat. 2) wohin er zu ständig ist. 3) ob man ihn nicht Strafweise anders wohin versetzen und dadurch der Sache die Giftblase nehmen könnte?“

⁷¹ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919).

⁷² Tamtéž, folio 101-102 (5. ledna 1919). „...Nebenhaupt finde ich solltest Du persönliche Fühlung mich den Einheimlichnehmen, den gegenwärtigen Exponenten der Nation im Bezirke, so wie es Moritz Vetter in Neuhubel macht.“

v budoucnu takovým postojem získal úctu svých zaměstnanců. Natolik byla asimilace s měnící se mentalitou okolí důležitá.⁷³

Jedním z přechodných míst Berchtoldových pobytů se staly Uhry. Po obdržení zákazu pobytu v nové Československé republice se pohyboval zejména mezi Švýcarskem a svým maďarským panstvím v Arpádholomu. Přijal maďarské občanství a v maďarské Peresznye nedaleko Szoproně dne 21. listopadu 1942 zemřel. Kariéra směřovala kroky Leopolda Berchtolda do hlavního města monarchie. Zde také rodina pobývala, aby upevnila nejen síť klientelských vztahů, ale bylo také třeba být u přímého zdroje relevantních informací z dvorského prostředí. Pokud ovšem byla příležitost a okolnosti tomu přály, rodina Leopolda Berchtolda žila na moravském statku v Buchlovicích ve své reprezentativní barokní rezidenci. Bylo to místo intimního rodinného života, jakož i společenské centrum, kde se scházela nejvybranější urozená společnost monarchie během honů v podzimní sezóně.⁷⁴ Příležitost trávit tam veškerý čas se naskytla po pádu monarchie. Avšak po nuceném odchodu do vyhnanství se už nemohl zúčastnit ani jedné ze společenských příležitostí, o nichž hovoří kniha hostů buchlovického zámku z let 1894 - 1944 vedené Ferdinandou Berchtoldovou⁷⁵. Tato kniha byla jedním z řady dokladů, jehož smyslem bylo po vzoru společenské kroniky potvrdit buchlovickému sídlu punc důležitého společenského centra. „Buchlovické“ centrum v rukou Berchtoldů patřilo k místům s exkluzivním společenským ruchem vysoké kulturní úrovně, což bylo pro rodinu závazné. Proto se věnovala velká pozornost tomu, kdo bude pozván. Mimořádně kultivované vystupování hraběte a vůbec celkově vysoká kulturní úroveň rodiny vyplývala z jasného řádu daného povědomím o dějinném významu rodu, v němž etiketa sehrávala své zásadní místo. Principy „*pravidel znalostí o tom, jak se chovat*“ nebo „*umět žít a umět konat*“⁷⁶ aristokracii zavazovaly k určitému typu očekávaného vystupování navenek, čímž dávali najevo

⁷³ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha-Litomyšl 2002, s. 8. „...Mohla jsem si ale všechny obavy ušetřit; když se manžel vrátil, táhla z něho slivovice pálená z našich vlastních švestek.“ „Ani se nepodívali,“ smál se. „Mohli jsme si vzít cokoli. Připili mi na zdraví a popřáli nám mnoho štěstí. A představ si, „dodal, že mne všichni poznali.“; pokračuje na s. 10... „Byl hotov pozvat kohokoli, kdo v životě nebyl na zámku, aby se zdržel přes noc, štědře ty lidi pak hostil a jejich osobité způsoby u stolu i jinde zásadně přehlížel. Brzy se mu podařilo zajistit si téměř všechny úlevy a půjčky, které chtěl, z čehož měl prospěch nejen on sám, ale i ostatní příslušníci jeho třídy. Razil cestu ke smíru mezi vlivnými osobnostmi a těmi, co pokládali svůj vliv za ztracen. Brzy mnozí mladší, prozíravější příslušníci šlechtických rodů následovali jeho příkladu.“; s. 296.

⁷⁴ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 112. Lovecky zaníceným byl i Ferdinand Trauttmansdorff-Weinsberg z hostimské sekundogenitury. Z jeho pozůstalosti se v depozitáři jaroměřického zámku dochovaly četné fotografie lovecké společnosti z Horšovského Týna, kde bylo sídlo knížecí větve Trauttmansdorffů. Dokládají to i obsáhlé lovecké záležitosti Ferdinanda Trauttmansdorffa z let 1878 - 1917 uložené v MZA Brno obsahující lovecké deníčky, střelecké listy, výpisky, fotografie a nákresy ulovené zvěře.

⁷⁵ Kniha hostů buchlovického zámku jsou uloženy v RA Berchtoldů v Brně. Vykreslují představu o společenských stycích rodiny Leopolda Berchtolda. Zahrnují například památné podpisy Izvolksyho a Aerenthala ze schůzky v Buchlovicích ve dnech 15. a 16. 9. 1908.

⁷⁶ Ve francouzštině se ustálily výrazy „pravidla znalostí o tom, jak se chovat“ – „*régles du savoir vivre*“ a „umět žít a umět konat“ – „*savoir vivre et savoir faire*“ jako ekvivalenty pro pravidla zdvořilého chování odvozeného od pravidla pro daný den či denní řád „*l'estiquet*“ (případně „*l'estiquette*“).

svou stavovskou odlišnost. V Berchtoldově případě to byla věc, která do jeho rodinného prostředí navíc prosakovala z jeho profese, řízené mezinárodním bontonem.⁷⁷ Vyrůstat a utvářet se v takovém prostředí se projevovalo ve vystupování vůči vnějšímu okolí. Díky tomu byl svými současníky vnímán jako kavalír, jehož chování působilo impresivním dojmem. Takové vystupování bylo věcí výchovy a kultury přirozeného prostředí jeho domova, ze kterého mělo vyzářovat voltairovské „*to nejlepší ze všech možných světů*“.⁷⁸ V domě Berchtoldů první poloviny 20. století vládnul katolický duch spořádané rodiny lpící na tradicích.⁷⁹ Hrabě přesvědčený o své víře vedl pravidelnou korespondenci s duchovními kapacitami země. Dokonce se v rámci proniknutí do podstaty náboženských teorií v českém prostředí zabýval úvahami o pronikání německého evangelického svazu mezi české protestanty a o stanoviscích českých kruhů k danému problému.⁸⁰ Oslavu silně pocíťované náboženské tradice Berchtoldovi stále narušovala jeho práce. 12. dubna 1912 napsal následník trůnu hraběti: „*Z celého srdce Vás lituji, milý hrabě Berchtolde, že musíte strávit krásné velikonoční dny s tím italským námořním pirátem*“ (italským ministrem zahraničí San Giulianem⁸¹ ve dnech od 14. do 18. dubna). Následník k tomu ještě ve věci místa schůzky dodal komentář: „*v tomto hnusném židovském akváriu*“.⁸² To byly jedny z důvodů, proč si Berchtold s následníkem v aristokratickém antisemitském smýšlení rozuměl.⁸³ Vnímání religiozity se zrcadlilo v Berchtoldově pojetí náboženských svátků. Tyto zásady měly být vštípeny i jeho synům. „*Tvůj popis církevní slavnosti mě velmi zaujal a potěšil. Také Oswald Wolkenstein psal Nicolasovi Pálffyemu o této místní události a Tvém dobrém přednesení, avšak jím, Nečechem, nechápavě tyrolské mluvy uznale zdůrazněné, až mě to naplnilo hrdostí.*“⁸⁴ Buchlovice byly hraběti ideálem poklidného života na venkově, kam unikal ze své mezinárodněpolitické profese, aby se věnoval správě rodinných statků. Když se nemohl fyzicky uvolnit ze svého úřadu, soustředil myšlenky na

⁷⁷ S. GULLOVÁ, F. MÜLLEROVÁ, *Mezinárodní obchodní a diplomatický protokol*, Praha 2006, s. 10.

⁷⁸ M. ALBRIGHT, *Madam secretary: Memoirs of Madeleine Albright*, New York 2003.

⁷⁹ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

⁸⁰ MZA Brno, RA Berchtoldů, Leopold Berchtold, Literární činnost, G138, karton 139, i.č. 478.

⁸¹ Antonio Paternó-Castello, markýz di San Giuliano byl ministrem zahraničí italského království v letech 1905 – 1906 a 1910 – 1914.

⁸² Tímto citátem následník potvrdil nejen negativní vnímání židovské minority příslušníkem vysoké elity, ale navíc ji dodal zvláštního rozměru, protože ji propojil s negativním pohledem na národ Italů, kterému nedůvěřoval a který dokonce nesnášel. Oním „židovským akváriem“ byla myšlena italská Abbazia (=Opatija).

⁸³ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 39.; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 33-34. Při rozhovoru s Františkem Kinským „...Rozhodně nám jako třídě lze přičítat za vinu, že jsme zdůrazňovali jejich odlišnost. Jenomže oni odlišní jsou, Chápeš?“, „...Právě pro jejich vysokou intelektuální úroveň se jich ostatní báli, záviděli jim a nedůvěřovali jim.“; „...Jenomže závist a touha zničit to, čemu se nevyrovnáme, patří k nejpřirozenějším lidským instinktům.“

⁸⁴ Tamtéž, s. f. (dopis z 27. června 1922).

svůj šlechtický původ. To se projevovalo v drobných heraldických ilustracích některých stran jeho politicky zaměřených deníků z druhého desetiletí 20. století.⁸⁵

Pro aristokrata bylo sepětí s půdou zásadním faktem dokládajícím rodovou kontinuitu propojenou s vizí naprosté společenské výlučnosti. Pozemky a půda jsou podstatou aristokratické svébytnosti.⁸⁶ Správu svých panství proto chápal jako svou povinnost, kterou plnil vždy, když se k tomu naskytla příležitost. Stejně tak viděl svou odpovědnost i po vzniku Československa, které z něho učinilo pouhého velkostatkáře. Buchlovice mu vždy byly domovem. Zejména se sem jezdil zotavovat z nervového vypětí, které mu způsoboval stres každodenních konfliktů vrcholového diplomatického a později zahraničněpolitického prostředí. O tom svědčila i četná korespondence, která mu jako politicky důležité osobě byla do Buchlovic zasílána. Uvolnění hraběti přinášela chovatelská a jezdecká vášeň s aktivní účastí na dostizích.⁸⁷ Zajímal se o umění a sbíral starožitnosti. V dopise z 31. srpna 1912 vyjadřuje arcivévoda František Ferdinand d'Este lítost, že hrabě, kvůli svému pracovnímu vytížení, nemohl navštívit následníkův salzburský zámek Blühnbach. Považoval by si totiž za čest, kdyby mohl hraběti, jako mecenáši umění, ukázat svůj horský zámek.⁸⁸ Všechny tyto záliby byly vedle šermu, tenisu s automobilismem zamilovanými kratochvílemi aristokracie nejen na počátku 20. století.⁸⁹ Šlechtě se tak upevňovala symbolická odlišnost od nižších společenských vrstev prostřednictvím škály zvyků a sociálních praktik.⁹⁰ Uměle vyvolávaná soutěživost se stala alternativou pro status „bojovníka“, kterým se jako elita ve svých historických prvopočátcích vymezovala.⁹¹

Z tohoto přirozeného prostředí byl násilně vyrván rozhodnutím prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka a ministra zahraničí Edvarda Beneše kvůli jejich silnému protimonarchistickému postoji.⁹² Oba stáli v čele nové, samostatné, demokraticky smýšlející Československé republiky, na jejímž území se nacházelo sídlo rodiny – Berchtoldův domov. Přinucením Leopolda Berchtolda k odchodu do exilu sledovala politická elita nového demokratického státu ochranu republikánských a demokratických principů, které monarchistická ikona Berchtoldova formátu narušovala připomínkou starých časů habsburské nadvlády a šlechtické hierarchie.⁹³ Využili přitom přínosu samotného starého režimu aristokratického ke konsolidaci politických složek občanské vlády a

⁸⁵ Tamtéž, Literární činnost, deníky z let 1902 – 1913, G138, kart. 139, i.č. 478, folio 328. K významu heraldické výzdoby i J. BEČKOVÁ, *Erby na třebíčském zámku. Katalog erbovních znamení a šlechtických rodin na třebíčském zámku*, Třebíč 2004, 95 s.

⁸⁶ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 29.

⁸⁷ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

⁸⁸ TÝŽ, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 39.

⁸⁹ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 122.

⁹⁰ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005.

⁹¹ F. SVÁTEK, *Politické elity v Československu 1918-1948?*, Praha 1994, s. 10.

⁹² A. KLIMEK, E. KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995, s. 14.

⁹³ TÝŽ.

nacionalismu za I. světové války.⁹⁴ Berchtold se musel podvolit a odešel na své panství Arpádholom do Maďarska. Svůj stesk po domově se snažil zahnat cestováním po Evropě a částečným zapuštěním kořenů ve Švýcarsku, kde si pořídil vilu a začal ji plnit svými milovanými starožitnostmi. Nyní napnul všechny síly a prostřednictvím svého nejstaršího syna Aloise spravoval nejen Buchlovické panství, ale bojoval o zrušení svého nuceného vyhnanství vyjednáváním s politickými špičkami Československého státu. I v tomto jednání jej zastupoval jeho nejstarší syn Alois.⁹⁵

⁹⁴ TÝŽ.

⁹⁵ Tamtéž, G138, karton 191, i.č. 556.

II.2 „Aurea via media“ (Berchtoldova politická kariéra do roku 1918)

Významná osobnost na politickém poli rakousko-uherské monarchie, Leopold Berchtold, zahájil politickou kariéru pro svou společenskou skupinu tolik typickou diplomatickou službou.⁹⁶ V době Berchtoldova nejaktivnějšího politického života spadala zahraniční politika pod taktovku samotného císaře, jenž měl jasnou vizi o tom, jakým směrem se bude v zájmu říše ubírat. Nechal se ale také částečně ovlivňovat osobností, která byla za resort zahraniční politiky odpovědná, protože si ji sám vybral na základě určité důvěry, o kterou se mohl opřít. Je třeba také zdůraznit, že zahraniční politika tradičně zaujímal významné místo v celkové politice císařovy vlády. Navíc pozici ministra zahraničních věcí dodal mimořádný rozměr nezávislosti tohoto postu kancléř Klemens Václav Nepomuk, kníže Metternich-Wieneburg již v 19. století, za jehož mandátu byl tento post téměř v naprosté režii ministra zahraničí. Metternich těžil ze svébytné komunikační sítě existující a fungující několik generací, která mohla navázat na tradiční diplomatické strategie Habsburků již od dob raného novověku.⁹⁷ Od rakousko-uherského vyrovnání platilo pravidlo, že se na postu ministra zahraničí střídali vždy rakouští a uherští šlechtici. Oficiálním názvem instituce sídlící na vídeňském Míčovém náměstí bylo od roku 1895 „Císařské a královské ministerstvo

⁹⁶ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 29.; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 98. K diplomacii Rakousko-Uherska v předvečer I. světové války zejména W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt*, West Lafayette 1999. Zajímavý chronologicky pojatý výčet ministrů zahraničí, vedoucích diplomatických misí a nižších diplomatických úředníků zahraničních misí z řad šlechty se vztahem k českým zemím podává K. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.; číslo 2/2004, s. 8 – 28; číslo 3-4/2004, s. 10 – 31:

a) Ministry zahraničí rakouského a později rakousko-uherského císařství byli: *Jan Stadion, Klemens Metternich, Felix Schwarzenberg, Alexandr Mensdorff, Heinrich Haymerle, Gustav Kálnoky, Alois Aerenthal, Leopold Berchtold, Ottokar Czernin*.

b) Jako vedoucí diplomatických misí habsburské monarchie působili: *Siegfried Clary-Aldringen, Ferdinand Colloredo-Mannsfeld, František Colloredo-Walsee, Otto Czernin, Moritz Czikan, František Deym, Moritz Dietrichstein, Viktor Dubský, Karel Fürstenberg, Edmund Hartig, Karel Heidler, Karel Hruby, Bohuslav Chotek, Alois Kaunitz, Rudolf Kevenhüller-Metsch, Alois Kübeck, František Liechtenstein, František Lützow, Heinrich Lützow, Rudolf Lützow, Albert Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, Richard Metternich, Ludwig Paar, Alexandr Schönburg-Hartensstein, Karel Schwarzenberg, Friedrich Stadion, Friedrich Thun-Hohenstein, Guido Thun-Hohenstein, Constatntin Trauttenberg, Josef Trauttmansdorff, Ferdinand Trauttmansdorff, Josef Ugarte, Emanuel Wittek*.

c) Nižší diplomatické úředníky zahraničních misí byly v rakouské a rakousko-uherské zahraniční politice: *Ferdinand Colloredo-Mannsfeld, Josef Colloredo-Mansfeld, František Coudenhove-Kalergis, Heinrich Coudenhove-Kalergis, Jan Coudenhove-Kalergis, Kuno Desfours-Walderode, Konstantin Deym, Adolf Dubský, František Dubský, Viktor Dubský, Jan Eichhoff, Emil Fürstenberg, František Haymerle, Karel Chotek, Karel Kaunitz, František Kinský, Karel Kinský, Rudolf Kinský, Jan Kolowrat-Krakowský-Liebštejnský, Alois Liechtenstein, František Lobkowitz, Jan Lobkowitz, Jindřich František Lützow, Viktor Metternich, Moritz Pálffy, Gilbert Proskowetz, Eich Salm, Ottokar Schlechta, Karel Schwarzenberg, Paul Thun-Hohenstein, Karel Trauttmansdorff, František Vetter, Vincenc Windisch-Graetz*.

⁹⁷ Srovnání V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006.; R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr a „dvorská“ kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2007, s. 310-323 (Disertační práce na Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); P. MAREK, *Česká katolická šlechta a centralistická politika císaře Ferdinanda II.*, in: V. BŮŽEK, J. DIBELKA (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti novověku*, Opera historica 12, České Budějovice 2007, s. 36-37.; P. MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 465-477.; R. BABEL (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Information und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongresses*, München 2005.

císařského a královského domu a zahraničí („*Kaiserliches und Königliches Ministerium des kaiserlichen und königlichen Hauses und des Äussern*“). Po rakousko-uherském vyrovnání ministerstvo jednotně kontrolovalo zahraniční záležitosti obou států za předpokladu konzultace ministerských předsedů obou jednotlivých zemí. Pod ministerstvo spadaly referáty vídeňské centrály, celá diplomatická a konzulární služba, přičemž služba diplomatická byla pojmána přednostně, na druhou stranu služba na centrále byla náročnější, dokonce méně ohodnocená. Mezi náročnější patřila i konzulární služba, neboť tu vykonávali na základě složení konzulární zkoušky absolventi Orientální, později Konzulární akademie. Roku 1914 pracovalo pod ministerstvem zahraničí 850 diplomatů, konzulů a úředníků. Působit na ministerstvu zahraničí bylo záležitostí velké prestiže. Diplomatická služba zajišťovala přístup mezi elitu společnosti. Tomu odpovídalo i vysoké finanční ohodnocení. Již od dob Metternicha bylo ministerstvo rozděleno do 4 oddělení, v jejichž čele stáli sekční šéfové odpovědní přímo ministři. Největší význam mělo oddělení zahraničních záležitostí. To se pak dále dělilo do 4 referátů na základě geografických zásad (první „orientální referát“ pokrýval oblast Ruska, Turecka a Balkánu; druhý referát pro Vatikán řešil církevně politickou sféru; třetí referát měl na starosti Německo a Skandinávii a konečně čtvrtý řídil zámoří a románské země v západní a jižní Evropě).⁹⁸

K tomu, aby se Leopold Berchtold mohl stát kariéřním diplomatem, musel splnit několik požadavků přesně zakotvených ministerstvem v průběhu jeho institucionálního vývoje v druhé polovině 19. století. Takovéto požadavky platily až do pádu monarchie. Pro práci na ministerstvu bylo zapotřebí absolvovat konceptní službu na této instituci⁹⁹ a v případě zahraničních diplomatických misí bylo nutné projít diplomatickými zkouškami vykonanými před komisí. Mezi podmínkami, které ministerstvo požadovalo, sice nebyla premise příslušnosti ke šlechtickému stavu, ale byl požadován roční příjem z dluhy nezatížené renty v minimální výši 6 000 zlatých (12 000 Kč). Nařízení c. a k. ministerstva zahraničí z 20. ledna 1914 (*Verordnung des k. und k. Ministeriums des Äussern*) potvrzovalo výnos z 13. 12. 1880, který jinak k diplomatické zkoušce

⁹⁸ K. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.

⁹⁹ Konceptní služba na c. a k. ministerstvu zahraničí byla na základě Nařízení Ministerstva zahraničí z 20. 1. 1914, č. 10/2 podmíněna aktivní znalostí německého a francouzského jazyka. Pro diplomatickou misi museli adepti prokázat navíc znalost anglického jazyka a uchazeči z Uher pak navíc ještě znalost maďarštiny. Na základě *Jahrbuch der k. u. k. auswärtigen Dienstes. Ministerium des Äussern, Wien 1917.*, musel adept mít rakouskou, uherskou nebo bosenskou zemskou příslušnost, být zdravotně způsobilý s věkem stanoveným pod hranici třiceti let. Odborná podmínka byla splněna, pokud uchazeč byl absolventem práv či státovědy, či prošel konceptní praxí při nižším úřadu (2 roky pro úředníky ministerstva, 1 rok pro adepty diplomatické služby) a splnil vojenskou povinnost (jednoroční dobrovolník) nebo splnil zaměstnaneckou povinnost. Po jednoletých přípravných kurzech byli absolventi připuštěni k diplomatické zkoušce složené ze tří částí: 1) esej na téma z dějin diplomacie, mezinárodního práva nebo hospodářské politiky (v termínu od června do října), 2) písemná klauzurní zkouška sestavená z volného textu na konkrétní téma v jazyce francouzském nebo překlad, 3) ústní zkouška z okruhů rakouské či uherské domácí právo, mezinárodní právo, mezinárodní hospodářství a mezinárodní právo soukromé.

požadoval vzdělání a cizojazyčné znalosti. V diplomacii se jednalo rovněž o reprezentaci státu, a protože Rakousko-Uhersko mělo svou zahraniční politiku zaměřenou zejména na oblast Evropy, kde před rokem 1914 ještě pořád převládaly monarchistické státní režimy¹⁰⁰, nejsnazšího přístupu k jednotlivým evropským dvorům v rámci stavovské uzavřenosti mohli dosáhnout povětšinou jen nobilitovaní jedinci. Ve hře navíc nebyla jen reprezentace státu v zahraničí a schopnost proniknout k zahraničnímu dvoru přijímajícího státu, ale také významnou roli ještě pořád hrál klientelismus na dvoře vysílajícího státu. Bylo třeba mít pevné zázemí, vybudovat síť přívrženců i přátel a být vybaven legitimitou svého neotřesitelného postavení v očích vládní elity, která ovládala rezort zahraničí.¹⁰¹ Jelikož si císař vyhrazoval výsadní slovo ve směřování politiky, bylo nutno proniknout přímo k němu. Tento přístup měl usnadněn jen příslušník vysoké aristokracie s přístupem ke dvoru. Hrabě Leopold Berchtold tyto požadavky bezesporu splňoval. Konzervativní panovník František Josef I. se obklopoval jen příslušníky aristokracie, případně vojenskými složkami, až do svého skonu v listopadu 1916.¹⁰² Hraběti v kariéře pomohla jeho jazyková vybavenost. Kromě němčiny ovládal maďarštinu (v jeho majetku se nacházelo panství Arpádholom v Uhrách, kam pravidelně zajížděl a měl zde i domovské právo¹⁰³), dále pak angličtinu, italštinu a francouzštinu. Všechny tyto jazyky užíval aktivně, o čemž svědčí i jeho bohatá korespondence s nejužší rodinou. Český jazyk zvládal komunikativně¹⁰⁴ v mezích potřeby řízení svého moravského statku na Uherskohradištsku. Čas od času, pro zpestření své stylistiky, užíval i latinských citátů. V dopisech se svými syny a manželkou Ferdinandou (s ní zejména v anglickém jazyce), byl v jednom dopise s to vystřídat všech 7 jazyků na jedné stránce.¹⁰⁵ Mimo schopností mimořádného rétora či stylistických dovedností sečtělého taktika mluvil ve prospěch hraběte i jeho šarm a vysoce graciózní vystupování. Heinrich Lützow, tehdejší velvyslanec v Římě, ve svých pamětech Berchtolda označuje za „*okouzujícího, milého a inteligentního člověka s mimořádným vkusem, nehynoucí radostí ze života a nesporným smyslem pro politiku*“.¹⁰⁶ Současníci z Berchtoldova okolí jej na

¹⁰⁰ A. DEVERE-SUMMERS, *War and the Royal Houses of Europe (in the Twentieth Century)*, Arms and Armour Press 1996.

¹⁰¹ Srovnání V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 97 – 129.; M. ALBRIGHT, *Madam Secretary: A memoir by Madeleine Albright*, New York, na s. 219 „...Byla jsem si jistá, že dělají všechno pro to, aby zaktivovali síť příznivců a přátel, kterou si oba vybudovali. Pro muže ve washingtonské politice je spoléhání na takové síť druhou přirozeností.“

¹⁰² Srovnání Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006.; Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991.; Jiří PERNES, *Pod habsburským orlem*, Praha 2001.

¹⁰³ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 12.

¹⁰⁴ W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt*, West Lafayette, s. 28.

¹⁰⁵ MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, i.č. 556.; MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Korespondence s matkou, Korespondence s manželem, G138, karton 123, i.č. 420.; MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Zikmund Berchtold, Korespondence s otcem, G138, karton 189, i.č. 543.; MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Leopold Berchtold, Korespondence s manželkou Ferdinandou, G138, karton 176, i.č. 526.

¹⁰⁶ H. LÜTZOW, *Im diplomatischen Dienste*, München 1971, s. 84.

základě každodenního profesního kontaktu popisovali jako „člověka přístupného v jeho vnitřní nejistotě a nerozhodnosti, v jeho slabosti povahové i volní, přístupného radám a vlivům z nejrůznějších stran, kterým střídavě podléhal“.¹⁰⁷

Od roku 1892 Leopold Berchtold pracoval jako okresní komisař. Jako člen diplomatické mise¹⁰⁸ zastupující zájmy své země nastoupil do rakouských zahraničních služeb v Paříži v roce 1894 po složení diplomatických zkoušek. Kariéra diplomata na sklonku 19. a počátku 20. století probíhala systematicky a pozvolna od pozice nehonorovaného ataše (*unbesoldeter Attaché*), přes legačního sekretáře II. a I. kategorie, legačního rady II. a I. kategorie. S přibývajícím věkem se dalo očekávat povyšování do hodností mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra (*ausserordentlicher Gesandte und bevollmächtigter Minister*) v některém z méně pro stávající politickou situaci významných metropolí. Skutečně diplomatická elita pak dosahovala na takové posty jako mimořádný zplnomocněný velvyslanec (*Ausserordentlicher und bevollmächtigter Botschafter*). Nejvyšší metou po získání funkce zplnomocněného velvyslance byl již post ministra zahraničí, ze které mohli být kandidáti uvolněni po několika letech služby odchodem do výslužby (*Ruhestand*) nebo byli v případě nutnosti vládní garniturou odstaveni uvedením do disponibility (*Disponibilität*). Disponibilita ale vždy nebyla jen negativním aktem, kandidát o ni mohl požádat i z vlastního rozhodnutí.¹⁰⁹ „Údělem diplomata bylo projevit kompetence ke zvládnutí náhlých

¹⁰⁷ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

¹⁰⁸ Dle srovnání A. MUSULIN, *Das Haus am Ballhausplatz. Erinnerungen eines österreich-ungarischen Diplomaten*, Verlag für Kulturrepolitik, München 1924.; M. HLAVÁČKA a M. PEČENKA, *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999.; Karel CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38. V době Berchtoldovy diplomatické služby mělo Rakousko-Uhersko navázány smlouvy na velvyslanecké úrovni s 8 zeměmi (Německo, Francie, Velká Británie, Itálie, Rusko, Turecko, Vatikán a Španělsko). Dále pak na vyslanecké úrovni se nacházely kontakty s Albánií, USA, Bavorskem, Belgií, Brazílií, Čínou, Dánskem, Řeckem, Japonskem, Mexikem, Nizozemím, Persií, Portugalskem, Rumunskem, Saskem, Švédskem, Norskem, Švýcarskem, Srbskem, Württemberskem, Anhaltskem a knížecími domy Reuss a Schwarzburg. Některé další státy spadaly do kompetence vyslanců se sídlem v jiné zemi. V tomto smyslu například diplomatické mise v Berlíně, Stuttgartu či Drážďanech byly pravidelně obsazovány, ovšem ostatní autonomní jednotky jako Brunšvicko, hanzovní města (Hamburg, Brémy, Lübeck), Meklenbursko-Střelicko a Meklenbursko-Měřínsko, Oldenbursko a Prusko spadaly do jejich kompetencí (výše uvedené konkrétně pod velvyslance v Berlíně). Stuttgartský vyslanec řídil diplomatické zastoupení v Bádensku a Hesensku. Vyslanectví v Lucembursku a Nizozemí byla spojena v jedné osobě vyslance v Nizozemí, stejně jako vyslanectví v Tokiu a Siamu. S charakterem vyslance dále operovali ministři-rezidenti v Maroku, Černé Hoře a v Buenos Aires pro státy Argentina, Paraguay a Uruguay. Čtvrtou úroveň zastoupení byli takzvaní legační radové, mezi něž patřili velvyslanečtí radové, legační sekretáři a k nim přidělení ataše. Avšak v celé řadě zemí, kde Rakousko-Uhersko mělo své zastoupení, bylo náplní práce diplomatických misí jen sledovat vývoj situace a podávat o tom do Vídně zprávy.

¹⁰⁹ W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt*, West Lafayette 1999.; K. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.; R. J. MERA VIGLIA-CRIVELLI, *Der Böhmische Adel*, Nürnberg 1885.; M. MZYKOVÁ, *Šlechta ve službách diplomacie* (I. – III. díl), Katalogy k výstavě MZV ČR, Praha 2000-2001. K historii diplomacie a diplomatického protokolu S. GULLOVÁ a F. MÜLLEROVÁ, *Mezinárodní obchodní a diplomatický protokol*, Praha 2006.; rovněž i ročenky ministerstva zahraničí – JAHRBUCH DER K. UND K. AUSWÄRTIGEN DIENSTES z let 1902, 1909, 1914, 1917.; V. P. POTĚMKIN, S. V. BACHRUŠIN, *Dějiny diplomacie*, I.-III. díl, Praha 1949.; H. NICOLSON, *Diplomacy*, London 1939. Na téma povinnosti diplomata R. G. FELTHAM, *Průručka diplomata*, Praha 2003.

společenských otřesů, které jsou v závěru uvedeny do normálu. Tyto otřesy v podobě politické, ekonomické a informační revoluce jsou přirozeným prostředím diplomacie. Přibyly k nim i vedle liberalizace, silné národní cítění a národnostní emancipace¹¹⁰ či nestabilizující účinky migrace ve velkém rozsahu s problémem etnických čistek národních států či očividná nekompatibilita lidí vyznávajících vzájemně neslučitelné hodnoty.“¹¹¹

V letech 1899-1903 Berchtold působil v Paříži jako atašé s titulem legačního sekretáře. Poté byl přeložen do Londýna do úřadu legačního rady II. a později I. kategorie. Vrcholový post kariérního diplomata si hrabě upevnil na základě jmenování do funkce rakousko-uherského velvyslance v Petrohradě v roce 1906. Na této misi byl ovšem již od roku 1903 a zasadil se o to jeho přítel baron Aerenthal. Tomu byl Berchtold jako vyslanecký rada přímo podřízen. Velvyslanecký post v Petrohradě patřil díky aktivní zahraniční politice ruského velmocenského postavení v Evropě mezi nejpřednější.¹¹² S rokem 1905 požádal hrabě o dlouhodobější dovolenou a vrátil se ke správě rodinných statků na svém moravském panství. Rok poté, kvůli odchodu Aerenthala na rakouské ministerstvo zahraničí, byl povýšen na titulárního vyslance a vzápětí se stal velvyslancem v Petrohradu, opět po intervenci Aerenthala. Novému ministru imponovaly Berchtoldovy schopnosti a patřičně si jich vážil. Přesvědčil se, že měl veškeré předpoklady zvládnout vrcholovou diplomatickou funkci.¹¹³ Na druhou stranu si všiml i jeho částečné nervové lability. Ta ovšem nebyla tak zásadní překážkou ve výkonu jeho funkce. Berchtoldovo přirozené kouzlo osobnosti tuto nevýhodu vždycky vytlačilo do pozadí a své okolí, včetně samotného císaře i následníka trůnu, okouznil svým zevnějškem i vytříbeným chováním dokonalého kavalíra.¹¹⁴ Do jisté míry se dalo působení na misi v Petrohradě chápat jako poslední stanice před postem rakousko-uherského ministra zahraničí, neboť většina ministrů zahraničí prošla právě velvyslanectvím v Petrohradě. Berchtoldův vliv ve vídeňských vládních kruzích byl posílen zorganizováním¹¹⁵ politické schůzky mezi ministrem zahraničí Rakouska-Uherska, svobodným pánem Aloisem Lexou z Aerenthalu,¹¹⁶ a jeho ruským protějškem Alexandrem Izvolským na zámku

¹¹⁰ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 60, 62, 63 -66.

¹¹¹ R. G. FELTHAM, *Diplomatic handbook*, London 1998, s. 14 – 15.

¹¹² H. KISSINGER, *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1996.

¹¹³ Ke schopnostem stanout v čele zahraniční politiky i M. ALBRIGHT, *Madeleine. To nejlepší ze všech možných světů*, Praha 2003, s. 224. „...Získala jsem ten nejlepší výcvik v OSN. Uměla jsem pracovat s Kongresem. Prokázala jsem, že umím být tvrdá..... Měla jsem patřičné znalosti a měla jsem pravdu v mnoha otázkách, na kterých prezidentovi záleželo.“

¹¹⁴ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

¹¹⁵ K. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.

¹¹⁶ Později za zásluhy povýšený do hraběcího stavu právě za úspěšné provedení anexe Bosny a Hercegoviny, byl nejprve velvyslancem v Petrohradu a v letech 1906 – 1912 rakousko-uherským ministrem zahraničí (Jan ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006.). K osobnosti A. z Aerenthalu i Petr MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 2003.; W. M. CLARGEN, *Iswolsky und Aerenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österreichisch-ungarische*

v Buchlovicích. Výsledným produktem byla anexe Bosny a Hercegoviny v roce 1908. Těžko se mu prosazoval jeho vlastní názor proti Aerenthalovi, že rakouská aktivní politika jde vůči Rusku i Balkánu špatným směrem, a v podstatě se mu musel podřídit. Jeho pozice v Petrohradě, kde měl původně setrvat jen 2 roky, ale Aerenthal jej přesvědčil o setrvání v úřadě, byla posléze neutěšená a dohnala jej až k požádání o disponibilitu z úřadu velvyslance v roce 1911. Alexandra Izvolského stála anexe dokonce křeslo ministra zahraničí.¹¹⁷ Společně s rakousko-uherským šéfem diplomacie, Aerenthalem, se Berchtold po úspěšném vyřešení bosenské otázky stal brzy uznávaným členem první společnosti monarchie a faktickým nástupcem na postu ministra zahraničí, kterým byl jmenován v únoru 1912 po Aerenthalově skonu.¹¹⁸ Pro Berchtolda rovněž hovořil i fakt, že ve funkci ministra zahraničí se pravidelně střídali Rakušané s Maďary. Po Aerenthalovi jako Rakušanovi měl logicky následovat někdo s maďarskou národností a Berchtold disponoval uherským domovským právem. Zhostit se svého nového úkolu však kladlo na hraběte nesmírnou zátěž, protože se měl vyrovnat velikosti a talentu svého názorově pevně vyhraněného předchůdce hraběte Aerenthala – považovaného za odborníka na Rusko, se kterým byl velmi často srovnáván. Dlužno dodat, že hrabě se nikdy nechtěl stát ministrem zahraničí, ale císařovo přání si zkrátka odmítnout nedovolil. Roku 1911 plánoval ukončit svou kariéru na pozici velvyslance v Petrohradu, pak už se jen chtěl věnovat svým panstvím na Moravě a v Uhrách, obzvláště pak své vášni pro dostihové koně.¹¹⁹ V rámci své nové odpovědnosti a smyslu pro povinnost se chtěl této zavazující povinnosti zhostit nejlépe tak, jak bylo v jeho silách a schopnostech. Jeho největší ambicí bylo tedy nezklamat císaře Františka Josefa I., jenž do něj vkládal velké naděje a jehož plnou důvěru si teprve musel získat. Z postu vůdčí osobnosti vyplývaly určité očekávané chování a povinnosti.¹²⁰ Být prvním ministrem domu a vést osobní korespondenci s dvěma nejvýznamnějšími členy habsburské

Balkanpolitik 1906-1908, Uppsala 1955.; B. MOLDEN, *Alois Graf Aerenthal. Sechs Jahre äussere Politik Österreich-Ungarns*, Stuttgart 1917.; S. WANK, *A note on the Genealogy of a Fact: Aehrenthal's Jewish Ancestry*, *Journal of Modern History* 31, 1969, s. 319-326.; S. WANK (ed.), *Aus dem Nachlass Aehrenthal. Briefe und Dokumente zur oesterreichisch-ungarischen Innen und Aussenpolitik 1885 – 1912*, II. díl., Graz 1994.

¹¹⁷ Po odvolání z funkce byl Alexander Izvolský jmenován vyslancem v Paříži, kde začal pracovat na své pomstě Rakousko-Uhersku v následujícím válečném konfliktu.

¹¹⁸ TÝŽ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 98.

¹¹⁹ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

¹²⁰ M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 170-171. „... Vůdčové musejí být sebevědomí, ale existuje nezřetelná hranice mezi sebevědomím a pocitem neomylnosti. Sebevědomí vyplývá ze snahy dovědět se o daném problému, vše, co jde. Pocit neomylnosti se rodí ze sklonu věřit, že člověk už ví úplně všechno. Sebevědomý vůdce bude dělat rozhodné soudy o tom, co je nejlepší, ale bude také ochoten problém znovu otevřít, když se vynoří nové informace. O své neomylnosti přesvědčený vůdce se bude bránit všem informacím, které odporují tomu, co si už myslí. Povinností vůdců je rozlišovat, co je morální a co ne, a je rovněž v lidské povaze uvažovat v absolutních termínech, ale je třeba tak činit s rozvahou. Málokdo, jestli vůbec někdo, má bezchybné morální vidění. Když si jsme zcela jisti, že máme pravdu, můžeme být méně ochotni hledat další alternativy nebo vymýšlet plán B pro případ, že by plán A nevyšel. Můžeme být natolik přesvědčeni o správnosti své věci, že se nebudeme dostatečně snažit o její správnosti přesvědčit druhé. Můžeme se tak zaměřit na dosažení správných cílů, že nedokážeme zvolit správné prostředky k jejich dosažení. Dějiny jsou plné podniků, které ztroskotaly navzdory pevné víře těch, kteří se do nich pustili.“

dynastie takovému aristokratovi dodávalo velkou společenskou váhu vůči ostatním členům dvora a první společnosti.¹²¹ Hrabě nesnášel krizové situace v politice ústící v nervozitu utápěnou v pesimismu.¹²² V takových momentech mu připadalo sloučení mírových teorií s politicko-diplomatickou praxí nadlidským úkolem.¹²³ To ho vedlo k tomu, že se vůči nim do jisté míry snažil obrnit. Ve výsledku proto pak mohl na své vrstevníky působit dojmem až lehkovážného člověka. K tomu jej ovšem tlačila tehdejší politická situace, a proto, aby si udržel své postavení u dvora, musel zvládnout rozpolcenou politickou situaci a hledat svůj osobní „modus vivendi“ ve vyslyšení příkazů císaře a tolerancí kliky kolem následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este, dále pak náčelníka generálního štábu Conrada z Hötzendorfu, ministra války Alexandra z Krobotinu, velvyslance v Srbsku Wladimira Giesla z Gieslingenu, uherského ministerského předsedy Istvana Tiszy a rakouského ministerského předsedy Karla, hraběte Stürgkha. Takového politického přístupu „přežítí“ přirozeně velkým příznivcem nebyl. To vše se promítalo do jeho nálad negativně umocňovaných neustálou kritikou jeho politických postupů a celý válečný konflikt začal bytostně nenávidět. Brzy se směrem k širší veřejnosti vyjádřil slovy: „*Nechte mě na pokoji, mě ta válka otravuje už dlouho*“.¹²⁴

Uvolen přijmout názory Františka Ferdinanda d'Este se dostal na stranu ideově nekompaktní vídeňské válečné strany¹²⁵, čímž otevřel bránu ministerstva zahraničí na Míčovém náměstí rakouské vládní frakci následníka trůnu.¹²⁶ Zaujmout ministra zahraničí ale nebylo pro Františka Ferdinanda d'Este snadné. Připomeňme, že jeho Excellence ministr cítil ze své funkce závazek vůči panovníkovi. V dopise z 11. února 1912 ministr Berchtold souhlasně reaguje na následníkovi mírové vize a připomíná logickou podstatu věci odmítnutím proválečného názoru těch, pro které je „*ultima ratio*“ (válka) sama o sobě účelem. Názor zde opírá o výlučnost věci z etického hlediska vzhledem k jeho velmi odpovědnému postavení, které mu svěčila Prozřetelnost.¹²⁷ Posléze zjistil, že názorové přesvědčení následníka trůnu ve věci zahraniční politiky mu není až tak cizí, právě naopak se v mnoha ohledech shodli. Paradoxní na celé situaci bylo, že následníkovi šlo, kromě vnitřní konsolidace monarchie po národnostní stránce¹²⁸, o stejnou věc jako císaři – uhájit mír a klid

¹²¹ R. SMÍŠEK, *Císařský dvůr a „dvorská“ kariéra Ditrichštějnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2007, s. 312 (Disertační práce na Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

¹²² W. M. CLARGEN, *Iswoisky und Aehrenthal vor der bosnischen Annexionskrise. Russische und österreichisch-ungarische Balkanpolitik 1906-1908*, Uppsala 1955.

¹²³ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 22.

¹²⁴ H. HANTSCH, *Leopold Graf Berchtold. Grandsigneur und Staatsmann*, Styria 1963.

¹²⁵ Za nekompromisního šéfa válečné strany byl mylně označován následník trůnu František Ferdinand d'Este. Proto se na něj špatně soustředila nenávisť jihoslovanských nacionálních radikálů.

¹²⁶ I. DIOSZÉGI, *Hungarians in the Ballhausplatz. Studies on the Austro-Hungarian Common Foreign Policy*, Budapest 1983.

¹²⁷ TÝŽ, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 22.

¹²⁸ B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996.

zbraní.¹²⁹ O tom František Ferdinand neúnavně přesvědčoval i v soukromí své nejbližší okolí, jak to vyplývá z rozhovoru s jeho švagrovou Jindřiškou Chotkovou, později provdanou Nostizovou: „*Až budu císařem, nikdy nebude válka. Pamatuj si to dobře, za mne válka nikdy nebude, ta by nás mohla připravit o všechno*“. Tohle se ale týkalo jen šlechty rakouské, protože maďarskou považoval za revoluční a protidynastickou. Z toho důvodu vyzval nobilitu říše, aby se integrovala pod panovníkem a v rámci Rakouska, což přispěje k přežití nového radikálního demokratického proudu.¹³⁰

Následníkův a ministrův profesionální vztah se rozvinul v pravidelnou a obsáhlou korespondenci ve snaze o ozdravení zahraniční politiky monarchie. Přispěl tomu i arcivévodův postoj k vysoké šlechtě monarchie. Dopisem Otokaru Černínovi se v létě roku 1910 k tématu vyjádřil: „*Panovník se musí opírat v první řadě o sjednocenou šlechtu, a i když doby feudalismu a absolutismu jsou bohužel pryč, tož musí přece šlechta v čele s císařem hrát první úlohu a působit v první řadě rozhodujícím způsobem* (slova leider a bestimmend arcivévoda podtrhnul)“.¹³¹ Pán na Konopišti si svého nového ministerského spojence patřičně cenil. To sám navíc dokázal v dopise z počátku února 1913 švagrovi, princí Albertu Würtemburskému: „*Nevíš vůbec, s jak mnoha a jakými lidmi musím proto bojovat. Jen Berchtold sám mně rozumí, je docela mého názoru a to je štěstí*“.¹³² Berchtold, obdařený přízní příštího císaře, připustil následníkův vliv při rozdělování diplomatických misí po celé Evropě.¹³³

Po dobu svého působení v čele rakouské diplomacie a zahraniční politiky řešil záležitosti ohledně Balkánské války a usiloval tak o udržení dominantního postavení a prestiže monarchie ve vyjednávání mezi Tureckem a balkánskými státy.¹³⁴ Jeho taktika v tomto ohledu však selhala, proto se hrabě uchýlil k strategickému rozpolcení balkánských států vystoupením proti srbským

¹²⁹ Sídlem centrály Františka Ferdinanda d'Este se stal vídeňský Belveder. Jeho štáb zastával revizionistický program vyrovnání z roku 1867, spoléhal na podporu Rumunů, Chorvatů a Slováků v boji proti mocné uherské šlechtě a v krajním případě by se uchýlil i k užití vojenské síly. K dosažení zahraničně politického programu Belvederu bylo zapotřebí klidu zbraní. Díky tomu se dostával do konfliktů s ambiciózní zahraniční politikou hraběte Aerenthala a představ Hötzendofra o preventivním úderu proti Itálii a Srbsku. Během balkánských válek se následník trůnu, v zájmu zachování míru, spojil s německým císařem Vilémem II. a ruským carem Mikulášem II. Dalším bodem na jeho programu bylo posílení konzervativního monarchistického a protirevolučního spolku tří císařů. Svou náplní se klika kolem následníka trůnu stala opoziční stínovou vládou. Následník získal přezdívku „*sfinx belvederská*“. Bylo mu jasné, že ministr Berchtold nemohl hned přerušit plynulou návaznost na následky Aerenthalovy politiky, to by bylo až příliš velkým otřesem na mezinárodním poli. Přesto se následník pokoušel jeho politické rozhodování v zahraničních otázkách přeměrovat.

¹³⁰ Tento citát pochází z pamětí pražského lékaře dr. Bohumila Procházky, jemuž se o následníkových slovech svěčila Jindřiška Nostizová, sestra vévodkyně z Hohenbergu. Citováno v přednášce z 20. února 1958 v Praze, zahrnuté do J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 51.

¹³¹ TÝŽ, s. 62.

¹³² TÝŽ, s. 51 – 52.

¹³³ TÝŽ, s. 11.

¹³⁴ A. SKŘIVAN, *Císařská politika. Rakousko-Uhersko a Německo v evropské politice v letech 1906-1914*, Praha 1996.

požadavků vůči Bulharsku s podporou uherské části vlády.¹³⁵ Proti se silně ozval následník trůnu v dopise Berchtoldovi z března 1913 a varuje ho před vlivem uherského premiéra Tiszy. Jeho politické přístupy tou dobou získávají na kritice zejména v Německu, když si špičky německé a rakouské generality začaly navzájem vyměňovat názory.¹³⁶

O atmosféře panující v sídle ministerstva zahraničí na vídeňském Míčovém náměstí se vyjádřil ve svých pamětech baron Szilássy. Byl Berchtoldovým kolegou z Petrohradu. Působil tam několik let jako jeho podřízený. Nyní jej Berchtold přeložil do Vídně a baron Szilássy, přívrženec protiválečné strany a vyznavač rozumného kompromisu se Srbskem a Ruskem, pozorně sleduje interakci Míčového náměstí s vnějším okolím. Szilássyovy memoáry „*Der Untergang der Donau-Monarchie*“¹³⁷ zachycují nejen profil samotného Berchtolda, ale poodhalují i pnutí mezi frakcemi určující politiku ministerstva. Ministerstvo bylo za Berchtoldova mandátu rozděleno na dva tábory. Ten početnější podporoval onu válečnou stranu – tedy náčelníka generálního štábu Conrada z Hötzendofu s celou jeho militantně silně přesvědčenou generalitou – s podporou stejně přesvědčených zástupců uherské šlechty a křesťanskosociální strany Vídně. Početní minoritou v tomto případě byla ta část ministerstva stranící kompromisu a míru. Mocnější tábor ministerstva neopomněl využít jakoukoli příležitost informovat širokou veřejnost o svém programovém přesvědčení utopit Srbsko v krvi. V jeho řadách stanuli vůdčí osobnosti ministerstva, jimiž byli první sekční šéf baron Macchio, šéf ministrovy kanceláře hrabě Alexandr Hoyos a druhý sekční šéf hrabě Forgách (bývalý vyslanec v Bělehradě), který roku 1913 vystřídal v této funkci hraběte Szapáryho. Zejména hrabě Forgách v podstatě velmi brzy ovládnul celé ministerstvo díky své nenávisti vůči Srbům. V názorově potlačované opozici stáli svobodní pánové Szilássy a Musulin s vyslancem Pogatscherem.¹³⁸ Berchtold byl pod tak nesmírným tlakem svého táborově roztržitého politického okolí, že se zkrátka nedokázal přiklonit jen na jednu stranu a její zájmy pak hájit. Pořád měl na paměti závazek vůči císaři a svou nenáviděnou a nechtěnou práci chtěl dělat objektivně. Nezbyvalo, než hledat kompromisu plnou zlatou střední cestu („*aurea via media*“). Rakouská politická kultura vnímaná na ministerstvu zahraničí byla z hlediska dnešní mezinárodně politické perspektivy podřízena militantní doktríně „*hard power*“ – tvrdé síle vycházející

¹³⁵ TÝŽ, s. 27.

¹³⁶ V dopise z 11. února náčelník německého generálního štábu hrabě Moltke varuje Conrada Hötendorfa, aby nehnal věci na ostří a nebránil uvolnění napjatého poměru s Ruskem. Německý šéf generality předvídavě přesvědčoval rakouského šéfa, že hlavní rozhodnutí v příští evropské válce nepadne na ruské, nýbrž na francouzské frontě, vídeňský generál zase právem upozorňoval berlínskému, že není dobře mluvit, jak činí on, o budoucí velké válce jako o jakémsi rasovém zápase Germánstva a Slovanstva, protože habsburská monarchie má již nyní 47% příslušníků národů říšským (TÝŽ, s. 23.).

¹³⁷ S. SILASSY, *Der Untergang der Donau-Monarchie*, Berlin 1921.

¹³⁸ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 12.

z vojenské a ekonomické dominance země. Nakročena však měla k liberálnější na mezinárodní scéně pojaté variantě „soft power“, a to hlavně díky programovému vymezení následníka trůnu, se kterou se ministr Berchtold sám ztotožňoval, založené na revitalizaci monarchie v mezích sil pramenících z přitažlivosti hodnot, kultury, historie či zahraniční politiky země. Oporou státu však byla šlechta, církevní hierarchie, spolehlivá armáda a služebná byrokracie.¹³⁹ Nebýt těchto faktorů, pak by pokrokovější Rakousko mohlo působit na nové země.¹⁴⁰ Avšak významová podstata doktríny *soft power*¹⁴¹, ač tehdy pojmově ještě nevymezená, nakonec začala zakořeňovat natolik, že inspirovala šéfy Belvederu a Míčového náměstí k uvědomění si těchto odlišností a přistoupení ke snaze najít kompromis mezi oběma silami. Snad nejvýznamnější osobností, které podstata *soft power* dodala odvahy k hlubokému antimilitantnímu přesvědčení, byla na přelomu 19. a 20. století Berta Kinská-Suttnerová. To potvrdil i dopis od Alfréda Nobela ze dne 7. ledna 1893: *“Drahá přítelkyně, ať je nový rok úspěšným pro Vás a pro Vaši šlechtanou kampaň, kterou vedete s takovou silou proti lidské lhostejnosti a zlobě. Rád bych přidal část svého majetku založení ceny, která by byla udělována každých pět let (řekněme šestkrát, protože neuspějeme-li po třiceti letech v reformě současného systému, tak nevyhnutelně dojdeme k barbarství). Tato cena by byla udělována tomu nebo té, kteří učinili nejvíc k naplnění idejí všeobecného míru v Evropě. Nehovořím tímto o odzbrojení, kterého je možné dosáhnout pouze velmi pomalu. Dokonce s Vámi nechci mluvit ani o povinné arbitráži mezi národy. Ale tohoto výsledku by mělo být dosaženo brzy – je to dosažitelné – s tím, že všechny státy by se měly solidárně shodnout, že podniknou akci proti agresorovi, který začal jako první pak již války nebudou možné. Výsledkem toho bude, že dokonce i stát, který dělá největší potíže, bude muset předstoupit před tribunál nebo se jinak zpacifikovat. Kdyby aliance tří nebyla složena pouze ze tří, ale ze všech států, pak by byl zajištěn mír po celá staletí. Váš Alfréd.”*¹⁴² Odvrácenou stranou mince etiky v zahraniční politice je ponížení ušlechtilé myšlenky negativními účinky.¹⁴³

Hrabě Berchtold souhlasil s vytvořením Albánie, neboť se jednalo o takticky výhodnou oblast zajišťující přístup k Jaderskému a Středozevnímu moři prostřednictvím Otrantského průlivu.

¹³⁹ TÝŽ, s. 61.

¹⁴⁰ O problematice doktríny *hard power* a *soft power* J. GOLDSTEIN, J. C. PEVEHOUSE, *International relations*, Longman 2005, p. 15.; P. ČERNÍKOVÁ, *Evropská unie a Spojené státy americké: politické vztahy na počátku 21. století*, Mezinárodní politika, ročník XXXII., 01/2008, s. 41-43.

¹⁴¹ A. DRAPER, A. RAMSAY, *The good society: An Introduction to Comparative politics*, New York 2007.

¹⁴² B. SUTTNER, *Memoires of Berta von Suttner: The Records of an Eventful life*, Boston 1910.; I. BROŽ, *Diplomaté*, Praha 2004, s. 194-195.; I. BROŽ, *Velké postavy rodu Kinských*, Praha 1997, s. 87-131.

¹⁴³ M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 68. „...Snaha řídit se v zahraniční politice etikou je často podřívána nechtěnými následky. Chce-li politik dosáhnout morálních výsledků, musí nejen chtít udělat správnou věc, ale rovněž odhadnout, co tou správnou věcí je. Ideální by bylo, aby politik či politička měli svědomí světce, moudrost, filozofa a předvídavost proroka. Ve skutečnosti však klopýtáme kupředu navzdory mnoha nedostatkům ve všech těchto třech ohledech.“

Na základě rozhodnutí mezinárodní kontrolní komise se Albánie stala sférou vlivu opanovanou princem Vilémem z Wiedu německého původu, jako nejpříjemnějším kandidátem pro všechny evropské mocnosti.¹⁴⁴ Tím dostal pod kontrolu samotné Srbsko, což prokázal i v druhé balkánské válce, kdy na oplátku podporuje Bulharsko proti Srbsku. Takto směřovanou politiku Rakouska ale odsuzoval velvyslanec v Cařihradě, markrabě Pallavicini, názorem, že Rakousko by se mělo vzdát svého velmocenského postavení na Balkáně a vyklidit tam pozici Rusku.¹⁴⁵ Berchtoldova zahraniční politika spadala do období vypuknutí první světové války a on sám je tak přímo s jejími katastrofálními následky úzce spojován. Ještě v červnu 1914 se následník shodnul s německým císařem Vilémem II., že rakouská vnitřní politika musí být progermánsky orientovaná.¹⁴⁶ V otázce zahraniční politiky kladl následník trůnu hraběti Berchtoldovi na srdce: „*Především musíme mít pořádek ve vlastním domě a musíme mít za sebou všechny národy jako jednoho muže, potom můžeme dělat hurá-politiku. Ježto však tomu tak není a protože vydáváme celé národy jako Chorvaty, Rumuny, Dalmatince atd. nesvědomité klíce, za níž vězí zednáři, židé atd., atd., nemůžeme dělat žádnou velkorysou agresivní politiku zahraniční. To Excellence také nahlédnete se svými vždy tak správným pohledem, ježž jsem se naučil u Vás tak oceňovat*“.¹⁴⁷ Bezprostředně po skonu následníka trůnu a jeho choti v Sarajevu se vrátil do Vídně ze svého moravského zámku v Buchlovicích, aby společně se svým tajemníkem Alexandrem, hrabětem Hoyosem připravil koncept dopisu pro německého císaře Viléma a kancléře Bethmann-Hollwega. Vyjednávat do Německa jel hrabě Hoyos a byl úspěšný, protože Německo souhlasilo s Berchtoldovou snahou potrestat Srbsko obviňované z konspirace na atentátu a dovolat se tak spravedlnosti. Po návratu hraběte Hoyose do Vídně 5. července 1914 začalo Berchtoldovo ministerstvo pracovat na samotném ultimátu Srbsku koncipovaném tak, aby bylo pro podstatu autonomně sebeurčujícího státu naprosto nepřijatelné. Vídně mělo zajistit volnou ruku při vyšetřování a potrestání osob zainteresovaných na vraždě následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželky Žofie, vévodkyně z Hohenbergu. Na císaře byl vyvíjen nátlak, aby vyzval národy monarchie k obraně¹⁴⁸ a odpověděl silným vojenským protiúderem, proto hrabě spolu s ministrem války Krobotinem připravili pro císaře koncept manifestu Mým národům. Císař si byl vědom, že Srbsko zašlo daleko, avšak žádal, aby si Berchtold zajistil podporu celé vlády, což znamenalo získat i souhlas od mocného uherského ministerského

¹⁴⁴ A. DEVERE-SUMMERS, *War and the Royal Houses of Europe (in the Twentieth Century)*, Arms and Armour Press 1996.

¹⁴⁵ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 59.

¹⁴⁶ TÝŽ, s. 57.

¹⁴⁷ TÝŽ, s. 20.

¹⁴⁸ SÚA v Praze, *Dokumenty moderní doby, Císařský manifest z 28. července 1914 Mým národům, oznamující vyhlášení války*, Praha 1978, s. 36-36.

předsedy hraběte Istvana Tiszy.¹⁴⁹ Tisza byl však přesvědčen o škodlivosti jakéhokoli vojenského aktu vůči Srbsku ústícího v třenicu mezi Slovany a Neslovany.¹⁵⁰ Nicméně později svůj souhlas Berchtoldovi přislíbil, čímž v očích veřejnosti přispěl k nevyhnutelnosti válečného střetu.¹⁵¹ Získáním přímých důkazů dokládajících účast srbských vládních kruhů byl Berchtoldem pověřen Friedrich Wiesner, jemuž se ovšem o tom nepodařilo najít žádný přímý důkaz, jen napojení na srbské vojenské složky. Prostřednictvím „Wiesnerova dokumentu“ Berchtold propojil souvislost mezi atentátem a autoritami v Bělehradě s cílem dodat ultimátu na oprávněnosti a spravedlnosti. „Obecně platí, že „spravedlivou válku“ vede kompetentní autorita s morálními úmysly ve jménu správné věci. Daná válka musí mít rozumnou šanci na úspěch a z předběžných odhadů musí vycházet, že nezpůsobí větší škody, než byly ty, které stály na jejím počátku. Ti, kdo vydávají rozkaz k vojenským akcím, musí rozlišovat mezi bojujícími a nebojujícími a měli by se snažit vyhnout zbytečným škodám. Před vstupem do války by měla také vláda důkladně a poctivě zvážit všechny ostatní možnosti.“¹⁵² Tou dobou probíhala oficiální návštěva francouzského kabinetu v čele s prezidentem Poincarém u ruského cara Mikuláše II. Berchtold se rozhodl počkat s odesláním ultimáta z obavy, že by obě země neměly dost času zformulovat odpověď. Rusko přislíbilo Srbsku pomoc. 28. července 1914 se odebral velvyslanec Giesl s ultimátem k srbskému ministerskému předsedovi Pašičovi, aby mu vyhlásil válku. Velvyslanec Gisel paradoxně obdržel poděkování za léta své služby a vrátil se zpět na rakousko-uherskou ambasádu, aby spálil dokumenty a opustil srbskou metropoli záhy přeměněnou ve válečné ležení. Hned od počátku měl Berchtold prezentovat rakouské právo na vojenskou odvetu, protože bylo poškozeno, avšak Berchtoldovi diplomaté v evropských metropolích nemohli zas tak čestně představovat oficiální linii. Ani evropským mocnostem nebylo jasné, co má ministr zahraničí Rakouska v plánu a jaký je vůbec oficiální postoj Vídně. Řídit zahraniční politiku tak národnostně pestré monarchie nebylo ve schopnostech politika dosazeného proti své vůli. Důsledkem bylo politické lavírování mezi mnoha zcela odlišnými faktory. Berchtold se začal brzy ve svých postojích k událostem ztrácet.¹⁵³ Byl si jistý jen v tom, že bude-li válka, vypukne v Čechách revoluce. Toho se velmi obával, protože v této zemi byla

¹⁴⁹ TÝŽ, s. 12.

¹⁵⁰ Silně prouhersky smýšlející Hrabě Tisza byl podporován baronem Buriánem, uherským ministrem u císařského dvora.

¹⁵¹ Když byl Istvan Tisza 1. září 1918 při atentátu zastřelen, byl již považován za plně odpovědného za vypuknutí válečného stavu.

¹⁵² M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 70. „Neznám víc povznášející příběh, než je ten o Kristu, jenž zemřel na kříži a zároveň odpustil svým katům. Ale celá pointa doktríny“ *spravedlivé války*“ tkví v tom, že vojenská akce je někdy z morálních důvodů nutná. Hauerwas (Stenley Hauerwas byl svého času označen za nejlepšího amerického teologa) ji odmítá, protože, jak říká, byla použita k ospravedlnění příliš mnoha válek.Správnou doktrínu nemůžeme považovat za zdiskreditovanou jen proto, že byla zneužívána.“

¹⁵³ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 12.

rezidence jeho rodiny, „ostrov“ bezpečí, kam se těšil do politické výslužby. Takto se vyjádřil den před sarajevským atentátem směrem ke Conradu Hötzendorfovi jenž mu na to odpověděl: „*Ale nenechte si přece něco takového namluvit*“.¹⁵⁴ Císař Vilém se po atentátu na následníka nechal slyšet, že Rakousko-Uhersko musí zaujmout tvrdý postoj.¹⁵⁵

Ve své korespondenci se svým nejstarším synem Aloisem záležitosti své osobní viny na kolapsu Rakousko-Uherska často řeší, nejzajímavěji o tom vypovídá jeho dopis z 6. února 1919 nejstaršímu synovi, kde se znovu hrabě Berchtold dotýká otázky své viny či nevin.¹⁵⁶ Neuspěl ve snaze přesvědčit Itálii a Rumunsko, aby vstoupily do války po boku centrálních mocností a po kritice náčelníka generálního štábu – hraběte Conrada z Hötendorfu - rezignuje dne 13. ledna 1915 na svou funkci ministra zahraničních věcí. V Berchtoldově osobnosti bylo ministerstvo na Ballhausplatzu vedeno mimořádně svědomitým úředníkem, který fungování ministerstva podřídil inovativní týmové práci.¹⁵⁷ O jeho důkladnosti podávají svědectví i jeho osobní deníky z let 1902 – 1913 popisující nejen politické a diplomatické dění v době Berchtoldova působení, ale také aspekty politického života.¹⁵⁸ Hrabě velmi dobře pochopil, co funkce prvního diplomata státu obnáší, a rozhodl se nést následky.¹⁵⁹ Těžký úděl diplomata, mimo zkušenost Bertya von Suttner, popsal i Dag Hammarskjöld¹⁶⁰: „*Z generace vojáků a vládních činitelů ze strany otce jsem zdědil přesvědčení, že žádný život nepřináší větší uspokojení než ten, jenž je zasvěcen nezištné službě vlasti – nebo lidskosti. Taková služba vyžaduje obětování všech osobních zájmů, ale stejně tak i odvahu postavit se neochvějně za své přesvědčení. Od učitelů a kněží z matčiny strany jsem zdědil víru, a to ve velmi radikálním smyslu evangelia, že všichni lidé si jsou rovni jako děti Boha.*“¹⁶¹

Svůj vliv uplatňuje ještě na sklonku existence monarchie u císařského dvora ve významných a vysokých funkcích vyhrazených výlučně příslušníkům vysoké nobility. Nejprve zastává od roku 1916 post vrchního hofmistra následníka trůnu arcivévody Karla, a když ten po smrti císaře Františka Josefa I. nastupuje na trůn jako Karel I., je Leopold Berchtold jmenován nejvyšším

¹⁵⁴ TÝŽ, s. 57.

¹⁵⁵ Císař Vilém se domníval, že Rakousko-Uhersko musí trvat na vrácení bosenského pásu, Sanjak rozdělujícího Srbsko od Černé Hory, dříve okupovaného Rakouskem až do roku 1908. Sanjak byl na počátku první balkánské války v rukou Turecka a v roce 1913 se o tuto část podělily Srbsko s Černou Horou. Sanjak byl klíčovou oblastí pro Rakousko kvůli přístupu železniční tratě do Saloniky (rozlehlá přímořská oblast Balkánu). Avšak jak Aerenthal, tak Berchtold nikdy nepovažovali Saloniku za důležitou.

¹⁵⁶ Tamtéž, G138, karton 191, inv. č. 556.

¹⁵⁷ K. CHOBOT, *Šlechta z českých zemí v diplomacii Rakouského císařství*, Genealogické a heraldické listy, ročník XXIV., číslo 1/2004, s. 12 – 38.

¹⁵⁸ MZA Brno, RA Berchtoldů, Leopold Berchtold, Literární činnost, Deníky z let 1902-1913, G138, karton 139, inv. č. 478.

¹⁵⁹ I. BROŽ, *Diplomaté*, Praha 2004, s. 188.

¹⁶⁰ Dag Hjalmar Agne Carl Hammarskjöld (1905-1961), švédský státník, ekonom, diplomat a generální tajemník OSN z let 1953 až 1961. Oba dva jeho rodiče byly potomky starých urozených švédských rodin. Členové obou rodů sloužili švédské koruně jako vojáci a diplomati již od roku 1610. To ovlivnilo mysl a následně i kariéru Daga Hammarskjölda.

¹⁶¹ B. URQUHART, *Hammarskjöld*, New York 1977.

hofmistrem (*Obersthofmeister*).¹⁶² V této nejprestižnější pozici císařského dvora nahradil svého předchůdce Konrada prince z Hohenlohe-Schillingsfürsu. Nyní jeho úkolem, jako nejvyššího hofmistra, bylo mimo jiné zejména řídit záležitosti dvorského ceremoniálu, dohlížet na činnost komořích při slavnostech či připravovat itinerář císařského dvora. Na tuto pozici byl dosazen, aby splnil ambice císaře Karla I. přetvořit velmi konzervativní atmosféru a prostředí císařského dvora v uvolněnějším duchu, což pramenilo z progresivního vnímání nutnosti revolučních společenských změn¹⁶³ v prvních dvou desetiletích 20. století.¹⁶⁴ Zastávat pozici u císařského dvora a být tak legitimní součástí vídeňské nejurozenější společnosti bylo jeho přirozenou ambicí aristokrata. Vycházela z pocitu stavovské sounáležitosti a retrospektivním vnímání svého života, k němuž se ve své korespondenci v bilancích svého životního osudu stále vrací.¹⁶⁵ Berchtold byl členem elity urozenců, kteří se sice pokusili neutralizovat demokratizační proud pronikající do politického systému monarchie, ale nakonec jej museli akceptovat. Dál věřili, že se jejich „aristokratickou pevnost“ podaří ubránit svým společenským přerodem.¹⁶⁶

Po pádu monarchie v roce 1918 odchází z politiky definitivně. Bývalé vládní kruhy a aristokracie, která s pádem monarchie ztrácí své výsadní mocenské postavení, jej nešetří kritikou a vidí v Leopoldu Berchtoldovi jednoho z hlavních viníků vypuknutí první světové války.¹⁶⁷ Následky z dob jeho působení ve vrcholové politice jej pronásledují tak silně, že sám pocituje potřebu zejména svému nejbližšímu okolí (rodině a přátelům) neustále vysvětlovat a ospravedlňovat svá politická rozhodnutí. Jeho političtí odpůrci si neuvědomovali, že svůj úřad viděl jako povinnost vůči autoritě, která jej vedením ministerstva a tím i rakouské zahraniční politiky pověřila. Neviděli ani, že politické systémy se mění nejen válkami, ale i úmrtím vládce, který znamená záruku bezpečné existence monarchie a hospodářskou krizí.¹⁶⁸ V takové pozici měl jasnou představu o

¹⁶² J. GELANDAUER, *Karel I., poslední král český*, Praha 1998.

¹⁶³ Státní ústřední archiv v Praze (ed.), *Dokumenty moderní doby, 1915, 14. listopad. Prohlášení Českého a zahraničního komitétu v Paříži a Českého akčního výboru v cizině o činnosti proti Rakousko-Uhersku ve prospěch spojenců a boji za samostatný československý stát*, Praha 1978, s. 39 – 42.; SUA v Praze (ed.), *Dokumenty moderní doby, 1917, květen. Projev českých spisovatelů s výzvou českým poslancům v říšské radě, aby formulovali a hájili program českého národa*, Praha 1978, s. 43 – 46.; TAMTĚŽ, *Dokumenty moderní doby, 1917, 30. květen, Memorandum pražských kovodělníků českým poslancům a Národnímu výboru, v němž mimo jiné žádali po vzoru ruské revoluce sebeurčení národů a zřízení samostatného československého státu*, Praha 1978, s. 47 – 49.; TAMTĚŽ, *Dokumenty moderní doby, 1917, 9. listopadu. Jedna z prvních zpráv o Velké říjnové socialistické revoluci v Rusku, otištěná ve Večerníku Práva lidu*, Praha 1978, s. 50 – 51.

¹⁶⁴ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 26.

¹⁶⁵ Tamtéž, G138, karton 191, inv. č. 556. Dále pak srovnání prací o dvorské kariéře a stavovské společnosti V. BŮŽEK, *Ferdinand tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006.; R. SMÍŠEK, „Dvorská“ kariéra očima knížete Ferdinanda ze Schwarzenberku, *Jihočeský sborník historický*, 73/2004.; Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005.

¹⁶⁶ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s 10.

¹⁶⁷ Ottův slovník naučný nové doby, I. svazek, Praha 1930, s. 563.

¹⁶⁸ F. ZAKARIA, *Budoucnost Svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 89.; Srovnání významu panovníka s C. HARROD-EAGLESOVÁ, *Já, Viktorie. Memoáry britské královny*, Praha 1998, s. 16. „...Anglie se právě vzpamatovávala, vyčerpaná a zchudlá, z dvaadvacet let trvající celoevropské války, musela čelit

loajalitě a především své úřednické povinnosti. V tom spočívalo Berchtoldovo pojetí služby. Proto se nechal spíše vést, než by po vzoru svého předchůdce hraběte Aerenthala projevoval ambiciózní iniciativu nepodpořenou vládními kruhy Rakousko-Uherska. Nevytvořil si žádný pevný, či cílevědomý politický program a ani o to neusiloval.¹⁶⁹ Profesně patřil mezi přední úředníky monarchie podřízené císaři, společensky se cítil být aristokratem. Svou práci na mezinárodním poli vnímal jako závazek společenskému řádu. Ovšem aby se mohl stát plnoprávným členem toho prostředí, do kterého uniknul po roce 1918, cítil potřebu vysvětlit a obhájit některé jeho dřívější postoje. Tyto postoje byly díky trendům netransparentního vedení diplomacie a mezinárodní politiky příčinou negativního hodnocení Berchtoldovy práce na mezinárodní scéně. Tento diplomatický trend politická společnost po fiasku první světové války změnila.¹⁷⁰ Ona cílová skupina předurčená jeho vysvětlení byla tvořena právě rodinou a přáteli z řad bývalých aristokratických kruhů. To považoval za svět svého přirozené okolí od pádu monarchie.¹⁷¹ K Berchtoldově nevýhodě byla veřejnost v mnoha případech neochotná vidět jeho rozhodnutí být dán do disponibility ze svého diplomatického úřadu. Toto rozhodnutí navíc následovalo dlouhodobým odmítáním císařova naléhání, aby se ujal postu ministra zahraničí. Právě disponibilitou dával Berchtold jasně najevo, že i jeho schopnosti být potenciálním ministrem nepředčí jeho společenské ambice. Pro aristokrata Berchtoldova formátu byla skutečnost císařova nátlaku otázkou prestiže a zodpovědnosti za jméno a pověst celého rodu, jehož hodnota se v očích veřejnosti tímto silným císařským gestem podstatně zvyšovala. Všechno se ale změnilo s vypuknutím obávaných revolučních hnutí na starém kontinentě a monarchistické principy „ancien“ režimu se otřáslý v základech, až vedly k zániku Habsburské, Hohenzollernské a Romanovské dynastie. To předpověděl nejen následník trůnu, ale i Leopold Berchtold s Otakarem Černínem.¹⁷² Vysoká šlechta začala pociťovat sílícího ducha slovanských národností monarchie a vytvořila vlastní českou a německou národní identitu transformovanou v silnou oddanost vůči císaři. Loajalita vůči panovníkovi ještě zesílila na počátku 20. století, kdy se šlechta úplně odpoutala od střední třídy a dala přednost císaři před národem.¹⁷³

nezaměstnanosti, rostoucím cenám, špatným úrodám a vzrůstajícím revolučním náladám mezi chudými. To, co země potřebovala, byla stabilita, pevná vláda a oblíbený monarcha.“

¹⁶⁹ J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 11.

¹⁷⁰ E. H. CARR, *The twenty years crisis 1919-1939. An introduction to the Study of International relations*, New York 1964.

¹⁷¹ Tamtéž, G138, karton 191, inv. č. 556.

¹⁷² J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 56.

¹⁷³ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 11.; V. ŠKUTINA, *Český šlechtic František Schwarzenberg*, Praha 1992, s. 132. „Věrnosti se ani všiváci mezi námi nedovedou zbavit.“

II.3 Hospodářské zázemí

K udržení vysokého společenského statutu v proměnách společnosti 19. století se šlechta soustředila na posílení své mocenské pozice hospodářským rozmachem jako elita vlastníků půdy. Znamenalo to přizpůsobit se podmínkám kapitalistické společnosti, které do Evropy prosakovaly z britských ostrovů konce 18. století. Přirozeným vedlejším produktem kapitalismu se stala liberalizace. Zrod podnikatelské elity způsobil celkovou přeměnu tisíciletého sociálního vzorce postaveného na principu rodokmenu a urozenosti. Kapitalismus sílil tam, kde zakořenil institut vlastnického práva.¹⁷⁴ Vpustit neurozené elity do ekonomických struktur státu řízeného urozenou elitou a garantovat jim svobodu zisku znamenalo, že staré struktury přišly o moc a kontrolu.¹⁷⁵

Leopold Berchtold se těšil na život statkáře, až splní své diplomatické povinnosti do poslední. Svůj odchod na rodová panství pokusil dvakrát uspíšit. Poprvé v létě 1905, když chtěl rezignovat na pozici vyslaneckého rady v Petrohradě. Tehdy se rozhodl vzít si dlouhodobější dovolenou s tím, že otázku svého návratu ponechá nezodpovězenou.

Statky, jimiž hrabě disponoval, tvořily pozemkové základny zajišťující finanční příjmy potvrzující legitimitu výsadního aristokratického postavení a právo na přítomnost mezi špičkou aristokratické společnosti. Zvláště spjatý se cítil být s moravskými statky, které byly zděděným majetkem po vymřelém rodu Petřvaldských z Petřvaldu. Do rukou Berchtoldů se dostaly sňatkem hraběte Prospera Antonína Berchtolda (1720 – 1770) s Marií Terezií (1727-1768), dědičkou svobodných pánů Petřvaldských z Petřvaldu,¹⁷⁶ která zahynula při nejtýpější šlechtické kratochvíli - lovu.¹⁷⁷ Petřvaldské dědictví se sestávalo ze statků Buchlov, Dolní a Horní Moštěnice, Roštín, Střílky a Tovačov.¹⁷⁸ Na sklonku 19. století a počátku 20. století čelí česká šlechta modernizaci, která ji nutí změnit dosavadní přístup k životu v rámci společnosti. Snaží se zachránit svůj stát a vlastní bohatství přizpůsobením se měnící se společenským trendům a eventuálně i národní politice. Šlechta se snaží upevnit své pozice jako ekonomická elita.¹⁷⁹ Například na častolovickém panství majitel Leopold Šternberg „*tvrdě pracoval a všechno, co z nich odčerpál, jim vynahradil široce koncipovaným zvelebováním. Pečlivě obnovoval lesy, obdělával a odvodňoval*

¹⁷⁴ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 55-59.; A. DE TOQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 41.; F. A. VON HAYEK, *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*, Praha 1991, s. 61 - 62, 234 - 235.

¹⁷⁵ TÝŽ, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 252.

¹⁷⁶ P. MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 27 – 29.

¹⁷⁷ Z. BEZECNÝ, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005, s. 119 – 122.

¹⁷⁸ J. HALADA, *Lexikon českých šlechtických rodů*, Praha 1992, s. 114-115.

¹⁷⁹ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists, the transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s 11.

půdu a své dva zámky a různé statky, které vlastnil, udržoval v dobrém stavu; také na vlastní účet přestavoval domky nájemců a renovoval kostely – byl patronem devíti.“¹⁸⁰

Statkářský život však opustil o rok později. Vymínil si, že za dva roky odejde z politiky definitivně. Nechal se ale zvíkat přítelem Aerenthalem a v úřadě setrval déle. Po druhé se pokusil ukončit kariéru v roce 1911 podáním žádosti o disponibilitu a opět se vrátil ke správě svých panství. Už o rok později na něj sám císař naléhal, aby se do vrcholové zahraniční politiky vrátil. Císařovým žádostem vyhověl a dál snil o klidném životě na venkově, kde by se mohl oddávat oblíbené jízdě na koni, pokračovat v úpravách rodinné rezidence v Buchlovicích a sbírat starožitnosti. Až do samého konce monarchie se šlechta programově profilovala v konzervativním rázu a deklarovala svou věrnost císařskému majestátu. Dokázaly to například veřejné projevy Jindřicha Clama-Martinize. Moravští velkostatkáři šlechtické Střední strany bránili své zájmy ještě radikálněji.¹⁸¹

Sny se rozplynuly vyhlášením samostatné Československé republiky.¹⁸² Bylo evidentní, „*jak se různé vrstvy prostupují, přehradu mezi lidmi jsou stále menší, panství se dělí, dělí se i moc, šíří se osvěta, vyrovnává se vzdělání. Společenské zřízení se stává demokratickým a nakonec se demokracie pokojně ujímá vlády i v institucích a mravech.*“¹⁸³ „Persona non grata“ Berchtold, je přinucen odejít do exilu a svůj majetek kontroluje „prodlouženou rukou“ svého nejstaršího syna Aloise. Pouhý den po vyhlášení samostatnosti Československa byla spuštěna vlna legislativních opatření s ambicí důsledně přetvořit ráz společnosti. S okamžitou platností byly obstaveny velkostatky zanesené do zemských desk. Jejich vlastníci nesměli bez souhlasu ministerstva zemědělství velkostatky prodávat, postupovat a zadlužovat. Bylo zestátněno 150 hektarů zemědělské půdy nebo 250 hektarů nezemědělské půdy. 10. prosince 1918 se zákonem zrušilo šlechtictví, tituly, řády a vyznamenání.¹⁸⁴ Reformě naladěná antimonarchistická elita chtěla skoncovat s minulostí programem funkce vzpomínek.¹⁸⁵ Započala se ohromná kampaň s cílem diskreditovat a od české historie odloučit bývalou společenskou elitu vyznávající monarchistické principy.¹⁸⁶ Instrukce monarchismu byla silně zakořeněna a strach z ní sílil.¹⁸⁷ Literárně činné osobnosti první republiky se propůjčily k degradaci kasty s generacemi předků nyní označovaných

¹⁸⁰ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 9.

¹⁸¹ L. FASORA, J. HANUŠ, J. MALÍŘ, L. VYKOUPILOVÁ (Eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 15.

¹⁸² J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007, s. 380.

¹⁸³ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 13.

¹⁸⁴ TÝŽ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007, s. 380. Návrh Dr. Františka Weyra na okamžité zrušení šlechtictví, titulů, řádů a vyznamenání byl jednomyslně přijat. Zákon byl novelizován v případě legionářů a vojáků, kteří pozbyli právo na nošení řádů získaných v boji za vlast. Řády ve smyslu ocenění zásluhy o stát byly udíleny až od roku 1936.

¹⁸⁵ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 335.

¹⁸⁶ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists, the transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 3.

¹⁸⁷ A. KLIMEK, E. KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995, s. 42.

za „povaleče a společenské parazity“.¹⁸⁸ Následně 16. dubna 1919 byl v Národním shromáždění schválen záborový zákon.¹⁸⁹ Účelem bylo zestátnit a přerozdělit statky velkých pozemkových vlastníků a důkladnou hospodářskou reformou nastoupit cestu k demokracii a reformě politiky.¹⁹⁰ Podstatnou část těchto vlastníků tvořila stará rodová aristokracie. Náhradový zákon z 8. dubna 1920 pojednával o vyvlastnění majetku Habsburků a těch šlechticů, kteří se za války stavěli proti českému národu. Cena půdy při prodeji nad 100 hektarů byla devalvována na pořizovací cenu z let 1913 – 15. Tento sofistický přístup měl přerušit sepětí šlechty s půdou¹⁹¹ a zahájit reorganizaci českého venkova, který symbolizoval právě ono propojení šlechty s pozemkovou držbou.¹⁹² Pozemková reforma vyprovokovala v mysli šlechty oportunistické národovectví, jako vykalkulovanou reakci.¹⁹³ Na obranu šlechty se postavil historik Josef Pekař upozorňující na kulturní a politický význam šlechty ve formování národní identity během českého národního obrození.¹⁹⁴ „*Tak jsme opustili to, co na dřívějším stavu mohlo být dobré, aniž jsme získali nějaký užitek z toho, co by nám mohl poskytnout současný stav; zničili jsme aristokratickou společnost a samolibě jsme se zastavili uprostřed trosek staré budovy, jako bychom zde chtěli zůstat navěky.*“¹⁹⁵ V knize Český šlechtic František Schwarzenberg autor Vladimír Škutina souhlasí s vlivem šlechty na kulturní a sociální stránku národa. Skeptičtější je k vlivu šlechty v záležitostech národnostních a politických.¹⁹⁶

Šlechta se dostala do kritické situace, kterou musela začít co nejrychleji řešit. Zrušení šlechtictví a ztráta majetku prostřednictvím pozemkové reformy jen přilily olej do ohně. Rozvoj

¹⁸⁸ TÝŽ (Eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 13.

¹⁸⁹ Státní ústřední archiv v Praze (ed.), *Dokumenty moderní doby, 1919, 16. duben, Zákon o zabránění velkého pozemkového majetku*, Praha 1978, s. 92 – 96.

¹⁹⁰ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 97.

¹⁹¹ TÝŽ, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 29.

¹⁹² TÝŽ, *Noble nationalists, The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 3.; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha-Litomyšl 2002, s. 15. „...*Neměl sice zemědělské vzdělání, ale svým instinktivním citem pro půdu a její potřeby překvapil i své skeptické podruhy: ti byli zvyklí na lhostejné šafáře, kterým šlo jen o to, co z toho budou mít sami, a teď náhle pracovali pro někoho, komu na tom záleželo. Už léta nikdo z rodiny do Zásmuk nezavítal, leda na krátkou návštěvu v letních měsících. Pravda, aristokracie už patří minulosti a teď máme republiku, ale náš pan hrabě, to je něco jiného. Mluvil s nimi jako rovný s rovnými. Oblíbili si ho a taktně mu pomáhali, protože věděli, že mu chybí zkušenosti, ale také hrdě prohlašovali, že je rozený sedlák, tak mála omylů se prý dopouští.*“

¹⁹³ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 8.; Funkci práv na půdu v kontextu pozemkové reformy řeší F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 96-97.

¹⁹⁴ L. FASORA, J. HANUŠ, J. MALÍŘ, L. VYKOUPILOV (Eds.), *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, Brno 2006, s. 14. K postojům J. Pekaře rovněž J. WERSTADT, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 67.

¹⁹⁵ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 14.

¹⁹⁶ K zásluhám šlechty o kulturu i V. ŠKUTINA, *Český šlechtic František Schwarzenberg*, Praha 1992, s. 87. „*Je to dlouhý výpočet příslušníků šlechty, kteří se zasloužili o rozvoj zájmů kulturních, hospodářských a sociálních. V otázce české národnosti a z části i v politických řešeních to bylo horší.*“

tržního hospodářství zničil feudální pořádky.¹⁹⁷ Nejen, že po staletí etablovaná sociální skupina ztratila přerodem společnosti a likvidací šlechtické hierarchie podstatu svého bytí, ale ztráta majetku a jeho znehodnocení mělo katastrofální dopad na již dosavadní tíživou finanční situaci některých rodů. Ve svých pamětech se k tomu vyjádřila Cecílie Sternbergová: „*V mladé Československé republice se zavedla pozemková reforma, zrušily se šlechtické tituly a byly přijaty různé zákony a opatření omezující pravomoc velkých vlastníků půdy. Tohle pochopitelně vzbudilo v aristokratických kruzích odpor. Šlechtické rody pozbyly zčásti svou půdu, tím se snížily jejich příjmy, a tak se jejich příslušníci v rozhořčení buď uchýlili na panství, která jim zůstala, nebo odjeli užívat života do Vídně či do ciziny a odmítali mít cokoli společného s vládou, která usiluje o jejich zkázu, i s lidem, který o ně očividně nestojí.*“¹⁹⁸ Podstatnou ránu šlechtě zasadila legislativa ve smyslu dědického zákona, který rozkládal institut fideikomisu zevnitř státu. Tím se v rodinách mělo zajistit dělení půdy mezi všechny potomky stejným dílem. V souvislosti s tím svůj význam pozbyl i princip primogenitury a roztržil se systém lokálních vlivů.¹⁹⁹ Rodina hostimských Trauttmansdorff-Weinsbergů byla ku příkladu zatížena vysokými dluhy způsobenými touhou a potřebou po stavovské reprezentaci ve společenském systému, který byl nyní považován za nelegitimní. Ferdinand Trauttmansdorff-Weinsberg utratil obrovské jmění za loveckou výpravu na americký kontinent a pověsti vášnivého nimroda a vítěze střeleckých závodů se odmítal vzdát. Šlechtickým zálibám se věnoval na úkor správě hostinského panství. Jeho nadšení navíc zdědil jeho nejstarší syn Viktor, a tak se velkostatek Hostim povážlivě zadlužoval dál. Snížení výdajů rozhodně nepřispělo zakoupení luxusního automobilu, úpravy a udržování vily na vídeňském předměstí v Maria-Enzersdorffu a náklady na chod zámku v Hostimě.²⁰⁰ Jejich jaroměřičtí sousedé, spřátelená rodina Wrba-Kouniců, zase bojovali s panickým nedostatkem finančních prostředků z doby vleklých soudních „bitev“ o dědictví jaroměřického fideikomisu po vymřelé větvi Kounic-Rietbergů se Starhemburgy a Palffyji. Rodinnému účetnictví rovněž neprospívala snaha o udržení společenského „lesku“ nákladným životním stylem²⁰¹, udržováním rozlehlých zámeckých komplexů v Holešově a v Jaroměřicích nad Rokytnou s velkými dávkami z majetku.²⁰² Jak Trauttmansdorffové, tak i především Wrbové odhadli stávající atmosféru ve společnosti velice

¹⁹⁷ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 95.

¹⁹⁸ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha-Litomyšl 2002, s. 10-11.

¹⁹⁹ TÝŽ, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 41, 46.

²⁰⁰ MZA Brno, Inventář RA Trauttmansdorff-Weinsbergů (hostimská větev), G344, Brno 1967.; A. PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 150 – 151.; P. MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 286-287.

²⁰¹ Pro Wrba-Kounice byla otázka udržení společenského lesku zásadní, kvůli příbuzenství s habsbursko-lotrinskou a bavorskou vládnoucí dynastií. Okázalou reprezentací chtějí udržet legitimitu příslušnosti k panovnickým dynastiím Evropy a vytvořit tak ze svých sídel elitní centra, která by překonala zhoubnou republikánskou legislativu Československa a přispěla k úsilí nezabřednout do demokratizačních trendů svobodomyšlné společnosti 20. století.

²⁰² A. PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 151.

dobře. Vsadili na prestiž svého jména a původu. Přesto, že se první republika pokusila šlechtu deklasovat, docela se jí to nepodařilo. Nová vláda nevzala v potaz „*vox populi*“. Hraběnka Cecílie Sternbergová ve svých pamětech uvedla: „*Dokonce i zrušené tituly se dočkaly vzkříšení: samozřejmě ne oficiálně, ale prostě tím, že je devadesát Čechů ze sta začalo opět uctivě používat.*“²⁰³ To byl největší triumf šlechty, která v takové podpoře spatřila silnou legitimitu a používala jej jako východisko z krizových situací. Stala se prominentním symbolem.²⁰⁴ Nadále imponovala veřejnosti svým původem a zvláště pak pokud se pyšnila královským titulem. Tak tomu bylo například u Elvíry Wrbná-Kounicové, rozené bavorské princezny.²⁰⁵ Snadno dosahovala na půjčky, úvěry, hypotéky a další finanční výhody u rakouských i českých bankovních ústavů, spořitelien i záložen. Zárukou této „urozené“ solventnosti byly rezidence vysoké historicko-architektonické hodnoty naplněné vzácnými starožitnostmi od sklepení až po půdu. Tím se jí podařilo oddalovat to, co zaručeně dřív nebo později muselo přijít – bankrot a exekuci.²⁰⁶

Svůj potenciál ukrytý ve starožitných uměleckých sbírkách si šlechta dobře uvědomovala a velice brzy jej začala zúročovat. Legislativní moc Československa, které jí k tomu zavdávalo pádné důvody, si toho všimla a začala jednat. Zabránit tomu chtěli zákonem znemožňujícím rozprodávání uměleckých předmětů, které byly národním kulturním dědictvím. Tyto předměty mohly být prodány pouze s výhradním svolením ministerstva školství a národní osvěty. Aby proti tomu nebylo odvolání, zdůraznilo se v československé ústavě, že neznalost zákona v tomto ohledu neomlouvá.

Nejexemplárnější případ se vyskytl na jižní Moravě v prostředí Elvíry Wrbnové-Kounicové. Příklad, který byl propírán v ranním vydání Lidových novin ze dne 30. listopadu, informoval o nedovoleném prodeji portrétu hraběte Questenberka hrajícího na loutnu ze sbírek jaroměřického zámku.²⁰⁷ Příklad byl o to vážnější, protože autorem byl národní barokní umělec Jan Kupecký. Aféra si v letech 1932 – 1937 získala takovou pozornost veřejnosti, že v závěru byla

²⁰³ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 11.

²⁰⁴ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists, the transformation for the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 3.

²⁰⁵ D. HODEČK, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004, s. 77. Dlužní úpis z 30. 8. 1930 dokládá zástavní právo na majetku Elvíry Wrbnové na pohledávky vůči jejímu zemřelému muži Rudolfu Kristiánovi, jehož byla univerzální dědičkou. Pohledávky k roku 1930 dosahovaly výše 1 400 000 Kč. K tomu byla připočítána ještě 5% úroková sazba a zástava 280 000 Kč.

²⁰⁶ Srovnání TÝŽ, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 151.; TÝŽ, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004, s. 78. Dne 12. srpna 1936 zabavil okresní soud v Moravských Budějovicích Elvíře Wrbnové exekuci 88 kusů zámeckého mobiliáře. Majitelka podala odvolání ve smyslu zákona ministerstva školství a tělovýchovy o nemožnosti nakládat se zámeckými předměty bez souhlasu této instituce. Tedy zákona, který sama před 4 lety sama při prodeji portrétu hraběte Questenberka sama obešla. K exekuci došlo, protože hraběnka Wrbnová dlužila Hypotéční a zemědělské bance moravské v Brně částku 231 210, 10 Kč. Situace ve Wrbnovském účetnictví však byla mnohem vážnější. V době smrti Elvířina manžela - hraběte Rudolfa Kristiána – dosahovaly dluhy výše necelých 4 milionů meziválečných korun.

²⁰⁷ TÝŽ, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994, s. 151 – 159.

zjištěna ztráta mnohem více předmětů.²⁰⁸ Sousední hostimské panství Trauttmansdorff-Weinsbergů se také pokoušelo vyhnout kuratele vší silou. Po smrti Ferdinanda Trauttmansdorffa byl zámek téměř zavalen upomínkami pohledávek. Nový pán Hostima, hrabě Viktor, musel na základě otcově závěti vyplácet pravidelnou rentu své matce Bertě do vídeňské vily v Maria-Enzersdorffu, svým mladším sourozencům Rudolfovi a Anně. Pohledávky uplatňovali i dědicové po knížeti Rudolfu Liechtensteinovi, jenž měl na majetku rovněž podíl. Jeho dědici byly nyní hrabata Bombellesové, kteří své právo uplatňovali z chorvatské Opeky. Platební schopnost hostimských Trauttmansdorffů však nejvíc zatěžovala oddělená domácnost Berty Trauttmansdorffové, rozené Fischerové. Důsledně trvala na pravidelných splátkách své renty, aby mohla hradit náklady za restaurování vzácných koberců a vydržované služebnictvo. Finanční těžkosti vyústily ve 20. a 30. letech v napjaté rodinné vztahy a částečnou kuratelu.²⁰⁹

Na majetek Berchtoldů byla sekvestrace uvalena již v roce 1918. Zejména to znamenalo zmrazení účtů v bance nedalekého Uherského Hradiště.²¹⁰ V důsledku válečné vřavy I. světové války nebylo Berchtoldovi vyplaceno okolo 300 000 Kč na dividendách.²¹¹ Tyto prostředky ve svém vyhnanství postrádal. S akutním nedostatkem peněz se od roku 1918 potýkala všechna exulantská či emigrantská šlechta, důvodem byla neschopnost odolat potřebám seberepresentace vůči svému okolí a dávat tak najevo svou odlišnost navyklým luxusním stylem života.²¹² Počátkem února 1920 se od strýce Alberta dověděl, že Alois má nějaké informace týkající se memoranda buchlovických úřadů. Pronájem jednoho hektaru za 100 korun se hraběti při už tak nízkém a stále klesajícím kurzu koruny zdála nepřijatelná.²¹³ Zvláště, uvědomil-li si, že zadlužení Buchlovic dosahovala k roku 1919 jednoho a půl milionu korun. Berchtoldovská aktiva se v té době využívaly ve 3 nejpodstatnějších oblastech: 1) na nákup cenných papírů, 2) k pokrytí nákladů Hruškovického dvora, 3) k placení daní. Legislativní opatření československé vlády považoval za „*tak strašně*

²⁰⁸ D. HODEČK, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004, s. 81. Hraběnka mistrovskou olejomalbu o rozměrech 175, 5 x 134,5 potají prodala dr. Hugovi Feiglovi za 25 000 Kč. Od něj obraz koupil pražský advokát JUDr. J. M. Kučera.

²⁰⁹ MZA Brno, *Inventář RA Trauttmansdorff-Weinsbergů (hostimská větev)*, G344.

²¹⁰ Dopis z 9. prosince 1918 v MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556., folio 105-106. „*Es scheint, dass die Früchte über Sequestration unbegründet sind, da Du davon keine Erwähnung tust!*“

²¹¹ Tamtéž, folio 101-102. (dopis z 5. ledna 1918) „...*Es waren sehr dallös, wenn nach all´ diesen Eingellungen wann in folge des Kriegs den das Capital (Es handelt sich um 300.000Kr.) Sammt Dividenden – Actien nicht ausbezahlt würde.*“

²¹² C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 99, 106, 108.

²¹³ Tamtéž, folio 115-116 (dopis z 6. února 1919). „...*O. A. erwähnt er auch dass Du in Angelegenheit des Memorandums der B. Beamten ein Dokument (die erste bezügliche Eingabe des Bewies personales abverlangen wolltest). Ist dir geschehen? Was hast du damit gemacht? Wichtig ist die Frage den Kellntaner Verpachtung. Ihr Offerte 100 Kr. Per Hektar finde ich nicht glänzen. Heutzutage wo der ohnehin schon minimale Kronenkurs noch immer die Tendenz hat zufallen, Schienen es mir nicht Tätlich ohne weitere darauf einzugehen. Auch sollten die Pächter zu gewissen Naturalabgaben verhalten werden. Du die unendlich verhandeln wollen, ich Geneigtheit zu Entgegenkommen von ihnen für erwarten.*“

nespravedlivý“. Tyto pocity rozhořčení v něm vyvolávalo, že „*B. (Buchlovice) mají být sekvestrovány*“. Podle něj „*Sekvestrace přirozeně neznamená vyvlastnění, ale postup.*“²¹⁴ V uherském Arpádholomu byla situace ještě tíživější: „*Také kritizování hospodaření v Arp. (Arpádholom) se jeví jako takový postup.*“²¹⁵ Trojnásobné daně Berchtolda nutily „*kousnout do tohoto kyselého jablka*“.²¹⁶ Politické klima bylo zhoršeno faktem, že „*V Maďarsku opanoval celou zem extrémní socialismus...*“.²¹⁷ Podle Berchtoldových slov bylo „*více, než cokoli jiného bylo důležité*“ získat status vlastníka švýcarských realit Berchtoldů, které rodině patřily už od roku 1875. Leopoldu Berchtoldovi bylo tehdy pouhých 11 let a od té doby se právní záležitosti se švýcarským majetkem neupravily. Existovaly oprávněné obavy z možného záboru městem, protože tam byli vysláni již dva Švýcaři. Případná nevýhoda Berchtoldova neustálého osočování z viny na velké válce by mohla městský zábor urychlit. Zde mu ovšem ještě nebyla vyslovena. Dál argumentoval, že vlastnictví nic neobnáší a že ve zlých časech neškodí. Dodal, že již 44 let zde nikdo z rodiny nežil a pravděpodobně ani žít nebude. Celou věc důkladně prokonzultoval se svými právními poradci ze Salcburku, doktory Oedlem a Gussettim, posléze i s baronem Maurerem. První dva doporučili obrátit se na realitní kancelář L. Silbena v Salcburku, zatímco Maurer byl přesvědčen, že by to byl schopen vyřídit lépe a levněji. Dle předběžného právního odhadu salzburských právníků se za nemovitost dalo stržit 500 až 600 tisíc korun. Přineslo by to kapitál o 24 000 ročně, přičemž současný kapitál obnáší 1000 – 2000 korun. Maurer hraběti napsal o více kupcích a věřil, že by se na tom dalo získat 700 000 korun, tedy 28 000 na rok. Mimi²¹⁸ hraběti radila, aby se toho vzdal. Instruoval Maurera, aby věc neuzavíral, protože kdyby spojení s Německem bylo perfektní, realita by mohla ještě získat na ceně. Motivovala i nejistota postavení Berchtolda, protože by si tak lépe mohl pořídit sídlo k bydlení mimo Československo a Maďarsko. Maďarská legislativa totiž vyžadovala několika měsíční pobyt na maďarském území. Aby si tam člověk mohl usídlit, musel platit trojnásobné daně. Bližší mu proto byly myšlenky, že raději prodá milovanou Pereznye a ponechá si majetek v Salcburku. Při zpětném zamyšlení došel k závěru, že kdyby nebylo válečných

²¹⁴ Tamtéž (dopis z 18. února 1919). „...*Die beifolgende Notiz über Tschechoslow. bereitet mir sorg. es ist so schauerlich ungerecht von Reuss anbelangt, hat mir Johann geschrieben, dass wiederholt diese Wirtschaft, dass ein Reichsdeutschen, also ein zweifach verwehrtes Individuum, die oberste Leitung dieses Tschechosl. Besitzes Habe.*“

²¹⁵ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919).

²¹⁶ Tamtéž, folio 117-118 (dopis z 12. února 1919). „...*Eben Schreibe Ich Maurer wegen der Belastung von B. mit 1 ½ Millionen trug ihr, was es eigentlich diesbezüglich und Dir ausgemacht habe, da Du mir von Redenten schriebst, er aber nicht.*“; „...*Das Geld scheint mir zum Teil notwendig 1) zum Aufkauf unseren Teilreisen auf Puff erstandenen Reizsachlichen Papiere 2) zu Deckung der Wieder – errichtungskosten des Hruschkowitz Meierhofes 3) zu Zahlung von a. w. Steuern.*“

²¹⁷ Tamtéž, folio 117-118 (dopis z 12. února 1919).; k tomu dále Tamtéž (dopis z 18. února 1919). „...*Mimi sandte mir beifolgenden Artikel über Arpád., der mich wütend macht. Er wäre natürlich an Székács zur Teüßening zu schicken. Gewiss hat Székács sich kein Blatt von den Mund genommen im Gespräche.*“; „...*vis-à-vis von Anderen und so hat sich diese Gesellschaft gerächt. Ich finde überhaupt, dass § eher unklug herumredet. Dies müsste ihm zu Gemüht geführt werden. Ich bin außer Contat (Kontakt) mit ihm. Vielleicht gelugt es Euch einen Ausschluss herzustellen.*“

²¹⁸ Mathilde Windisch-Grätzová (4. 11. 1873-29. 12. 1968).

půjček a vysokých odvodů daní z příjmu, nebylo by ani zapotřebí brát si hypotéky.²¹⁹ Tohle gesto potvrdilo politické postoje elity bývalého monarchistického systému spočívající v odmítání modernizace. „Rentiérský“ způsob vlády navazoval na touhu zbavit se daní, přičemž země nezdaňující své obyvatelstvo ztrácí odpovědnost a nesnaží se jej zastupovat. Zajistit si finanční příjmy jinak opravňovalo vládní elity k netransparentnímu jednání bez jakéhokoli ohledu na hlas lidu.²²⁰ Dva dny později obdržel v horečkách postonávající hrabě dopis od Aloise, v němž se vyslovil k prodeji švýcarské nemovitosti. „*Tvůj ostrý postoj zastávaný proti prodeji vily Berchtold mě velmi překvapil. Myslel jsem, že Ti ta věc bude více po chuti a ponechá Tě chladným, protože Ty k té vile sotva můžeš a mě přece zabydlíš. Pro mě, který tam má jen příjemné dětské vzpomínky, by bylo odloučení přirozeně bolestivé a vyvolané jen rozumovým zanícením. Kdyby si člověk byl jist, že mu toto vlastnictví neodejmou z titulu vnucené zprávy nebo konfiskace, byl bych sotva stoupencem této kombinace. Klesající kurs koruny mě ostatně navzdory možností vážně přiměl učinit takové radikální opatření, pakliže rakouské zlato bude den ode dne ztrácet na ceně. Je to tu velmi žalostné. A co za to zlato pořídíš?*“²²¹ Za podmínek stávajícího společenského přerodu bylo Berchtoldovi

²¹⁹ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919). „...*Wichtiger als das ist folgende: Vor Kurzen waren Mimi und ich der Ansicht, dass es unter den gegebenen UmTärdenklug wäre die Realität in S. an den Mann zu bringen u. sw. 1) weil schon 2-mal dort von Souis beantragt würde, dass Besitz einzugraben und als Stadeligentum zu zabráno a erklären und diese Amegugen nur unter dem Titel, dass bis nun kein“ Schuldspruch vorliegezurückgewiesen würde; 2) weil der Besitz gar nichts trägt und in schlechten Zeiten entgegen gehen und 3) weil wir, seit ich es besitze, d. i. seit dem J. 1875, also seit 44 Jahren nie dort gewohnt haben und voraussichtlich auch in Hinkunft nicht dort wohnen würden. Unter dem Dricke dieser Daten habe ich vor einige Wochen an Dr Oedl und Dr Gussetti - unsere Rechtsfreunde in Salzburg – sowie an Baron Maurer geschrieben. Ersten empfahlen wir eine Realitäten - Verkehr Firma L. Silben in Salzburg, Letzterer meinte, dass er Selbst (Maurer) dies besser und billiger bewerkstelligen könnte. Oedl – Gussetti schrieben mir, dass nach ihrer oberflächlichen Bewartung 500 – 600.000 Kronen für den Besitz herausgeschlagen werden könnten, also 24.000 kr. pro anno, wo gegenwärtig dass aller Capital 1000-2000 Kronen trägt, oder auch (in manchen Jahren) kostet. Maurer schreibt mir nun, dass er bereits Mehren Käufen darauf habe und glaube 700.000 Kronen (28.000 Kr. pro anno) erziehen zu können. Mimi findet ich solle Darauf eingeben. Ich als Fabius Cunetalor habe Maurer geantwortet, dass man die Sache nicht überstürzen solle un. sw. 1) weil jetzt wenn den Anschluss an Deutschland perfekt würde, die Realität gewiss noch an Wert gewinnen möchte, 2) weil bei der Unsicherheit meiner eigenen Lagen ich vielleicht einen Wohnsitz ausserhalb Tschechoslawiens und Ungarns gut brauten könnte, 3) weil die gesetzliche Vorschrift in Ungarn, drei oder ein? Monate auf ungarischen Territorium hocken zu müssen, widrigenfalls man die dreifache Steuer aufdiwidirt bekommt, bei gleichzeitiger an Schwierigkeit für mich unter den heutigen Verhältnissen Wohnsitz in Ungarn zunehmen, den Gedanken nahe legt lieber Peresznye zu veräußerte und Salzburg zu behalten. (Mimi für ihren Teil glaubt ganz gut paar Monate in Ungarnleben zu können, was für ihren besitz und ihre Steuerbeschreibung natürlich als einen Conditio sine qua non des Weiterwurstelns in Alföld Erscheint). Nun mochte ich über alles dies Deine Ansicht hören. In Uebrigen sein nur noch bemacht, dass wir riesigen Krieggewinn und Einkommensteuer – Zuschlags = Abgaben entgegensehen und schon deshalb die Beschaffung von Barmitteln angezeigt wäre um nicht überall Hypotheken Ausnehmen zu müssen. Was dieses Capital, der Belastung der Besitzer, anbelangt, ist Maurer fandt flamme für eine Belastung von B. um den Steuerwert herunter zubringen. Du bist, glaube ich, dagegen, wenigstens so schriebst Du mir, während sich Maurer auf eine dies bezügl. Unterredung mit Dir beruf ohne von seiner Divergenz der Anschauungen zu Erwähnung zu tun. Ich bin den Ansicht, dass Alles was B. als Last betrifft, unbedingt B. aufzuhaben ist, nämlich Steuern 2) Meierhof – Bewustr. in Hruschkowitz 3) ein Teil der auf Puff gekauften Kriegsanleihe.“*

²²⁰ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA a ve světě*, Praha 2005, s. 170-172.

²²¹ Tamtéž, folio 86-67 (dopis z 20. února 1919). „...*Deine scharfe Stellung nahmen contra Villa Berchtold – Verkauf hat mich sehr überrascht. Ich dachte die Sache würde Dich mehr munden kühl lassen, da Du zu die Villa kaum kennst und mir doch domizilirtest. Für mich, der ist dort nur angenehme Kindererinnerungen habe, wäre die Trennung natürlich schmerzlich und nur von Vernunftzündin eingegeben. Wenn man sicher wäre, dass einem dieses Besitz nicht*

jasné, že podstata existence elity je ohrožována absencí perspektivy ekonomických možností a dynamiky. Zevšednění by bylo vnímáno jako přiblížení se neelitním masám disponujícím producentskou konzumní základnou.²²²

Zhoršující se ekonomické situaci v Československu promítající se do hospodaření Berchtoldů v Buchlovicích a Arpádholomu nepřispěla ani nejednotnost instrukcí všech zainteresovaných majitelů ve věcech zprávy. „*Reuss si stěžoval, že dostává příkazy stále ze 4 stran, od Mimi, Tebe, Luckyho a mě. O to nejde. Myslím si ale, že Ty a Mimi byste měli rozhodovat ve shodě (nutnost obživy). V podstatě jsem již všechno schválil a Lucky byl o obou dílech ve všech případech poučen, ostatním je přiřknuto zůstat v zákulisí.*“ Přirozená potřeba získat dominantní postavení ekonomické elity do představ Leopolda pronikala z četných návštěv hotelů a společenských zařízení, o jejichž rentabilitě byl v hloubi mysli přesvědčen. S tím souvisela i modernizace již zaběhlých služeb poskytovaných v Buchlovickém hostinci.²²³ Starosti hraběti přidělávaly i sílcí trendy bolševismu exportovaného z východní Evropy. S upřímnou radostí proto okomentoval události z května 1919, kdy „*se s potěšením ozývají zákroky proti bolševismu*“.²²⁴ Myšlenka bolševismu byla velkým nebezpečím pro aristokraty, kteří po převratu odešli na svá panství. Zde, vzhledem k zakořeněnému tradičnímu vnímání společenské stratifikace venkovským obyvatelstvem, si šlechta dodávala odvahy k udržení společenské vazby pána a poddaného.²²⁵

einfach weggenommen wird, sub titulo sequestrirt oder Confiscation, würde ich auch kaum diesen Combination trüben getreten sein. Der sinkenden Kronenkurs in der Letzten Tagen hat mich übrigens trotz der Möglichkeit einen Solchen Radikalen Proceduren etwas nachdenklich Gemacht, denn das Österreichischen Geld wird von Tag zu Tag wertlosen. Hier schrecklich fühlbar! Und was für das Geld anschaffen?“

²²² TÝŽ, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA a ve světě*, Praha 2005, s. 173.

²²³ Tamtéž, folio 390 (dopis z 5. května 1929). „...*Das herschafft. Gasthaus in Buchl. macht einen sehr bescheidenen Eindruck und fordert ordentlich zu einer Umgestaltung heraus. Was würde die kosten? Könnten wir es leisten? Wir wurden sich das investierte Kapital verzierern? Diese Frage stelle ich Deine Erwägung anheim und bitte um d. s. Beantwortung, eventuell nach Anhörung des Oberforstrats.*“

²²⁴ Tamtéž, folio 138-139 (dopis z 25. května 1919).

²²⁵ Srovnání s P. BLANCHARD, N. BANCEL, S. LEMAIRE (dir.), *La Fracture coloniale, La société française au prisme de l'héritage colonial*, Paris 2005, s. 39.

III. Život v exilu

III.1 Šedá eminence aristokratických kruhů

Šlechta vnímala státní příslušnost jinak, než bylo v duchu nacionalistického trendu střední třídy.²²⁶ Až příliš se do šlechtického národnostního sebeurčení přenášela kosmopolita a nadnárodní pojetí sňatkových strategií.²²⁷ Takové národní sebepojetí české šlechty bylo primárně politické a mělo pramálo kulturního podtextu.²²⁸ Například v roce 1910 měl sčítací komisař zaznamenat národnost tehdy 6ti letého Karla Des Fours-Walderode. Otec Mikuláš Des Fours vzal do ruky jablko a otázal se syna: „*Que ´c que c ´est, mon petit?*“ Karel odpověděl: „*Der Apfel, Papa.*“ Příští generace Des Foursů na Hrubém Rohozci tak získala německou národnost.²²⁹ Šlechtu nejvíce oslovovala příslušnost k hlavnímu městu monarchie. Zde sílil kosmopolitismus jako produkt volebního práva.²³⁰ Hrabě Berchtold se při rozhovoru s francouzským státníkem vyjádřil, že se cítí být „*Vídeňanem*“ a o případném označení své osoby za „*říšského Němce*“ se domníval, že: „*To by byl přece nesmysl*“.²³¹ „*Poválečná léta byla pro všechny Vídeňany těžká. Zavládla bída, nezaměstnanost, zhroutil se právní řád. Všechny třídy tím trpěly. Aristokraté sice dál vlastnili své statky, ale žili v hrůze před revolucí podle ruského vzoru, šetrné střední vrstvy přišly o všechny úspory a dělníci, kteří se ocitli bez práce, viděli jedinou naději v socialismu. Kdysi mocná rakousko-uherská říše se rozpadla. Císař Karel abdikoval a odešel s rodinou do vyhnanství.*“²³² Prostřednictvím legislativní procedury šlechta pocítila sílu čistoty národnostní jednoty na pozadí historického vývoje.²³³

V prosinci 1918 již hrabě píše svému synovi z exilu. Přestože, jako ministr zahraničí strávil podstatnou část svého volného času na cestách plněním svých povinností, vždy činil vše proto, aby se alespoň na chvíli do Buchlovic k rodině vrátil. Nyní se nacházel ve zcela nové situaci, kterou vnímal mnohem intenzivněji, vše mu bylo cizí²³⁴. Šlechtě se oživily vzpomínky na krvelačné

²²⁶ R. SAK, Z. BEZECNÝ, *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000, s. 28.; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměť české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002.

²²⁷ E. GLASSHEIM, *Noble nationlists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 7.

²²⁸ J. WERSTADT (ed.), *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991, s. 23.; TÝŽ, *Noble nationlists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 8.

²²⁹ V. VOTÝPKA, *Návraty české šlechty*, Praha – Litomyšl 2002, s. 307.

²³⁰ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 74.

²³¹ Tamtéž, folio 138-139 (dopis z 25. května 1919). „... *Wen hatte man ernennen sollen? Einen Reichsdeutschen? Das wäre doch Nonsense gewesen*“.

²³² TÝŽ, *Cesta. Paměť české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 67.

²³³ P. PITHART, „*Češi si se svým novým státem dlouho nevěděli rady*“, *Mezinárodní politika*, roč. XXXII., číslo 01/2008, Praha 2008, s. 16.

²³⁴ K reflexi „*cizího*“ V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 64.

vzpoury lůzy - francouzskou a „relativně nedávnou“ ruskou revoluci.²³⁵ Obě dějinné události zúčtovaly s urozenými velkostatkáři extrémním způsobem. O situaci v Rusku kolem revolučního roku 1917 podala ve svých pamětech očitě svědectví Tatina Metternichová, rozená princezna Vasilčikovová. Šlechta prchala ze svých ruských sídel, aby si zachránila holé životy před rozběsněným davem zbídačených revolucionářů. Opustit rodný zámek znamenalo pro jeho obyvatele mnoho. Představa, že ti „nevítaní“, kteří měli na rukou krev urozených příbuzných, znesvětili jejich domov, symbol bezpečí a rodinné pospolitosti, vyvolávala u šlechty pocit nejistoty. Najednou neexistovala žádná instance, u níž by se dalo dovolat práva.²³⁶ Neexistovala žádná morální norma chránící vzpomínky na pobyt a čas trávený na zámcích a v palácích nejen vlastních, ale i těch, které patřily příbuzenstvu. Díky těmto pobytům se utvrzovalo sebevědomí a uvědomělost příslušnosti k této sociální skupině. Interiéry těchto budov se skládaly z podnětů odkazujících na rodové tradice, což dokládalo rodovou kontinuitu a z té pramenila stavovská uvědomělost.²³⁷ „*Po tom, co jsme opustili dům v Petrohradě, mohl tam jít kdokoli a vzít si, co chtěl. Protože tam nikde nebylo zamčeno, mohl se tam nyní otec nepozorovaně vrátit a vzít ukryté maminciny šperky (Fabergého vajíčka připevněná na řetízku). I když naše rodina měla i nadále své hosty, kteří docházeli k nám a bavili se s rodiči, nikdy tam už nebyl pravý smích a radost ze života.*“²³⁸

Berchtolda čekaly první vánoční svátky ve vyhnanství. Aby změnil dosavadní prostředí horské chaty. Útočiště mu poskytla rodina Harrachů na svém zámku Oberhofen ve švýcarském Thunu. Návštěvy u příslušníků stejné vrstvy dodávaly na oslabené sebedůvěře a důležitosti.²³⁹ Atmosféra v Oberhofenu byla mimořádně slavnostní, protože v jeho zdech se nyní pohyboval bývalý šéf rakousko-uherské diplomacie a nejvyšší komoří císaře Karla I. Rodina Harrachů se ke svému hostu chovala, jako by monarchie nikdy neskončila. Hrabě Berchtold si toho velmi vážil a 16. prosince v dopise synu Aloisovi sděluje: „...*Co se mě týče, nyní se nacházím v ukázkovém hostinském pokoji harrachovského zámku, který mi hraběnka Harrachová připravila, vzhledem k tomu, co strašného mě dříve potkalo, což jsem uvítal. S ohledem na ideál pevného přátelství, kterému se zde těším, jsem jí při dnešním neustálém cestování neskonale vděčný. Zítřka bych pak mohl jít na zkoušku automobilu anebo tu ještě zůstat déle. Všechno je prozatím nejisté. Také jsem*

²³⁵ T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 16. „...*Hluboko ve vnitrozemí byla na svém panství zavražděna teta Mary Šerbatovová i její dcera Sandra a syn Dima. Otec se právě chystal tam odjet a přemluvit je, aby se odtud odstěhovali. Zdálo se, že zlé zprávy nebudou mít konce*“.; TAMTÉŽ, *Dokumenty moderní doby, 1917, 9. listopad. Jedna z prvních zpráv o Velké říjnové socialistické revoluci v Rusku otištěná ve Večerníku Práva lidu*, Praha 1978, s. 50-51.

²³⁶ TÁŽ, s. 52. „...*Když se zhroutily zákonné pořádky, které vytvořili muži, o něž se opírala vláda, neznamenal to pro ženy žádné osobní zklamání. Mamince nikdy nebylo líto institucí, nýbrž lidí, věcí, země a ze všeho nejvíce Petrohradu. Znamenal pro ni mnohem více než pouhopouhé město. Byl součástí oné látky, z níž byl utkán její život.*

²³⁷ V. ŠKUTINA, *Český šlechtic František Schwarzenberg*, Praha 1992, s. 13-16.

²³⁸ TÁŽ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 18.

²³⁹ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2002, s. 98.

ještě nedostal žádný telegram od Mimi, ačkoli tu musí být již dobře od včerejška. Smrt nebohého Ferdinanda Brandise mě velice zarmoutila. Onemocněl na zápal plic a trpěl několik hodin: Ubohá mladá paní (rozená Jankovichová), zůstala teď úplně sama na světě! Dnes dorazila žena H. H. (hraběte Harracha), choť mladého H. H. (Jana Harracha), který byl velvyslaneckým radou ve Vídni. Je zde jedna dcera domácí paní a tvrdila, že jsem se na ni zahleděl pronikavým pohledem při jedné dvorské slavnosti v Schönbrunnu, když navzdory dvorské etiketě vytlačila z křesla princeznu Stolbergovou. Od té doby se mi už neodvážila přijít na oči. Už dávno jsem tuto scénu vypustil z paměti, věřím, že si to špatně vyložila. Paul Schulz má být v Curychu. Od dnešního rozloučení s Isenbeth, která zítra ráno odcestuje do Montany, je mi velmi smutno. Obávám se, že především Mimi nebudu moci vůbec spatřit. Nesmí dál a já, aniž bych se zaručeně vrátil, pravděpodobně nebudu moci ven.²⁴⁰ Autoritu bývalého nejvyššího komořího dala najevo právě dcera Konstanc Harrachové tím, že se hraběti doznala ke svému „*faux pas*“ s princeznou Stolbergovou. Samotná nabídka soukromého apartmánu na zámku rodiny Harrachů měla hraběte udržet mezi třídou urozců. V tomto ohledu potvrdila Berchtoldovo postavení sama hostitelka Konstanc Harrachová tím, že Excelenci nabídla prostředí hodné aristokrata. Udržet si sociální prestiž znamenalo to, jak bude hrabě vnímán svým okolím. Rozhodl se proto obnovit svůj šatník pro potřeby společenské sebe prezentace necelé 2 měsíce poté, co odešel do švýcarského exilu. Aby se mohl pohybovat v okolí své společenské třídy, musel dodržet dobové módní trendy s přihlédnutím ke kulturním specifikům šlechtické třídy v odívání. O náklady se měl postarat Alois v Buchlovicích. „*Milý Louisi, vypořádej se prosím s položkami, které napříště budou: 1) Můj nový smoking s jednou černou a dvěma bílými vestami, 2) Dvě bílé frakové košile, 3) Náprsní knoflíková perla se 4 malými brilianty* (jejíž tvar hrabě synovi nakreslil v dopise). *S těmito potřebami vyniknu. Přirozeně, že košile musela být s jednou knoflíkovou dírkou.*“²⁴¹ Ujišťoval jej, že nová garderoba je „*vskutku báječně slušivá!*“²⁴² Zlato a šperky představovaly vůbec významnou komoditu šlechty. Díky své výhodné flexibilitě a cenové konstantnosti pro šlechtu představovaly významný tezaurační prostředek. V případě ohrožení je šlechta ukryvala u svých příbuzných, kteří žili v bezpečné zemi, kde si je pak mohli vyzvednout a pokrýt jimi své životní náklady.²⁴³ Je zcela přirozené, že když elita ztratí svůj majetek, zůstane jen návyk na vysokou životní úroveň, protože být dědicem tradice jí nedovoluje stát na periferii a stát se konzumním.²⁴⁴ Pohled na šlechtice v exilu vhodně vystihuje

²⁴⁰ Tamtéž, folio 105-106.

²⁴¹ Tamtéž, folio 90-91 (dopis z 22. ledna 1919).

²⁴² Tamtéž folio 117-118 (dopis z 9. února 1919).

²⁴³ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 154 – 156.; M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 56.

²⁴⁴ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA a ve světě*, Praha 2005, s. 172-173.; TÁŽ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2006, s. 228.

Federico de Roberto v románu *Místokrálové*: „*Při svém vyhnaneckém životě se musel obejít – a on to těžce, ale trpělivě snášel – bez zástupu komorníků, kuchařů, kočí a sloužících, kteří by se mu klaněli na každém kroku.*“²⁴⁵

Hrabě dohlížel na udržení „sítí sociálních vztahů a dobrého přátelství“ například nabídkou pomoci najít letní byt u jezera Thun či jeho okolí rodině Jana Schönburga, který se rozhodl ve Švýcarsku zůstat.²⁴⁶ 8. ledna 1919 dopoledne se vydal na projížďku parníkem. Účelem cesty bylo najít slíbený příbytek pro Schönburgovi. Svěřuje se synovi, že „*viděl pěknou, útulnou, zařízenou švýcarskou chatu, kterou předtím obývala princezna Emma z Croye*“. Nacházela se na úchvatném místě nad jezerem s přiléhající zahradou až k vodní hladině. Majitelem objektu byl Pařížan M. Salathé.²⁴⁷ Synovi napsal, že udržovat kontakty ve Vídni znamenalo „*pro mne to ale bylo mnohem pohodlnější mít ve Vídni takové jisté a chápavé zavázané osoby, ...*“²⁴⁸ 4. června jej v pronajaté oberhofenské vile navštívili bývalí diplomaté Ella Deséwffy-Bathyanyiová a hrabě Nostitz-Wallwitz, kteří se ubytovali v zámku. Měli v plánu pobýt 8 - 10 dnů. Maďarští Deséwffyiové byli s Harrachy spřízněni. Ella Deséwffy-Bathyányiová byla sestrou jednoho z Hindenburgů, dřívějšího zaměstnance ambasády, který se oženil s Angličankou.²⁴⁹

Ve šlechtických kruzích stále významnému členu si na těžké časy postěžoval z Lomnice Otto Serényi (manžel Leopoldovy sestry Josefíny). Jeho pesimistické psaní se týkalo válečných obligací. Berchtold požádal syna, aby mu při nejbližší příležitosti vyřídil: „*Čelíme vážným časům. Z hlediska patriotského smyslu pro povinnost jsem byl nad své síly nucen angažovat se ve válečných půjčkách, čímž mi na krku zůstal lombardský závazek těchto znehodnocených nebo zneuznaných válečných půjček. Musel bych Vám to poodhalit na svém majetku, ale jak bych tak měl učinit, když mi jmění bylo odňato? Sice nevěřím, že by byly, s omezením, uznány tyto dohody závazků rakousko-uherských států, člověk by však musel padnout na kolena, aby také takové prostředky přátelské změny standardu života byly provedeny. Mám 258.822 u Mayera²⁵⁰, 200.061 u Credit Anstalt, 388.585 u Živnostenské Banky. Dohromady 847.468. mimo to ještě 127.932 dluhu u Živnostenské banky*“. Apeloval na syna, že by také správci majetku, baronu Mauerovi, měl vysvětlit velké

²⁴⁵ F. DE ROBERTO, *Místokrálové*, Praha 1974, s. 454-455.

²⁴⁶ Tamtéž, folio 99-100 (dopis z 8. ledna 1919).

²⁴⁷ Tamtéž, folio 96-97 (dopis z 10. ledna 1919). „*Heute Vormittags war ich par Dampfschiff im reisend gelegenen Spiez am gegenüberliegenden Seeufer um Wieder Quartier für Schönburg zusuchen, sah dort ein schönes Comfortables Schweizer Chalet, vornahm eingerichtet eines Prinzessin Emma von Croy und ein anderes in entzückenden Lage über den See mit Garten anlagen bis zum Wasserspiegel und Siegener Bade, Chalet des Sapins, von einem Pariser M. Salathé. Jetzt muss ich Hans über alles gesehene schreiben, eher mühsam.*“

²⁴⁸ Tamtéž, folio 117-118 (dopis z 9. února 1919).

²⁴⁹ Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „*...Ella Déssewffy-Batthyány reiste mit Ménage Nostitz Wallwitz, letzteren besuchten mich heute i. d. Villa, sehr sympathischen Exdiplomaten, wohnen jetzt für 8 - 10 Tage im Schloss. Sie ist eine Hindenburg, Schwester eines v. d. hiesigen deutschen Gesandtschaft angestellten, mit einer Angelsächsin verehel. Gesandten dieses Namens.*“

²⁵⁰ Finanční ústav Mayer-Rotschildů. Více J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 284 – 288.

nepoměry v pokrytí válečných půjček a pasiva rodiny.²⁵¹ Uložit peníze do aktiv za účelem generování zisku nebylo jediným cílem. Pozornost byla věnována zejména výběru takového finančního institutu, který by zároveň odrážel společenské postavení a význam investujícího. Věcí společenské prestiže bylo disponovat kapitálem u bankovního ústavu, kde se nacházely účty vládnoucích dynastií. V tomto ohledu byl tím nejvhodnějším bankovní ústav Rothschildů ve Švýcarsku, kam své peníze deponovala ještě za svého života i císařovna Alžběta.²⁵²

Že hrabě pořad patřil mezi pevně socializované a plnoprávné členy společnosti, chtěl svému okolí dokládat nejnovějšími fotografiemi své rodiny v Československu. V únoru 1919 požádal syna, aby mu tyto podobenky poslal. Sice jej rozesmály, ale nedopomohly k vytouženému optimismu potlačovanému nepřítomností v republice. Doslova se minuly účinkem. Hraběti se nezamlouvala ani jedna ze dvou vtipných fotografií nejstaršího syna v paruce, které od něj dostal darem k narozeninám. To dokládalo, jak moc Berchtolodovi na prezentaci své rodiny, ve společnosti etablovaného člena s nezadatelnými právy, záleželo. Fotografii chtěl ukazovat svému novému světu, čímž by připomněl svůj význam stále sociálně nevykořeněného individua, které disponuje rodinným zázemím.²⁵³ Pravidelně se zmiňoval o své rodině, což vyvolávalo komunikační interakci jeho okolí cíleným upevňováním přátelských vazeb. „*Olga Oltorinová Tě zdraví. Řekl jsem jí, že Ti budu psát, čímž neopomněla dalšího muže. Byla by vděčná, kdyby znala naši adresu.*“²⁵⁴

Své 55. narozeniny oslavil poprvé bez rodiny, mimo Buchlovice. V únoru 1919 se v hotelu Victoria v Bernu pořádal společný ples, jehož se hrabě zúčastnil. U vedlejšího stolu seděla „*jedna mladá Němka, velmi pohledná pí. Steinhausová*“, která hraběti připomínala šlechtičnu de Sabran v jejích 20ti letech. Šlechtický titul hraběte byl pro mladou Němku tak přitažlivý, že se jej pokusila získat vlastnoručně vyrobeným darem k jeho narozeninám. Ten ve své podstatě vyjádřil touhu po navázání sociálního vztahu s významnou osobností.²⁵⁵ Darem byla dvě žlutá stínítka na lampu.²⁵⁶ Zdlouhavá a komplikovaná vyjednávání o zrušení zákazu pobytu přivedly hraběte na myšlenku pořídit si v exilu důstojné bydlení. Představu si vytvořil o „*malé vile na břehu jezera*“, která by byla pronajata k dispozici celé rodině. Nutnost pořídit vilu reflektoval i ryze subjektivní pocit:

²⁵¹ Tamtéž, folio 90-91 (dopis z 22. ledna 1919).

²⁵² Srovnání F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 249.; B. HAMANNOVÁ, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, Praha 2002, s. 221.

²⁵³ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...*Liebster Loiser! Deine zwei Photographien machten mich heute beim Erwachen an meinem Geburtstag herzlich lachen. Du siehst ganz wie ein Steckbrieflich verfolgter Delinquent darauf aus, einer der einen Mord in raffinierten Weise ausgeführt hat, um sich in den Besitz einen Sparkassebucher gesetzen oder degl. Warum hast Du Dich mit dieser Parrücken photographieren lassen? Ich kam die Bilden niemanden Zeigen, denn die Leute würden sich eine zuschlechten Vorstellung von Dir machen. Recht schade!*“

²⁵⁴ Tamtéž, folio 349 (dopis z 5. května 1921).

²⁵⁵ R. SMÍŠEK, *Leopold I., Markéta Tereza Španělská a Ferdinand z Dietrichsteina. Návštěva Císařské rodiny v Mikulově roku 1672 jako prostředek symbolické komunikace*, in: V. BŮŽEK, J. DIBELKA (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, Opera historica 12, 2007, s. 89.

²⁵⁶ Tamtéž, (dopis z 18. února 1919).

„postavení ve Švýcarsku se mi zdá nepříznivou pozicí a nechci do domu, kde jsou nečistotní důstojníci.“²⁵⁷ Mezi prvními kusy nábytku by posloužily 2 biedermeierovská sedátka, takzvané „Fantenil“, jež by byly do švýcarské vily speciálně transportovány a odrážely Berchtoldovu zálibu ve starožitnostech. Uloženy byly ve skladu na Františkánském náměstí. Přeprava těchto dvou „Gonkerln“ („štoklátek“ v harrachovském žargonu) by dle propočtů barona Maurera vyšla na 300 korun (to činilo 80 švýcarských franků). Hrabě byl přesvědčený, že tak pohodlné a pěkné kusy sedacího nábytku, původně určené do hostinského pokoje v květinovém traktu, by ve Švýcarsku nesehnal. V sázce byl i životní styl, jímž se chtěl vůči okolí vymezovat a k tomu výjimečně umělecké starožitné „kousky“ patřily.²⁵⁸ Pokračoval v přesvědčování syna ohledně pořízení vytoužené vily apelací na svou obtížnou společenskou situaci a ponižování své důstojnosti: „Jsem již tak vyčerpaný těmi, co se nám tam nakvartýrovali se všemi našimi „poniženými chudáčky (opět harrachovský žargon), kteří jsou obcházeni, že již nemám více chuť házet perly sviním.“²⁵⁹ Berchtold se v tomto úryvku vědomě odlišoval od ostatních lidí své vrstvy. Byl stále přesvědčen, že patří jednak do první společnosti a stejně tak na sebe již nahlížel, jako na dostatečně zakotveného do zdejší sociální skupiny urozenců. Nostalgické vzpomínky na staré pořádky sílily v následku plných slovech: „Byli jsme klenotem nejsympatičtějším, té jedinečnosti, co v hodině hrozby, - bolševismus atd. – jako jistého bezpečí, a mě především, může být v zahraničí vhodně využito.“²⁶⁰ Představil-li si svou pozici v exilu, nemohl si nevzpomenout na své ostatní kolegy a jejich osudy. „Chtěl bych vědět, z čeho žijí mnozí vyhladovělí maďarští aristokratští uprchlíci ve Vídni, kdo je šatí a kdo plní jejich pokladnu?“²⁶¹

Povolení k výjezdu ze Švýcarska Berchtoldovi otevřelo možnost procestovat evropské země znovu, tentokrát za mnohem příjemnějších okolností, v pozici turisty. Během pobytu v italské metropoli obdržel svatební pozvánku od rodiny Hoyosů. Stalo se tak při obědě u hraběte Khuen-

²⁵⁷ Tamtéž, folio 86-87 (dopis z 20. února 1919). „...eine Anstellung in den Schweizer scheint mir misslichen Lagen und will nicht nach Hause wo man die Offizier mit Schmutzbericht.“

²⁵⁸ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919). „Die Idee des Anhertransportes von den 2 Biedermeier Fantenils bei Peleiczi ist nicht als „Hausidea“ einfahren zu verwerfen. Ich brauche nämlich hier in einen Miethappartement (kleine Villa am Seeufer), welches ich mir gar Euch für allen Eventualitäten sichern will, einige Möbel und da fand ich, dass die betreffenden 2 Sitzgelegenheiten uns hier nützlicher waren als im Laden des Franziskaner Platz – Serwiten. Der Transport würde, laut Meldung Maurers, 300 Kr. Kosten. Es trägt sich nun, ob man hier in der Schweiz so bequeme und hübschen Biedermeier Fantenils für 300 Kr = 80 franc (Fantenil zu 40 fran) bekäme J. gewiss nicht. Diese zwei Gonkerln (Harrach'scher Jargon). Waren eigentlich für die Gastzimmer im Flora Trakt bestimmt nun Heiko den Mund zu stopfen, der immer über unbequeme Stühle den selbst wünscht.“

²⁵⁹ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919). „...Jetzt bin ich aber so aufgebracht über die art und Weise wie die Einquartirten dort mit allen unsern niedlichen Beggachn (wieder Harrach'chen Jarogon) umgegangen sind, dass ich keine Lust habe noch mehr Perlen den Schweinen vorzuwerfen.“

²⁶⁰ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919). „...Wir wären Edelsteinen am sympatischsten, das Einzige, was im den Stunde den Gefahr, - Bolschewismus ü.s.w. – sicher geborgen und überall mir Auslande adäquat verwertet werden kann.“

²⁶¹ Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „...Ich möchte wissen von was die vielen ausgehungerten ungar. Aristokraten-flüchtlinge in Wien leben, wer sie bekleidet und ihr Geldlösen füllt?“

Lützowa, kam byl pozván i hrabě Hoyos. Hrabě Hoyos se rozhovořil o plánech na svatbu svého vnuka Otty, který se zamiloval do jedné Švédky. Rodina Tengbomů, ze které dívka pocházela, „*přece není žádnou švédskou vysokou šlechtou, a otec, architekt, se dokonce nechal rozvést kvůli vévodkyni d'Otranta, rozené hraběnce Douglas, aby si ji vzal, což přirozeně nezní libě.*“ Sňatek byl stanoven na 18. dubna, tedy den oslavy Berchtoldových narozenin v Berlíně. Proto jej měl Alois na svatbě zastoupit. Vzhledem k Berchtoldovu přesvědčení o přísné společenské hierarchii se prostě sňatku odmítal zúčastnit a hledal taktickou výmluvu, jak si zachovat pověst vysoce distingované osobnosti aristokratických kruhů.²⁶² Večer téhož dne dlel ve společnosti pařížské rodiny Trarieuxových. Hraběti připadali jako „*velmi jemní, vzdělaní lidé, kteří mě mají uzamčeného v srdci a dlouhé hodiny rozmlouvají o politice*“, což hraběti imponovalo. Do paměti se mu zaryla slova madam Trarieuxové, snachy zesnulého francouzského ministra spravedlnosti, která zmínila Poincarého paměti. Měly tak negativní podtext, že se o nich vyjádřil slovy: „*Nestydatost, o které se sám nechci vyjadřovat, je „příliš velký lhář“.*“ „*Aristide Briand Vás, „Bertholda“, shledává jako relativního kněžského, „ducha pomateného, otroka Anglie.*“²⁶³ Madam Traireuxová znala zákulisí mezinárodní politiky a byla „*velmi monarchisticky nakloněna*“, proto měla pro rakouskou zahraniční politiku velké pochopení. „*Svobodné zednářství a socialismus se jí hnusí. Pro francouzskou politikou nemá vůbec pochopení*“. Svěřila se Berchtoldovi: „*Neustále klesáme víc a víc, záhy budeme v konečném kruhu dantovského pekla, v černém hrnci.*“ Pobouřil ji novinář Válzi, kterého poznala v Ženevě. O Berchtoldovi se vyjádřil nenávistně, což ji s ním přivedlo do živé diskuse, v níž průběžně tvrdil, že „*při mých autokratických principech a jemných způsobech, jsem měl nejzlobnější vliv na starého císaře!*“²⁶⁴

Muller Waldberg s dcerou Ninette, kteří se v italském hotelu Cortina ubytovali 9. března 1930, hraběti připomněli pocit důležitosti, když pro něj uspořádali dvě čajové párty a neustále jej s někým seznamovali.²⁶⁵ Pro Ninette však bylo švýcarské Locarno v této roční době mnohem přitažlivější.²⁶⁶

²⁶² Tamtéž, folio 229-230 (dopis z 20. března 1928). „*Heute bin ich zum Déjeuner zu ihm geladen mit Biba Khuen-Lützow und Mann sowie fetzig Hoyos, die sehr viel über die Verlobung des Enkels Otto mit den Schwedin Tengbom sprach. Die Braut soll wunderschön und sehr lieb und distinguiert sein, Meggi findet sie charmant, doch ist es keine Familie vom Schwedischen Hochadel und der Vater, ein angesehener Architekt, lässt sich eben jetzt scheiden, um die duchessa d'Otranta nac Comtesse Douglas zu ehelichen, was natürlich eine Dissonanz bildet. Die Hochzeit findet am 18. April, meinem Geburtstag in Berlin steht, Alice findet ich sollte dazu hinkommen, was ich mir aber überlegen werde. Vielleicht eher Du?*“

²⁶³ Tamtéž, folio 228-230 (dopis z 20. března 1928).

²⁶⁴ Tamtéž.

²⁶⁵ Tamtéž, folio 261-262 (dopis z 9. března 1930). „*...Muller und Tochter Wal(d)berg sind heute abgereist, lassen Dich vielmals grüßen. Sie waren sehr nett für mich, gaben mir ein größeres Deine und zwei Thea parties, immer nur mich mit Leuten bekannt zu machen.*“

²⁶⁶ Tamtéž. „*...Ninette Waldberg meint Locarno sie im dieser Jahreszeit besser – weil wärmer – als Lügano, nur eher langweilig.*“

III.2 Cestování po Evropě a pobyty u šlechtických rodin mimo území Československa

Po obdržení zákazu pobytu odchází Berchtold do Švýcarska, které zůstalo ušetřeno předchozího válečného konfliktu a nemuselo se tak regenerovat z ničivých následků.²⁶⁷ Atraktivita tohoto místa spočívala ve vnitřním pocitu, že „*Zde je takový pořádek a počestnost, že se není čeho obávat*“.²⁶⁸

Vysněného odpočinku v buchlovickém rodinném prostředí se v příštích letech určitě nedočká, toho si byl vědom. Jeho syn Alois se jej proto snažil optimisticky podpořit. Útočiště nalézá ve švýcarském Gürtenu, nedaleko jezera Thun. Tato část Švýcarska je pro něj ideálním slunným místem, s výhledem na zasněžené hory, takřka „*úplnou Riviérou*“.²⁶⁹ V pronajaté horské chatě u jezera usadá večer 9. prosince 1918 k psacímu stolu a odpovídá na opožděně doručený dopis svému synovi Aloisovi: „*...Navzdory všemu mě velmi potěšil, zvláště proto, že je procítěně a spontánně napsaný. Vše, co jsi mi v něm sdělil, mě velmi povzbudilo. Víím, že si spolu dobře rozumíme a máme více rádi jako skutečný otec se synem, což mi za daných okolností dvojnásobně a trojnásobně dochází a musím se pořádkem, a neustále pronásledován osudem, na vlastní účet rmoutit.*“²⁷⁰ Pokračuje v dopise: „*...přebývám zde v jedné rozkošné horské chatě zcela sám, mám pro sebe I. poschodí, 3 místnosti a koupelnu. Naštěstí se v tartaru čas od času ozývá dětské žvatláníčko, což mi připomíná mládí rodinného života a hřejivě mě ozdravuje. Nedaleko je penzion K Hürce velmi přátelských pozorných hostinských, kde se osamocen za dobrou cenu o polednách a za večerů stravuji, nic přepychového, ale je to čisté a spořádané místo. Mám málo co na práci, tak se chvílemi pohroužím do válek, pro mě tak krajně vyhýbavého tématu, nebo do francouzské poezie. Společenské jsou mé čtyřnásobné okruhy styků:*

1) Isenbeth W. Gr. (Windisch-Grätzová), velmi pěkná a milá dívka, většinou pobývající u nyní jen kvetoucí milé a pohostinné jezdkyne Blaire Longrenové, jež ještě polehává po překonané tuberkulóze. Pobývá v jedné nedaleké vile někdejší rovněž velmi sympatické francouzské společnosti – Ally Thierryové – nyní madam Steiglitzové, jejíž zde přítomný choť je houslový virtuos a skladatel. Večer si zde vždy od 9 do 11 krátím čas při šálku luhovaného lipového čaje s medem a výtečném koláči, povídající si a někdy také vyhráváním.

²⁶⁷ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci. Pařížská konference 1919*, Praha 2004, s. 13.

²⁶⁸ Tamtéž, folio 119-122 (dopis z 17. února 1919).

²⁶⁹ Tamtéž, folio 107-108. „*...Das Ideal für mich von Allem was ich bisher i. d. Schweiz gesehen ist jedenfalls der Thune See, ganz Riviera, Sonnig, prachtvolle Scenerie, wann und dabei der Blick auf die Schneeberge und das Wallenspeil dazwischen.*“

²⁷⁰ Tamtéž, folio 105-106 (dopis z 9. prosince 1918).

2) Rodina Harrach-Pourtalés v Oberhofenu, jejichž ukázkový zámek se zahradou a terasou na vodní hladině je ve všem skvělý. Právě 70ti letá hraběnka Harrach-Pourtalés je stále velmi čilá a čerstvá „Grande“ dáma. Dům ožívá osmnáctiletou Marií Lisou (Marie Alžběta), plnoštíhlou, světlou, s pěknými velkými modrými očima a hustým černým obočím, inteligentní, čilou a sympatickou dívkou, která absolvovala bankovníctví a nyní se učí stenografovat a vařit, ráda si povídá, stejně jako její roztomilá sestřenka Christa Vitzthumová (hraběnka Vitzthumová z Ecsktädu)²⁷¹, vzpřímená a živoucí, zrovna jako Hanna Károlyiová. Všechna ta čtyři Harrachovy děvčata jsou srdečná a pohledná. K tomu ještě docházejí 3 děti Bethmann-Hollwegů²⁷², jedna skutečně krásná 12ti letá dívka a 2 neduživí mladí chlapci. V tomto domě trávím odpoledne, někdy se také procházím s Marií Lisou a Christou V., což je veselou přestávkou v mém smutném životním stylu.

3) hraběnka Mitzi Zichy-Wichs, rozvedená paní nějakého Jindřicha Zichy-Wichse, která se se mnou v pensionu u jezera pokusila sblížit tím, že mi do pokoje zaslala knihy ke čtení s průvodním dopisem, v němž mě označila za vznešeného Rakušana, se kterým by se ráda přátelila.

4) Bernská diplomatická rada, kterou čas od času, s Musulinem a Schönburgem, například jako dnes, navštěvuji.“²⁷³ Tendence se sdružovat Berchtoldovi napomáhá konsolidaci jeho postavení ve společnosti.²⁷⁴ Zvláštní postavení si v myšlenkovém světě aristokrata v exilu získávala touha po utěšující víře.²⁷⁵ Z víry vyvěrala mravnost a mírumilovnost, kterou exulant hledal. Mírumilovnost byla spojovacím článkem svobody a demokracie. Podle pozorování Alexise de Tocqueville měl nejideálnější stát v čele mírumilovné lidi.²⁷⁶ Na tyto principy navázala i republikánská garnitura československého státu.

Jako první tedy nabídla azyl vyhoštěnému hraběti na rodinném zámku ve švýcarském Oberhofenu rodina Harrachů. Hostitelkou byla Konstanc Harrachová, rozená hraběnka de Pourtalés (1864-1940), vdova po Ferdinandu Harrachovi (1832-1915). Berchtold se s tímto prostředím velice

²⁷¹ Vnučka Konstanc Harrach-Pourtalésové. Dcera Viktorie Harrachové (24. 6. 1870 – 11. 7. 1961) a Kryštofa Jana Vitzthuma von Eckstädt (14. 10. 1863 – 30. 12. 1944).

²⁷² Tito vnuci Konstanc Harrach-Pourtalésové byli dětmi Františky Harrachové (16. 4. 1882 – 30. 10. 1961) a Děťřicha Bethmanna-Holwega (5. 11. 1877 – 7. 5. 1933).

²⁷³ Dopis z 9. prosince 1918 MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556., folio 105-106.

²⁷⁴ R. SAK, *Rieger. Konzervativec nebo liberál?*, Praha 2003, s. 21-53.

²⁷⁵ T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 34. „...Pro psance je otázka víry velice důležitá, je to často jedna z posledních věcí, která jim ještě zbývá. Vysvětlují to též tendence emigrantů sdružovat se kolem pravoslavných kostelů, které se po Evropě s přílivem uprchlíků rozmnožily“.; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 103. „Doma jsme chodili na mši každou neděli, a stejně tak i na cestách, pokud byl v dosahu katolický kostel. Byla jsem v nové víře horlivá jako všichni konvertité, až to bylo Leopoldovi protivné.“; Ke vztahu demokracie a víry F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 258-261.

²⁷⁶ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 15.

sžil. Zemřelý hrabě Ferdinand byl známý jako malíř historických a biblických obrazů²⁷⁷, což uměnímilovnému Berchtoldovi imponovalo, a Harrachové samotní si tento ráz domácnosti chtěli zachovat. Rozvíjet hudební talent u dcer hraběte Hanse znamenalo mít pod kontrolou zejména malou Tupfi (Mechtilde Marie Gerda), protože vědoma si svých schopností byla až příliš domýšlivá. Při konverzaci musela neustále „mít ústa dokořán“.²⁷⁸ Rodina navíc patřila mezi skutečnou elitu, protože byla spřízněna s německou císařskou rodinou Hohenzollernů. Do Ferdinandovy tety Augusty (1800-1873) se zamiloval pruský král Fridrich Vilém III., udělil jí titul kněžny Lehnické, hraběnky z Hohenzollernu a uzavřel s ní morganatický sňatek.²⁷⁹ V rodinném prostředí Harrachů strávil hrabě i Vánoce 1918: „*Vánoce jsem strávil v Oberhofenu, kde mi laskaví Harrachové nabídli foyer, abych zde tyto dny strávil bez svých milých.*“²⁸⁰ Hrabě dostal od pozorné rodiny několik vánočních dárků, které mu měly zpříjemnit pobyt a zahnat trudné vzpomínky na rodinu během sentimentálním vánočního období, které vyvolávaly zejména vůně: „*O Vánocích a v týdnech, které následují, dům tak krásně voní myrtou a větvemi borovic, kterými jsme zdobili pokoje, jabloňovým dřevem hořícím v krbu, pomeranči a skořicí a hřebíčkem ... Vůně jsou živoucím klíčem k paměti, jsem o tom přesvědčena: jakmile ucítíte vůni toho či onoho, je to pojednou zde a jste schopni znovu prožívat dávno minulý čas, jako byste se tam fyzicky přenesli.*“²⁸¹ Mladý Jan Albrecht Harrach věnoval Excelenci pohlednici zámku a jeho osmnáctiletá dcera Marielies (Marie-Alžběta) mimo jiné aktovku na deníky. Vánoční stromeček stál v Tartarovém sále Oberhofenu plném stolů a hostů. Vánoce u Harrachů byly velkolepou událostí, při nichž se sešla celá rodina s dětmi, vnuky a ostatními lidmi v domě. Shromáždilo se okolo 40 lidí včetně tchána Jana Albrechta Harracha, kterým byl Aras Arco-Zinneberg. Hrabě Arco-Zinneberg vlastnil zámek Mirage. S Leopoldem Berchtoldem si dobře rozuměli, protože byl talentovaný malíř a básník. Každoročně měl ve zvyku obdarovávat tchýni své dcery Heleny, hraběnku Konstanc Harrachovou. Tentokrát od něj dostala kruhový výstřižek s vlastnoručním popiskem a ilustrací od Wilhelma Busche. Konstanc Harrachovu Berchtold popsal jako velmi sečtělou ve všech oblastech, duchapřítomnou ve všech směrech duchovního života, příjemnou k blízkým známým a tolerantní k ostatním, dětmi oblíbenou a sympatickou. Sešlost se neubránila vzpomínkám na ničivou

²⁷⁷ P. MAŠEK, *Modrá krev*, Praha 2003, s. 95.

²⁷⁸ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...*Tupfi Harrach wird von der Familie eher verfolgt, Sie hat ein ausgesprochenes musikalisches Talent, ist aber sonst wenigen befähigt als ihre ältere und jüngere Schwester, dabei angeblich sehr eingebildet, was ich nicht mache. Sie sieht lächerlich ihren Vater ähnlich und hat die nicht vorteilhafte Gewohnheit den Mund öffnen zu halten, wenn Sie nicht spricht und auch eine Conversation Acht gibt.*“

²⁷⁹ TÝŽ, *Modrá krev*, Praha 2003, s. 95.

²⁸⁰ Tamtéž, folio 103 (dopis z 16. prosince 1918). „...*Verbrachte den Weihnachtstag in Oberhofen, die guten H's offerirten mir un Foyer, wo ich fern von meinen Lieben diesen Tage verbringen musste.*“

²⁸¹ C. HARROD-EAGLESOVÁ (ed.), *Já, Viktorie. Memoáry britské královny*, Praha 1998, s. 7.

předchozí válku. Jedno z dětí předneslo báseň z domácího úkolu, kterou dostalo zadáním od své matky:

„Pět dcer tak mít
a žádného syna,
co na klinice léčen musí být,
a odměna nezískána.“²⁸²

Pocit bloudění a bezmoci se vrátit hrabě vnímal i 27. prosince, suchého, slunného, leč mrazivého dne, kdy se vydal na prohlídku gürtenenské jeskyně obývané v dřívějších dobách legendárním poustevníkem. Dostal se ale jen k zátarasům. Okolní scenérie naskýtala pohled až na tamní jezero.²⁸³ Následující den hrabě navštívil svého kolegu Musulina z dob ministerského úřadu. V neděli (den poté) se zúčastnil mše v Thunu, v pondělí navštívil rodinu ve Fribourgu. Na Silvestra už byl zpět v Oberhofenu.

Ke každodenním Berchtoldovým povinnostem patřilo starat se o svou vlastní agendu, zejména, aby všechny dokumenty měl v pořádku a aby nezůstal bez finančních zdrojů. V roce 1919 mělo vypršet životní pojištění, které uzavřel. Prostřednictvím syna oslovil manželku, aby mu sdělila všechny potřebné detaily, ke kterým měla v Buchlovicích lepší přístup.²⁸⁴ Nepříjemnosti si kompenzoval návštěvami antikvariátů, touláním se ve světě umění, kultury a komunikací se svými šlechtickými soukmenovci, což mu v té „ovidiovské exilové existenci činilo dobře“.²⁸⁵ Například u antikváře v Thunu objevil barokní miniaturní noční stolec se zatarasenými dvířky a lepenkovou nádobou potaženou plyšem uvnitř. Obchodníci v podstatě ani nevěděli, jakou hodnotu stolec měl, protože tam dříve ukládali kávovar.²⁸⁶ Veškeré zlé správy o kulturním barbarství vnímal velmi citlivě.²⁸⁷

Po Evropě se tou dobou pohybovalo více urozených exulantů s tíživější finanční situací, než byla ta Berchtoldova. Hromadný únik aristokracie z Ruska zachváceného revolucí znamenal nápor na evropské antikváře a zastavárny. Ruská šlechta zastavovala a rozprodávala rodinné šperky ve

²⁸² Tamtéž, folio 103 (dopis 16. prosince 1918).

²⁸³ Tamtéž, inv. č. 556, folio 104 (dopis z 28. prosince 1918). „ Gestern, 27. war es kalt, trocken und Sonnig, ich wollte die Beatus höhle, wo in alter Zeit dieser legendäre Einsiedler sich den Himmel zu verdienen suchte, betreten, konnte aber nur bis zum versperrten Eingange gelangen.“

²⁸⁴ Tamtéž, folio 101-102 (dopis z 5. ledna 1919). „...Bitte frage Mamma, wie es mit meines Versicherung bei der The Mutual Lebensversicherung steht. 1919 sollte der letzte Salgang der Eingehung es bezw. Bereits des Jahr den Auszahlung – Es war auf Erleben u Ableben Ausbedingen – Sein. Falls kommen keinen Bescheid darüber weiß, soll er bei Csécsi diesbezüglich anfragen, der die Sache S. Z. (vor 20 Jahren also 1899) einfächelte.“

²⁸⁵ Tamtéž, folio 101-102 (dopis z 5. ledna 1919). „...Diese Aktentionen haben mir eingeben Ovidischen Exilexistente wohl gethan“.

²⁸⁶ Tamtéž, folio 99-100 (dopis z 8. ledna 1919).

²⁸⁷ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...Von Weckbecki erhielt ich auch einen Brief, verklagend wegen der ital. Raubattenhatten auf unser Kunstschatz. Es ist wirklich haarstaubend.“

velkém. Ve výsledku se leckdy astronomická hodnota této komodity tak drasticky snížila, že nepostačovala ani záruka, že některé z těchto skvostů byly dárky od samotného cara. To zbídačené ruské urozence nutilo poohlížet se po zaměstnání. „*Finance uprchlíků začínají docházet. Naši lidé jsou nuceni často přijmout podivná zaměstnání. Stěhovalo se z domů do hostinských pokojů. Zanedbávala se hygiena.*“²⁸⁸

7. ledna 1919 se ve společnosti mladé Marie-Lise Harrachové vydal na výlet. Cílem byla prohlídka venkovské vily jednoho švýcarského barona (Berchtoldem opatrně označeného jako baron K.). Podle Berchtoldova soudu „*nevkusného a nezařaditelného letohrádku*“. Čest mu činil jen baronův zahradník Zwicky. Hrabě tam byl obdarován vlastnoručně vyrobenou pokrývkou z jelení kůže vhodnou pro letní měsíce.²⁸⁹ O dva dny později přijal pozvání na čaj do Oberhoffenu, kde se setkal se svou „starou“ známou Mitzi Zichy. Dříve se o ní vyjádřil, že se mu nezdá její pochybná existence a přístup k volnějším životu, když se pokusila získat jeho náklonnost. Podle hraběte byla nepřitažlivá, protože šilhala. Hraběte Harracha zastihnul v posteli s angínou a hraběnka byla jako vždy, navzdory situaci, přirozená a velmi přátelská²⁹⁰, podobně jako Ella Almássy-Károlyi, vzpomínal hrabě.²⁹¹ Se svou oblíbenou společnicí Marií-Lise Harrachovou si 11. ledna vyjel na loďce, když se „*pocukrované ledovce odpoutaly od modrých hlubin vodní hladiny. Vršek na jižní straně, úplně nezasněžený, městečko na břehu s všude roztroušeným vilami, chatami, selskými staveními a částečně vysázenou jižní vegetací, zalité slunečním svitem vytvářely půvabný kontrast. Krásný oberhofenský zámek, dále město a hrad Thunů se zrcadlily v jezeře, po kterém kolem naší loďky proplul parník. Jak podivuhodný je ten protilehlý břeh, na kterém se nachází nejstarší kostel ve Švýcarsku, stará manýristická stavba, kterou jsem zvěčnil do svého skicáře. Pastor tohoto liliputánského kostelíku se jmenuje Biskup, což mě přivedlo k tomu jej označovat jako eminenci a jeho kostelík katedrálou. Jednoho slabomyslného, jimiž se to v téhle zemi hemží, jsem*

²⁸⁸ T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 39. Autorka pokračuje v popisu těžké situace exulantů na straně 47 „...Výchova k vůdčí úloze však učinila mnohé emigranty neschopné podřídit se a vykonávat jednotvárnou netvůřící práci; neměli prostě vztah k rutině. Nebylo divu, že pak neuměli vydělávat peníze a podnikat.“ ; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2006, s. 248. „No, já jen doufám, poznamenal Steinhardt, že se nezachováte jako ruští aristokraté, kteří za revoluce v sedmáctém roce uprchli. Naše advokátní kancelář, na niž se obrátili, když se vystěhovali do Spojených států, se snažila spravovat jejich finanční záležitosti. Měli jmění uloženo hlavně ve špercích, přitom ale byli hotovi prodat nebo zastavit cokoli, aby mohli uspořádat večírek, kde se podával kaviár a vodka se šampaňským tekly proudem a k tomu vyhrávali cikáni.“

²⁸⁹ Tamtéž, folio 99-100 (dopis z 8. ledna 1919). „...*Gestern fuhrte mit M. L. H. in eine zeigend gelegenes aber geschmacklos eingereichtes Landhaus eines Schweizer. Barons K., wo um der Gärtner Zwicky (das wickl. sein Mama) die Honneurs macht.*“

²⁹⁰ Tamtéž, folio 96-97 (dopis z 10. ledna 1919). „...*Gestern war ich zum Thea in Oberhofen, wo auch Mitzi Zichy erschienen war. Der Vater H. liegt zu Bett se mit einer Angina, die Mutter ist bei näheren Bekanntschaft trotz etwas ungewöhnlichen Verstandes sehr angenehm und natürlich und ganz Kameradschaftlich mit dem Kindern, etwas espere Ella Almássy-Károlyi.*“

²⁹¹ Gabriela Károlyiová (narozena v Budapešti 15. března 1896, zemřela 24. března 1945 v Budapešti) se 28. dubna 1888 provdala v Budapešti za hraběte Almásyho ze Zsadány a Törökszentmiklós (narozený 23. března 1863 v Kétegyháze, zemřel 12. srpna 1940 v Kétegyháze).

poprosil, aby mi pomohl odrazit loďku od břehu. Přes tu loďku přepadnul, což jej rozesmálo, stejně jako nás. Nepopsatelně krásná projížďka za skvostného západu slunce a alpských červánků na ledovcích. Nechali jsem lodičku plout a pustili se do jídla, co Marie Lise sama připravila, doslova prvotřídního kuchařského umění. Měla takové korsické nápady, které nejsou nikde venku k dostání. Na jednom náhrobním kameni odkryla citát z Jeremiáše, který mi zapsala do poznámkového deníku. Nemohu jej zde citovat, ale pokaždé, když si to vybavím, vzpomenu si. Když se setmělo a ochladilo, přistáli jsme u harrachovského zámku a zašli na čaj, abychom se zahřáli horkým čajem u zapáleného krbu v lesním sále a poslouchali gramofon.“²⁹² Posléze se vydal pěšky zpět do Görtenu, kam dorazil až po hodině a půl procházky. „Šlechtické kratochvíle“ se od dob středověku a raného novověku²⁹³ proměnily v intimní pojetí, jak strávit volný čas. V pondělí ráno vstával časně kolem 7:17, protože si vyjel se strýcem Albertem do Bernu. Do Görtenu tou dobou přicestovala i sestra bývalého vyslance Gisbertha, svobodného pána z Rombergu, kterou Berchtold navštívil. Trávila spoustu času před zrcadlem.²⁹⁴ V Bernu přijal 20. ledna 1919 pozvání na šálek čokolády od madam de Billové a jejího syna, které již dlouho neviděl. Madam de Billa, původem Američanka, jako bývalá velvyslankyně v Dánsku²⁹⁵ náležela mezi nobiletovanou diplomatickou elitu, která patřila do okolí Berchtoldovy sociální skupiny. S proměnou společenských systémů se usadila ve Švýcarsku a starala se o svého slepého syna. Z majetku rodiny de Billů na britských ostrovech nezbylo téměř nic a panství „Bowood“ už nedokázali udržet. I přes materiální nedostatky oba na hraběte zapůsobili jako „celkem dobře naladěni“. Neměli ani cukr a ani pečivo, což hrabě okomentoval: „Oba měli čím dál méně peněz, zatímco chudí bohatli“. Berchtoldovi to připomnělo situaci ve Francii. Tam byl také nedostatek všeho.²⁹⁶ „Život je nyní mnohem těžší, než před převratem (slovo „převrat“ napsal do německy psaného dopisu v české podobě) a potřebuješ si ale také připustit, že o bytí se svádí boj. Vůbec nevíš, kde jsi a co potřebuješ.“²⁹⁷

Rodina Harrachů Berchtolda pozvala na malou rodinnou sešlost, při které paní domu Konstanc Harrachová předala své vnučce perlové přívěsky ze šňůry perel po příbuzné kněžně Livonské. Společnost se potom odebrala ke stolu a po jídle poslouchala gramofon. Hrabě byl vyzván, aby předvedl, jak se ve Vídni tančily valčíky. Berchtoldův mladší syn si povšimnul, že

²⁹² Tamtéž, folio 95 (dopis z 11. ledna 1919).

²⁹³ V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem*, České Budějovice 2006, s. 257.

²⁹⁴ Tamtéž, folio 95 (dopis z 11. ledna 1919).

²⁹⁵ Tamtéž, folio 93-94 (dopis z 20. ledna 1919).

²⁹⁶ Tamtéž, folio 96 (dopis z 21. ledna 1919). „... War gestern im Bern, wo ich nach lange Jahren wieder mich Mme de Billa und deren Sohn zusammentraf. Beide überglücklich mich wiedergesehen. Die Mütter zusammengeschwurrengt. den Sohn erblindet, Beides aber ganz gut gelaunt. In England soll und Alles total verändert sein. Die Beiden haben wenig Geld mehr und die Armen Sind reich geworden. Landeseone wird sein Schönes Bowood nicht halten können, Kein Zucker und Keine Bäckereien, dort zu haben. Auch in Paris mangelt man an Vielen.“

²⁹⁷ Tamtéž, folio 292 (dopis z 21. června 1921).

otec tráví u Harrachů spoustu času ve společnosti mladé Marie Lise. Když se vyjadřoval o Oberhofenu, neodpustil si na jeho adresu ironickou poznámku „v zámku Marie Lise Harrachové“ (M. L. H. C.).²⁹⁸ Příštího dne podniknul z Thunu se svou společnicí Mimi pěší výlet do hor. Zastižení sněhovou vánicí se po několika hodinách vraceli po náledí dolů z kopce k břehům jezera. Po náročném dnu a horké lázni hrabě usnul v 10 hodin večer a probudil se kolem 8. hodiny ranní.²⁹⁹ Další den bylo na programu sáňkování a jízda automobilem serpentinami v nezasněžené zóně dolů do Thunu. Odtud se Berchtold s Mimi a Marií Lise téměř „doklouzali“ do Oberhofenu. Zde popíjeli mimo jiné Vermutovku, poslouchali gramofon a učili se tančit valčík. Zpáteční cestou přes Tram se Berchtold s Mimi vrátili do Gürtenu, kde se po večeři, „opájení vzduchem“, od půl osmé do půl deváté prospali, aby se pak mohli vydat do katolického kostela v Thunu. Duchovní pozval shromáždění na tombolu následující pátek a s ohledem na přítomné Harrachy rozesmál kázáním o smíšených manželstvích.³⁰⁰

Začátkem února měl hrabě opět více času věnovat se umění. Čas od času kreslil. Sbíral fotografie a sám je pořizoval, nakupoval šperky a starožitnosti.³⁰¹ Zajímal se i o stav starožitností v rodinných sbírkách na území Československa: „A propos! Je už konečně Madonna od Lucase Cranacha (při štěstí) restaurována?“³⁰² Společnost kolem Leopolda Berchtolda si ve chvílích volna navykla krátit čas oblíbeným sáňkováním po zasněžených švýcarských návrších a horách. „Rough Sport“ (drsný sport), jak to hrabě označil, přinášel během „velké sáňkovací párty“ s Harrachy divoké vášně náruživého sjíždění po zledovatělé suti za snahy udržet se ve stejné dráze,

²⁹⁸ Tamtéž, folio 111-112 (dopis z 24. ledna 1919). „...Vorgestern Dieser im M. L. H. C. wie Zsiga mit beißender Ironie des liebe Oberhofen bezeichnet, nur M. und ich, da, wann Gäste dort sind, M. wegen ihres Incognitos ferne bleibt, also diesmal ganzen Familien, trotz dem verheißendem M. und die Hausfrau an Aufwand Schönes Perlengänge, Letztere im Besitzen einen herrlichen Perlen Schnur, die den Fürstin Lieven (mit Harrach verwandt) gehörte. Nach den Essen würde gebäggert und Grammophon gespielt, wobei ich ihnen Arbeitung gebe wie man in Wien Walzer tanzt und sie mir ihre one Step.“

²⁹⁹ Tamtéž. „...Gestern Reisen Fußtour mit M. gemacht, von Thun aus, wo wir bescheiden an Touristen brachten, mehren Stunden in Schneegestöber hoch hinauf in die Lufthaus hohen Stationen Schwendi und Heiligen Schwendi, dann rutschend auf Glatteis und Schnee Abwärts zu Seeküste. Tiefen Schlaff von 10 Uhr. Abend bis 8 Uhr früh nach heißen Bade war die Folge und ein leichtes Kopfreh beim Erwachen der Abschluss.“

³⁰⁰ Tamtéž. „...Gestern rodelte ich mit Mimmi und Marielis hoch oben in schwanden, wohin wir mit Auto gefahren waren startend, herrlich, über Serpentina herab bis in die schneearme Zone, dann zu Fuß, die Schlittern tragend od. nachziehend.“; „... ich begleitete noch Madies zu Fuß, den Tram bereit abgegangen war, bis Oberhofen, wo Wermutte Trank und Bisenits, Grammophon, Onestep und Walzen Uebung, dann Ruckfahrt per Tram nach Gürten, Souper mit Mimi, griesés tous deux par l'air,...“; „...Schlaf, frühen ½ 8 Uhr auf ½ 9 per Tram nach Thun in die Katholische Kirche, von der Kanzel würden alle Anwesende zu einer Tombola am nächsten Freitag eingeladen, ich bekam un fon(t) rire, als sich den Geistliche über dieses Thema ausließ und speziell bemerkte, dass auch Katholischen die in Mischehen (dies sein Steckenpferd) verheiratet sind, dass eingeladen seien was die anwesenden Harrachs auf sich bezogen.“

³⁰¹ Tamtéž, folio 115-116 (dopis z 6. února 1919). „... Ich habe jetzt wieder etwas mehr Zeit zum Kunst und zeichne von Zeit zu Zeit, habe auch nach einen Photo (a. Mimi Paris) eine Stoppe von Dir gemacht habe ich noch immer nicht du von Dir versprechen Photo von Dir erhalten. Möchte wissen, ob Iella das Armband erhalten hat? Sie hat mir bisher nicht gedacht. Eigentlich Schuldet Sie mir dafür Empire tabourets. Erwinnere Sie Daran!“; C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2006, s. 330-331.

³⁰² Tamtéž, folio 125-126 (dopis z 24. srpna 1919).

neustálé nehody, modřiny, zmáčené kalhoty, jakož i prožitků plné přírodní krásy.³⁰³ „*Mimi sáňkuje s vášní a šikovně, já též vášnivě, leč nešikovně.*“³⁰⁴ Čas strávený s Harrachy byl natolik inspirativní, že Berchtoldovi nahrazoval promarněné chvíle, které by prožil se svou rodinou na Moravě. Harrachovi mu brzy přirostli k srdci. V letních dnech počátkem července se však rodina Harrachů rozjela po svých příbuzných. „*Od Harrachů jsou tu nyní jen babička a paní z Bethmann-Holweghu*³⁰⁵, *stejně tak i Tupfi, Cucca a Nuhti* (dcery Jana Harracha a Heleny Arco-Zinnebergové); *Jan Albrecht obědvá v Curychu, Marielies je na zotavené ve francouzském Švýcarsku a Barbara na venkově.*“³⁰⁶ O dva dny později odcestovali všichni a hrabě si postesknul, jak to v Oberhofenu bez nich „*není báječné*“. „*Oberhofen bez této rodiny není zcela inspirativní. Dokonce v zimě, kdy člověk může sáňkovat, jako nyní, kdy je slunečno...*“ Matka Harrachová odjela k dceři Pavle do Německa, která se tam 1903 provdala do rodiny Jana Jindřicha XVI., hraběte z Hochbergu. Ti ostatní se vydali do Curychu. Leopold Berchtold využil volného času k léčebné kúře v lázních Brestenbergu. Podle jeho slov to bylo: „*velmi nudné místo postavené na chladné vodě ve starém Hallwilšovském zámku na malém jezeře*“.³⁰⁷ Ubytoval se ve vile Pergole „*nahoře v I. poschodí v pokoji přímo proti vile doktora, vedle je toaletní místnost. Odsud naproti jezeru je velký pokoj, kde se uprostřed domu nachází pec, nyní přemístěná do rohu salonu s jemenským nábytkem, který jsme koupili dohromady, potaženým světlým kretonem, empírovými konsolami od Renaty, empírovou lampou od Elly F., modrými a zelenými potahy hodícími se k barvě kretonu od děvčat Harrachových, všechno velmi přátelské a zabydlené. K ideálnímu klidu, pouze čas od času údery vesel pod okny s pěkným výhledem na ledovec v pozadí a starý zámek na břehu jezera v popředí, mám pár rozviklaných stoliček a na stěně janovskou práci. Rovněž docela milá jídelna je dole v přízemí, vedle kuchyně. Ta východní Pruska vaří jednoduše a zdravě, v moučnicích je ale*

³⁰³ Tamtéž, folio 115-116 (dopis z 6. února 1919). „...*Gestern hatten wir große Rodelpartie, rough Sport, besonders die Rückkehr auf unmöglichen Wegen, Eis behrusstehe Geröll, auf welchem wir mit, d. Vater und d. Madchen Harrach in wilder Leidenschaft herunter rodelten, fortwährende Accidents, blaue Flache, Wasserlachen in den Hosen etc, sehr genussreich von den herrlichen Naturschönheit uns dir M. geschrieben haben.*“ Dále o tom dopis z 9. února 1919 Tamtéž, folio 115-116. „...*M. findet, Du solltest Wintersport in Innsbruck Betreibung so wie wir hier. Wir waren heute Mit den Harrach Mädchen oben in St. Beatenberg (fesaiaerschaire von Beatenbesucht aus hoch im Gebirge) und rodelten von dort herab nach Interlaken, von wo wir Dir eine Ansichtskarte Sandten.*“

³⁰⁴ Tamtéž, folio 117-118 (dopis z 12. února 1919).

³⁰⁵ Františka Karola Marianna Renata z Harrachu, provdaná za Ditricha z Behtmann-Hollweg, s nímž se v roce 1919 rozvedla, a 30. 10. 1919 provdala za Karla von Schuberta. O tom více dopis z 4. listopadu 1919 v MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556, folio 145-146. „...*Sage Mimi dass Renata vor 6 Tagen Schubert geheiratet hat und mit ihm in Berlin sich etablieren wird, da er dort ein Auw. Amt einen Ableitung zugewiesen bekommt. – Erfuhr gestern, dass D. den Du mir einer recommandiert und von welchem ich bisher nie etwas hier gehört habe, nächstens erst herkommst dann aber wirklich die I. Persönlichkeit der Vertretungsbehörden sein wird, dass den nicht eben liebenswürdige bisherige Titular aus gespielt hat wenn ich wüsste, dass Kratz Wochen mit ihm über das Thema gesprochen hat, würde ich ihn Gerne aufin(ch)ten.*“

³⁰⁶ Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „...*Von Harrachs sind jetzt nur die Großmutter und Frau v. Bethmann-Holwegh sowie Tupfi, Cucca und Nuhti hier; Ménage Hans Albrecht in Zürich. Marielies in den Franzos. Schweiz zur Erholung und Barbara in Einsiedeln. Gott sei Dank, dass Mdm. H. etwas abgeblitzt an.*“

³⁰⁷ Tamtéž, folio 141-143 (dopis z 6. června 1919).

nezkušená a bude se muset Maggi, která se o to velmi zajímá, v kuchařce, radě a práci podřídit. 5. února jsem si v Thunu objednal zcela postačující přístroj, když si Zsiga nepotřeboval přivést nic s sebou.“³⁰⁸ Později vyzdobil malou místnost gobelínem, který zakoupil v Lucernu po konzultaci s jedním obchodníkem. Ten výběr nebyl tak náročný jako pořízení gobelínů do jídelny. Ty bylo třeba sladit se stěnami. Mimoto měl být tento nově pořízený artefakt instalován tam, kde se, podobně jako u Württembergů, nacházel krb, což by ten pokoj zútulnilo. Významným doplňkem se staly jeho obrazy od malíře Lászla. Jeden z nich byl umístěn právě nad oním krbem.³⁰⁹ Chvilé volna mohl trávit i venku při práci. „*Moje oberhofenská zahrádka produkuje neuvěřitelné množství, salát bude dokonce prodáván, protože já to nemohu všechno spotřebovat, jahody a crimsonské růže zbarvené do krvava se mi budou hodit.*“³¹⁰ Koncem května 1919 přijal pozvání na oběd do hotelu Carlton Tivoli v Luzernu od svého bývalého kolegy Musulina. Zde se také setkal s „*jedním velmi chytrým a sympatickým profesorem právní historie z univerzity ve Fribourgu (rozeným Rakušanem)*“. Dr. Richard Zehnthauer, jenž se usadil ve Švýcarsku a jako univerzitní profesor působil 15 let, udělal na hraběte velký dojem svými vědomostmi a příjemným vystupováním. Profesor se Berchtoldovi svěřil se svou nabídkou z pražské univerzity. Nevěděl totiž, zda ji má přijmout. Sice neuměl česky, ale nabídku dostal díky svému přátelskému postoji k Čechům. Po obědě se vydali na prohlídku města, kterou v květnovém měsíci zakončili šálkem čaje před hotelem Suisse.³¹¹ 4. června měl Rendez-vous s Iellou, ale protože telegram obdržel pozdě, zajel si do Lucernu.³¹² O dva později jej k sobě do Bernu pozval na návštěvu Moritz Paravicini. „*Moritz s vousem do špičky*“ si toužil s Lopoldem promluvit. „*Je pomatený fantasta, chce teď žít z obchodování se starožitnostmi, zdá se, že nemá žádné peníze, aby toho obchodu započal. Ode mne*

³⁰⁸ Tamtéž, folio 131-132 (dopis z 22. října 1919).

³⁰⁹ Tamtéž, folio 138-139 (dopis z 25. května 1919). „...*Ich möchte denGobelin a. d. kleinen Zimmer verkaufen „ haben heute in L. mit einem Händler gesprochen. Dieser Gobelin ist nicht so notw. wie jene im Speisezimmer, die den Wänden angepasst sind. Außerdem sollt dort, wo dieser Gobelin eingelassen sein ein Kamin steten (wie d. z. bei Württemberg), was eigentlich den Zimmer viel gemütlichen machen würde. Als Gegenstück Meines László Bildes wäre dort ein Bild auch sehr am Platze oben dem betreffenden Kamine. Dadurch könnte die schwärzende Luftheizung eliminiert werden Vielleicht arrangirt es sich, dass einer von hier Ende zül. Einfährt.*“

³¹⁰ Tamtéž. „...*Mein Oberhofener Gärtchen produziert unglaublich viel, Salat wird sogar verkauft, weil ich es nicht alles konsumieren kann, Erdbeeren und Crimson R. Blüten wurden mir hergeschickt.*“

³¹¹ Tamtéž, folio 138-139 (dopis z 25. května 1919). „...*War über den Tag in Luzern als Gast des Ménage Musulin. Auch ein sehr gescheidten und sympathischer Rechtsgeschichte Professor von der Univ. Fribourg (geb. Oesterreich) war anwesend. Wir speisten im Hotel Carlton Tivoli, gingen dann die Stadt ansehen und spun Schluss Thea nehmen vor dem Hotel Suisse.Diese Professor namens Dr. Richard Zehnthauer weiß Alles und ist sehr gefällig. Er hat sich i.d. Schweiz naturalisiren lassen und ist seit 15 Jahren Univ. Prof. Erhielt jetzt Berufung a. d. Prager Universität, weiß aber nicht ob er es annehmen soll. Er kann nicht Tschechisch, gibt aber als tschechenfreundlich und hat daher die Berufung erhalten.*“

³¹² Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „...*Iella hat mir Rendez – vous in Bern gegeben; ich habe ihr Telegr. zu spät erhalten, da ich in Luzern war.*“

každopádně žádné nedostane.“³¹³ Růst liberalizace v řadách aristokracie znamenal přiblížení se nižším třídám zejména v osvobozujícím podnikání.³¹⁴

Ve sdělení zachyceném v dopise psaném 22. října 1919 v Oberhofenu pokračoval v bernském hotelu Bellevue Palace. Tradiční němčinu pro tentokrát vyměnil za francouzštinu. Během 18. století silně zakořeněný sentimentalismus přetrvával v podvědomí aristokracie nadále a byl fenoménem opředěným smyslovými schopnostmi a city. Tímto gestem navázal na tradiční dopisy určené pro salónní četbu společenské elity sklonku 18. století³¹⁵, což reflektovalo touhu k návratu do „zlatých“ časů monarchie. Nechal se v něm slyšet, že si v buchlovické pergole a před horním zámekem (někdy zvaný Flora) přeje mít písek, oproti původně zamýšleným kachlům. Vycházel z názorů a inspirací lidí svého okolí.³¹⁶ Berchtoldovy zásahy do stavebních úprav buchlovické rezidence písemným stykem ze švýcarského exilu potvrzují přesvědčení o jeho možném návratu do českých zemí. O otcovo rozptýlení se staral nejmladší syn Zikmund. Snažil se nepřipouštět si svou samotu, když Zikmund delší dobu pobýval v Curychu.³¹⁷ Později se v letních dnech měsíce srpna vydal Berchtold se synem na cestu k Vierwaldstätterskému jezeru, odkud pravidelně posílali pohledy, zde podnikli výstup na vrchol Stanserhorn. Na tamní rozhledně se ve společnosti Zikmunda, Dory Radvánszky, Elly prohlížel okolí. Zpět ve vile Pergole se hrabě, s bolestí v krku a Zikmund s rýmou, věnoval písemné komunikaci se svým okolím.“³¹⁸ V krátké době se stal ozdobou všech zábavních podniků díky svému uvolněnějšímu přístupu k životu a vystupování na

³¹³ Tamtéž, folio 141-143 (dopis z 6. června 1919). „...*Muss heute wieder nach Bern, nach der gestr. Paravicini Lust fahrt, da mich der Spitzbärtige Moritz sprachen möchte. Er ist ein konfuser Phantast, will jetzt vom Antiquitäten Handel leben, scheint aber kein Geld zu haben, um des Geschäft zu starten. Von mir bekommt er jedenfalls Keines.*“

³¹⁴ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 611.

³¹⁵ I. CERMAN, *Pouť do Pompejí. Marie Josefína z Windischgrätzu v Itálii (1774-1776)*, in: V. BŮŽEK, J. DIBELKA (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, Opera historica 12, České Budějovice 2007, s. 116-117, 121-122.

³¹⁶ Tamtéž, folio 131-132 (dopis z 22. října 1919). „...*Bellevue Palace Berne, 22. Oktobre 1919. Cher Louis! Pour faire suite á ma lettre d'aujourd' hui (carte postale datée d'Oberhofen) je viens t' informer que je désire avoir de sable dans la Pergola de B. tout commen devant la Pavillon Le Flore. (Kacheln wäre wahnwitzig!) Ensuite Je suis d'avis qu'il fondrait planter, pour enguirlander les Colonnes, des Crimsons rose, unicolore, Dorothy Perkins. J'ai longtemps réfléchi lá - dessus et, de concert avec Mitzi Zichy, qui a passé plusieurs semaines en Angleterre avant les outbreak de languerre, je considère cette solution comme la plus pittoresque. Parlez-en á Monsieur Valik en mon nom.*“

³¹⁷ Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „*Sitzt er in Zürich und ich hier, so haben wie eigentlich nichts von einander und er lebt nur teurer und einsamen als in Wien, wo es zu auch Handelsschuten gibt. Qu'en dites vous?*“

³¹⁸ Tamtéž, folio 125-126 (dopis z 24. srpna 1919). „...*Von unserer Nochzeitsreise (am Vierwaldstädter See) zurückgekommen, will ich redlich wieder einmal einen Brief nach Hause schreiben, wozu bei den fortwährenden Netze während der Reise keine Zeit übrig blieb. Zsiga und ich haben daher immer nun Karten gesandt, Letzten aber ziemlich regelmäÙig. Nun sind wir wieder in der Villa Pergola, beide etwas verkühlt, ich am Halse, Zsiga in der Nase, aber das ist ganz unbedeutend, eine Akquisition von Stanserhorn, wo vorgestern Nebel und Wolken, keine Sonne und keine Aussicht war und man durch das Steigen von Hotel zu Spitze doch etwas in Transpiration geraten war, oben im Aufzuge saÙ und gogelte (Jani, Dora Radvánszky, Zsiga und ich), während die Schwindelfreie, ewig unrüstige und remüarte Ella an den Hängen Blumenpflickten. Neben bei bemerkt war Ella sehr pushed out, sowol von Zsiga wie von mir u. zw. hauptsächlich deshalb, weil Sie am Rigi erst Zsiga, dann mich völlig accagerrirt hatte und ein jeden von uns damit traurige Erfahrungen geerntet hatte, Zsiga auf lebensgefährlichen schwindligen Blumensuche (wofür er noch dazu nicht das geringelt Interasse hat) und ich durch ebenso „lebensgefährliche“ indiskrete Conversationen, vor denen ich mich nur durch eisig Passiwenwiderstand und frostige Reserven mit knapper Not erachtete.*“

veřejnosti. „*Všude si dělá známé*“. Hrabě k jeho počínání dodal, že tak jedná velmi obezřetně, protože z hlediska možného návratu do Rakouska či Maďarska by se situace s pasem mohla zkomplikovat. Navíc se rozhodnul zapsat na univerzitu ve Fribourgu. Zatímco Berchtold večerel u rodiny Glaců v Thunu, Zikmund hýřil v bridži v bernském hotelu Bellevue ve společnosti Leopolda Windisch-Grätze, Bornemiszi a jednoho novináře. Otec se synem se pak společně chtěli vrátit do Oberhofenu.³¹⁹ Na sklonku srpna trávili čas v Oberhofenu, poté se chtěli vydat do Bernu na nákupy.³²⁰ Zikmund nesdílel otcovo nadšení pro kulturu, proto 24. srpna musel hrabě navštívit místní zámek a muzeum sám. „*134 schodů nahoru v kabátě se snad proměnilo v 300*“.³²¹ Prohlídka zámku a samotný výstup po schodišti v něm evokovaly vzpomínky na zámek³²² ve Střílkách na Uherskohradištsku, který odkoupil od rodiny Kuenburgů v roce 1912. Kuenburgové zdělili střílecké panství s tamním zámeckým sídlem po Petřvaldských z Petřvaldu. Co se týkalo 6 stoliček dočasně instalovaných na tamním zámeckém schodišti, „*již přesně nevím, pro který salon jsem je určil. Každopádně je dej tam, kam se budou nejlépe hodit. Ty dvě šedobílé s vyplétanými sedáky byly určeny nahoru, na schodiště. Též je tam takový stůl, nebo teprve k umístění (šedobílý). Ten druhý dřevěný jelen, velmi pěkný, byl určen, aby stál u zdi naproti hornímu schodišti (I. patro). Je pro to místo tam (nebo k tomu stolečku) příliš malý, což si nemyslím, můžeš to vyzkoušet, přesto si myslím, že jako protějšek k dalšímu jelenovi je zcela nevhodný, jelen tam u krbu by měl být mnohem působivější. Obrazy v salonu Dolphina byly přirozeně všechny určeny k rozvěšení, přesně si vybavuji ten velký, měl být zařízením ve velkém salonu s bohatým (3krát zpevněným) stropem ve stylu Ludvíka XIV., a stejně tak malého prostoru Ludvíka XVI. a empíru (spojující ložnici vedoucí přes dvůr na zahradu). V úmyslu sem bylo instalovat obraz císaře Františka (hlava). Velmi mě těší, že ten zámek bude obýván a využíván.*“³²³ Funkce vzpomínek na rodinný majetek a půdu získala v myšlení „popřevratové“ aristokracie na intenzitě, protože v programu udržení majetku hrají významnou roli. V případě prodeje nemovitosti dojde k přerušení kontinuity tradice a rituálu, které

³¹⁹ Tamtéž, folio 131-132 (dopis z 22. října 1919). „...*Zsiga est très répandu en Berne, ce qui ne vent pas dire grand chose, toutefois il se fait partout des amis. Naturellement qu'il serait plus sages á sa places de retourner en Autriche, mais comme il s'est décidé á se faire inscrire á l'université de Fribourg et qu'il rencontre de graves difficillés au point de vue de sous passeport pour rentree en Tch. ou en H., je crains qui je ce netain (n'était) pas facile des se débarasser de lui. Hier soir j'ai diné avec la famille Glác z á Thoune, tandis que Zs. faissait la noce á B. en jouant an Bridge avec L. W. – Gr., Bornemisza et un journaliste á l' Hotel Bellevue. Aujourd'hui je suis veine le rejoindre pour affaires et retournerai avec lui á O. dans l'après midi. Démain la famille Glác z vent venir regarder la villa Pergola J'espère beaucoup qu'ils la conesont, mais ce n'est pas encore décidé.*“

³²⁰ Tamtéž, folio 125-126 (dopis z 24. října 1919). „*Zsiga ist im sehr angenehmer Haus – und Reise – genossen. Wir wollen jetzt paar Tage hier bleiben, morgen nach Bern fahren, Kleider probieren, übermorgen vis-á-vis, am anderen Thurn L.*“

³²¹ Tamtéž. „...*Heute mit Zsiga, der das Schloss und Museum nicht haute, nach den Massen oben war, 134 Stufen allein im Schosse und vielleicht 300 um hinauf gekommen (!) aber ganz auf.*“

³²² Vzpomínky na šlechtické sídlo v C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2002, s. 184-187.

³²³ Tamtéž, folio 125-126 (dopis z 24. srpna 1919).

jsou zásadní pro udržení legitimního postavení v demokratické společnosti. Dochází totiž k úpadku rodinného ducha jako tmelícího prvku.³²⁴

Ráno 29. srpna 1919 posnídal v hotelu Bellevue Palace se starými přáteli a bývalými kolegy - arcivévodou Maxmiliánem (Maxem-Fanym)³²⁵, Chlumeckým, Trauttenbergem, Szemlechem, de Vouxem, Louisem Windisch-Graetzem. Dosud neměl tu čest s přítomným Gyulou Apponyim. Přes den neúnavně rokovali a navečer odjeli do Fribourgu.³²⁶ Zde povečeřeli ve společnosti stárnoucí princezny Sársin Moque et Schonburg. Za dva dny se odebrali opět do Lousanne, v pondělí do Ženevy a zpět.³²⁷ Počátkem listopadu potkal ve Švýcarsku bývalou rumunskou vyslankyni v Petrohradě, Margaritesen Gracianu, která se tam objevila se svou dcerou. Hrabě si slečnu Gracianu pamatoval z dob své petrohradské diplomatické mise jako dítě. Nyní vypadaly matka s dcerou spíše jako sestry.³²⁸

18. července 1920 se rozloučil s Ellou Forgáčovou v hotelu British. „*Měla na sobě bílou letní toaletu se žlutou hedvábnou stuhou a velký, lehký slaměný klobouk, vypadala opravdu vkusně.*“³²⁹ K večeru si zašel se Zsigou a Kyrou Trubetzkou do divadla na hru „*Les Nouveaux rides*“ (Nové vrásky) a ráno odjel do vily Gonnand v La Tour de Teilz.³³⁰ Švýcarské luxusní hotely a vily k pronajmutí se staly nejvyhledávanější destinací šlechty. V těchto hotelích se vytvářelo prostředí, které simulovalo exkluzivní svět aristokracie nejen svým starožitným zařízením. Pokoje se často rezervovaly podle zvučnosti jména hostí, kteří se navzájem dobře znali a už jen svou přítomností přinášeli těmto institucím velké zisky. Moderní společenské klima posunulo pojetí elity z uzavřené společnosti (dané rodem, spřízněností a etnickým původem) do uvolněnějšího světa peněz, realizace schopností a slávy v konzumním slova smyslu. Degradace společenské odpovědnosti nové elity byla dána širším konkurenčním prostředím, oproti nepřístupným urozeným

³²⁴ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 41.

³²⁵ Maxmilián Evžen (13. 4. 1895-19. 1. 1952), bratr císaře Karla I. Doktor práv, po roce 1918 žil ve Švýcarsku a Bavorsku (B. HAMANNOVÁ, *Habsburkové*, Praha 1996, s. 346.).

³²⁶ Tamtéž, folio 176-177 (dopis z 28. srpna 1919). „...*Frühstückte eben mit Gigot im Bellevue, wo immer Bekannte. Heute: Max-Fany an einem Tisch, Chlum. und Trauttenberg an einem zweiten, Szemlech allein, de Voux ebenfalls, denn Louis W. Gr. mit unbek. Gesellschaft Ménage Gyula Apponyi ü. s. v. Wir machen Tagsüber heute rastlos Commiss. Fahren Abends Fribourg. Die hiesige tschech. vertreten soll sehr unfreundlich sein. Franzi Vetter, Gyula App., Zdenko Vineg hatten. Schlecht Erfahrungen mit ihm gemacht.*“

³²⁷ Tamtéž, folio 176-177 (dopis z 28. srpna 1919). „...*Heute Abend soupiren wir bei der alten Prinzessen Sársin Moque et Schönburg – Tag, übermorgen Lausanne und von der Montag nach Genève und retour.*“

³²⁸ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 4. listopadu 1919). „...*Sage Mimi dass Renata vor 6 Tagen Schubert geheiratet hat und mit ihm in Berlin sich etablieren wird, da er dort ein Auw. Amt einen Ableitung zugewiesen bekommt. – Erfuhr gestern, dass D. den Du mir einer recommandiert und von welchem ich bisher nie etwas hier gehört habe, nächstens erst herkommst dann aber wirklich die I. Persönlichkeit der Vertretungsbehörden sein wird, dass den nicht eben liebenswürdige bisherige Titular aus gespielt hat wenn ich wüsste, dass Kratz wochen mit ihm über das Thema gesprochen hat, würde ich ihn Gerne aufin(ch)ten.*“

³²⁹ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 18. července 1919). „*Heute Abschiedsnach im British für Ella F. Sie trug weiße Sommertoilette mit gelber Seidenschleife und lichtern großen Strohhute, sah recht Vorteilhaft aus.*“

³³⁰ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 18. července 1919). „...*Abend gehe ich mit Zsiga und Kyra Troubetzkoi in 's Theater „ Les Nouveaux rides“. Morgen nach La Tour de Teilz, Villa Gonn(an)d.*“

elitám. Zesílil pocit nedostatečného bezpečí.³³¹ Toho šlechta začala v mnohých případech zneužívat. Například v srpnu 1920 se v hotelu British ve švýcarském Bernu ubytoval jeden Berchtoldův známý aristokrat, který si zde žil nad poměry „jako nějaký paša“, že pronajatou vilu musel kvůli nedostatku financí opustit.³³² Luxusní švýcarská centra se pyšnila orientální klientelou s modrou krví. „Včera večer sem z lausannského hotelu Bernvivage přijela za dobročinnými účely známá indická princezna.“ Nikdo už ale nevěděl, že tam, jako Berchtold, hlavně chtěla žít v přírodě.³³³ Ve vile Gonnand se potkal se známou Gertrudou Schwarzovou z Hamburku, jejíž otec patřil do okruhu Berchtoldových známých Gudenn-Kulmerů.³³⁴ Hotel Carlton Tivoli byl Berchtoldovou pravidelnou zastávkou, zvláště, když v Luzernu čekal na zkoušku u krejčího nebo prodloužení povolení k pobytu. Čas využíval k psaní dopisů. V Carltonu se mohl scházet s přáteli a vyprávět si oblíbené, intelektuálně laděné, anekdoty. Tak tomu bylo například 19. října 1920, kdy se v podvečer u rodiny Busa-Belle sešel s Kristýnou Salm-Salmovou a její dcerou, aby si společně s Gyulou Bornemizsou popovídali. Rodina Fréderica Busa-Belle chtěla přes zimu zůstat ve vile arcivévodky Maxe, protože jeho rodina měla v úmyslu se odstěhovat.³³⁵ Zavítal i do zdejší společnosti hráčů pokeru, kde se setkal s baronem Hoennungem O´Carrollem, arcivévodou Maxem (Baby) se svým otcem, který posledně u partičky pokeru křečovitě kašlal a ráno vyspával, sympatickou vnučku Parmskou s černou stuhou ve vlasech a „chutí se smát“. Příštího dne přijal pozvání na čaj od sester Stauveových – Eliscky Orloff a Olaly Murmanové do Vitznau. Vtipná mu připadala poslední procházka, která mu připomínala i telefonáty s frází: „Jsem celá popletená, když slyším Váš hlas“. Čím více jedna dávala city na odív, druhá byla nesdílňější. Z lucernské „společenské smetánky“ v hotelu Carlton Tivoli si oblíbil praktické vtipy vyprávěné v rodině Fréderica Busa-Belle. Panstvo si během večera stěžovalo na pomalé pohoštění, což bylo zapříčiněno povykem, když někdo slyšitelně vykřiknul: „tam je přece Tieri!“ Během partičky pokeru si panstvo vyprávělo vtipy, které vyjadřovaly kulturní nuance nejvýznamnějších evropských národů. Není vyloučené, že jsou

³³¹ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 288.; G. CHAUSSINAND-NOGARET, *Historie des élites en France du XVIe au XXe s.*, Paris 1991 (Citováno v F. SVÁTEK, *Elity v Československu 1918-1948?*, Politické elity v Československu 1918 – 1948, Praha 1994, s. 9).

³³² Tamtéž, folio 293-294 (dopis z 21. srpnových 1919). „...Jani ratloser dem je puncto Heimkehr Sándor entschlossen, da das Geld Knapp wird. Die Villa Gonnand zu verlassen fällt ihm aber sehr schwer, da er dort wie ein Pascha gelebt hat. Ihren jetzigen Dispositionen zu folge würde sie Ende der kommenden Woche – 28.8. – nach Hause fahren und in Graz Domizil nehmen, wo Elsa Attemsische Verwandte hat und ein gutes Haus ihnen für Miete angeboten worden ist.“

³³³ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 18. července 1919).

³³⁴ Tamtéž. „...Nur Gertrude Schwarz traf ich, die ihre gichtische Mutter pflegt und Foxtrot(t) tanzt. Sie ist die Tochter meines Guden-Kulmer Freundes Schwarz (nicht Jude) aus Hamburg, einst sehr recht, durch den Krieg etwas angeschossen!“

³³⁵ Tamtéž, folio 301-302 (dopis z 20. září 1919). „...Familie Fréderic-Busa-Belle wollen Winter In Bern, Willa des Ezh. Max, zubringen, verzogene Familie Max nach Beqeme aspiriert Ueberfreund Martine liebes machen sie sich espére Austr. und glaube nicht an sein christliches Pedigree basirend auf den Freundschaft seiner vorfahren mit Frau Rat Jockey!!!“

důkazem toho, proč si šlechta ke své exilové existenci ne zvolila britskou ostrovní říši, kde existoval institut monarchie, a po nejstarším japonském císařském chryzantémovém trůnu, patřil s nejhlubší dějinnou kontinuitou k nejstarším na světě. Ty důvody ovšem nebyly jen národnostní. „Při pokeru vyprávěl arcivévoda Baby (Max) následující dobrou anekdotu: Čtyři návštěvníci – jeden Thieryho zahradník, Angličan, dva Francouzi a jeden Polák obdivovali jednoho slona a usmysleli si, že každý z nich o tom napíše článek do novin. Angličan článek označil titulkem: „The elephant and his corns“. Němec: „Wissenschaftliche Betrachtungen über Anatomie und Psyche des Elefas indiens“. Francouz: „Les Amours de l'Éléphant“ a konečně Polák: „L'Éléphant et la question polonaise“. Potom se blýsknul Bornemisza s následujícím příspěvkem: Čtyři vojáci, kteří padnou ve světové válce, jeden Němec, Francouz, Rus a Angličan, se sami sebe, směrem k nebeskému postu sv. Petra, táží, zač vlastně táhnou do války? Němec: „Za císaře a říši“. Francouz: „Za slávu Francie“. Rus: „Neodpověděl na to. Sám to netušil. Táhne s bédováním a rámušem“. Angličan: „Za tři šilinky a šest pencí za den“ (sv. Petr se rozzuří a zahromuje mu před nose^m).³³⁶

Další aristokratkou ubytovanou v Carlton Tivoli byla hraběnka Madeleine Quarantaová. Nabídl se jí, že v hotelu vyfotografuje její děti. Jako pohled tuto fotografii rovněž poslal manželce Ferdinandě. Hraběnka Quarantaová Švýcarskem projížděla na cestě do Benátek, kde se měla setkat se svou tchýní a tchánem. V nejistotě jej rovněž rozptýlila rumunská věštkyň, která hraběti dlužila 2 franky. „Geniální“ rumunská věštkyň mu předpověděla budoucnost. Povzbuzený otec o tom píše synovi: „Také budu mít ještě velké štěstí,...“³³⁷ Když se počátkem listopadu 1920 vracel rychlíkem z Curychu do bernského hotelu British, potkal v jídelním vagonu skupinu urozených dam – Noru Lützowovou, paní Gran-Smithovou, hraběnka Sigsy a jednu pohlednou mladou vdovu hraběnkou Bissingen-Almássy. Pouze Nora Lützow jela dál. „Luxusní šňůru perel, hluboko zavěšenou, velmi elegantně oděna s lístkem I. třídy (já III. třídy). Z Palégieux do Pugdoux jsem se posadil k ní. Velmi sympatická, distingovaná žena.“ Cestovala z Vídně do Montreux za 16 000 korun. Byla nešťastná ohledně rozhodnutí jejího muže Heinricha Lützowa o prodeji Stretzhofu, kterému po dvacet let říkala „Milé, opečovávané dítě“. „Teď rovněž není šťastná, protože, aby potěšila Heinricha, chodí mezi lidmi, přičemž by raději byla někde o samotě. Pověděl jsem jí o

³³⁶ Tamtéž.

³³⁷ Tamtéž, folio 301-302 (dopis z 20. září 1919). „...Gräfin Madelein Quaranta, deren Kinder ich hier in Hotel photographirte und als Postcard die Mutter sandte, schreibt, dass ein nächstens via Venezia wo ihre schw. Eltern, domiziliren) hier eintreffe. Ich werde also noch das großen glück haben, diesen vielbelesenen gesprächige, zerrauftes und geniales Rumänien, deren Lebenslinie in der inneren Hand Fläche unheimlich kurz bemaßen ist jäh endet wonach der in der Familie gravierende Selbstmord auch für sie prognostiziert werden muss, hier zu sehen Sie schreibt sie werde mir ihre Zweimonat liebe Schuld von 2 Francs bei dieser Gelegenheit abtragen, wegen der schlechten Valutaverhältnisse in Wien musste sie einen Monat rückständig bleiben! (Dieses komplexen wesen hat nämlich vor 3 Monaten 14 Francs im Poker für mich gewonnen (28 Francs halbpant) und sich in den Kopf gesetzt die Stummer von 14 Francs in Monats raten á 1 Franc Mir zukommen zu lassen). Ehen leben ist Ein Kalender, dass dein Namenstag, nämlich „Eloi“ auf den 11 Dezember fällt.“

Luganu, o tamní pěkné přírodě a italské architektuře, mínila: „věci, které osloví mne, neosloví Henryho. Heinrich shledává Lugano jako opuštěné místo“. „Byl u mne dokonce i Marsovsky. Milý, slušný člověk. Nepřichází do P. jako stálý důvěrník maďarské vlády, píše Forgách. Zůstane tu ale, bude bydlet v Lausanne Palace, pension za 28 franků na den mu nepřipadá mnoho, a (!) v Bernviwage momentálně platí 25 franků denně. Náš starý British se, kromě domácí a tapet v bytě 4, kde vždy bydlím, úplně od zdola až nahoru proměnil, v jídelně (kde jsem naše staré místo držel obsazené) je lidmi přecpáno, povětšinou Angličany v rušném hovoru. Výtečná kuchyně.“³³⁸ V hale hotelu British oslovil jednu neznámou Francouzku a poprosil ji, zda by pastelem nenamalovala jeho portrét. Že je amatérskou malířkou, se ukázalo, když namalovala portrét malého Antala Forgácha.³³⁹

V květnu 1921 se Berchtoldovi podařilo vyjednat povolení k vycestování ze Švýcarska. „Mezitím jsem uniknul ze svého švýcarského vězení a mít tak poloviční pocit, že jsem doma. Je to přece svět této malebné vrchoviny s trojjazyčným obyvatelstvem nepraktických pasáček a salaší, při žárlivé zahraniční kontrole a drakonickým manipulacím s pasem, kde vše prostupuje pocit odloučenosti a stesku po vlasti.“ V momentě citového rozpoložení ze svého stesku po domově se mu málem nepodařilo včas vycestovat. Příčinou bylo zpoždění Mimi, se kterou měl schůzku a která se vracela z Lugana. Berchtold za ní přicestoval z Bernu do Curychu, ale setkání se nezdařilo. Z Curychu odcestoval vlakem půldruhé hodiny po poledni. „Takže, navzdory pocitům, zas dál. Dál!“ Cestou ke Starnberskému jezeru se potkal s Karlem Bedřichem Novákem, autorem díla „Cestou ke katastrofě“. Poté chtěl odcestovat do Lindau, ale na hranicích byl obeznámen s příkazem, že „Excelenci hraběti atd. žádnou návštěvu!“ Nasedl tedy do rychlíku společně s Karlem Bedřichem Novákem.³⁴⁰ Více volného času tráveného v Bavorsku hraběti dovolovalo věnovat se v okruhu svých přátel staré vášni – jezdeckví.³⁴¹

Cestovní povolení, které Aloisovi zařizoval, získal v říjnu 1921. S nadšením zasedl 12. října v Tutzingu, v pozdních večerních hodinách, k psacímu stolu a dopisnímu papíru s cílem zpravit svého syna o šťastné novíně. „Můj drahý Luisi! Tímto dopisem Ti dychtím zaslat povolení vydané k oprávnění Tvé cesty do Bavorska. Nech mě doufat, že Tě smím pár dnů zase objímat. Mé otcovské srdce se chvěje radostí, pomyslí-li na to! V Mnichově přijal pozvání na čaj k hraběnce de Rex. Hraběnka se Berchtoldovi svěčila o problémech se synem, který za svého pobytu prohýřil značnou sumu peněz. V incidentu figurovaly nejznámější „bonviváni“ rakouské první společnosti – častolovický Leopold Sternberk a Poldi Salm-Reiferscheidt. Hraběnka Douarière de Rex se proto

³³⁸ Tamtéž, folio 303-306 (dopis z 3. listopadu 1920).

³³⁹ Tamtéž. „...Eben sprach mich (in der Hall) ein unbekannte Französin mit der Bitte an, mein Porträt in Pastell unentgeltlich malen zu dürfen. Sie entpuppte sich als dieselbe Amateur - Malerin, die den kl. Antal Forg. gemalt hat.“

³⁴⁰ Tamtéž, folio 324-325 (dopis z 11. května 1920).

³⁴¹ Tamtéž, s. f. (dopis z 21. června 1921). „...Wie Du siehst, ist die Reitpassion in mir wieder erwacht.“

obávala o své místo ve společnosti bavorského hlavního města.³⁴² V Tutzingu u Starnberského jezera se ubytoval v apartmá hotelu Simson. V místním muzeu navštívil výstavu věnovanou genealogii a heraldice rodu Otty Jindřicha von der Pfalz. Tou dobou společně s autorem Zadichem pracoval na knize věnované rodině Berchtoldů. „*Těší mne slyšet, že Zadich na mé genealogicko-heraldické fresky přistoupil.*“ Na přední desce knihy měl být, na nejčestnějším místě uprostřed, erb Berchtoldů ověčený řádem Zlatého rouna, a po směru hodin, z levého horního rohu chronologicky řazené erby Petřvaldských, Magnisů, Trauttmansdorffů a Wratislavů. V pozadí měl dominovat buchlovický zámek se zahradní partií a petřvaldským obeliskem. Zadní deska by v této koncepci nesla program symbolické komunikace ikonografického pramenu, v centrální pozici, na nejčestnějším místě, erb Petřvaldských a od levého horního rohu znaky Zástřizlů, Colonnů, Schrattenbachů a Serényiů na pozadí hradu Buchlova a kaple svaté Barbory.³⁴³

Na sklonku června 1922 zavítal do Mnichova výkvět aristokracie. Jako první se v hotelu Rýnský dvůr „*mihla Nini Hohenloheová s dvojčaty*“. V podvečer se hotel zaplnil lidmi, „*mezi*

³⁴² Tamtéž, folio 174 (dopis z 12. října 1921). „*Mon cher Louis! Je m'empresse de t'envoyer sous ce pli l'autorisation délivrée par qui de droit en vue de ton voyage en Bavière. Laisse moi espérer de pouvoir t'embrasser en peu de jours. Mon coeur paternel tréssaile d'álégresse en y pensant! J'ai passé une partie de la journée d'hier a Munich, invité par M. et Madame Gernet á déjeuner et par la comtesse de Rex an Thé. Á la pension Gatenhiem, Ludwistrasse, j'ai en l'avantage de rencontrer, après une intervalle de onze ans Sonnés, Mademoiselle Aaalex, fille unique de couple Gernet. Ella a conservé sa gentille physiognomie ronde et potelée, ses jeux gris an regard un peu langoureux, sa petite bouche bien arqués á l'expression naïve et enfantine. Ella portait on con un petit médaillon en aigamarine en forem d'un coeur, que je lui vais donné en son témps á St. Pétersbourg. C'est le seul bijou de la famille qui a été souvé des mains de bolchvistes... Chery notre cousine Marianne de Rex j'ai en un long entetieu (enteter) an sujet de son fils, mon cher neveu Chrétien – Gaspard de Rex, que tu parais avoir pris en grippe. Ella m'a donné un compete exacte du sermon gu'elle lui a tenu an sujet de la vie qu'il a menée á Vienne ; Sermon qu'avait été secondé par une lettre paternell mais sévère que je lui avais écrite. D'après le récit de sa mère, Le jeune homme aurait été fortement étonné des bruits qui circulent á son sujet á Vienne. En remerquant, qu'elle connaissait assez bien sonfils, pour pouvoir juger de la véracité de ses álégations, elle a observé, que Boysie n'avait pas joué la comédie en se montrant étonné de ses racontars. Il n'aurait pas nié avoir dépensé une forte somme d'argent, une qu'il ne s'était pas trouvé á même de payer, de sorte qu'il avait du se faire preter un montant de 100. 000 couronaes environ, suit 7000 Marks. D'autre part il déclare absolument faux, qu'il aurait pris de repas aux dépens d'autrui. Comme l'argent pur régler la note de restaurant lui mangerait, il anrait fait i aseriére la note sur son compté á lui. Il est possible qu'un malentendu ait surgi en cette matière. Chrétien-Gaspard déclare également absolument fameux la nouvelles que ses amis lui pur aient tourné le des. Tout au contraire, ces jeunes gens l'auraient traité jusqu'á la fin avec beucoup d'amitié et l'auraient invité á plusiems reprises, estammat Léopold de Sternberg á un charmant festin et Poldi de Salm-Reifferscheidt á une fête anloque... En ce qi concerne l'antipathique Monsieur de Seybel il ressort des dires de La Comtesse Douairière de Rex, que ce jeune homme désireux dese faire une position de la société de Munich, aurait litéralement coum après Bogsie lors de son séjour dans la capitale bawaroise l'hiver dernier. Segbel aurait aussi montré beaucoup d'empressement en vue d'être présenté á notre Soit-disant cousine Mausí. Finalemet il aurait - á cette époque – invité formellement Boysie á descendre chez lui, si ce dernier venait un jour á Vienne !!! La sympathique comtesse de Rex ne nie aucunement que son fils avait pres l'habitude un peu “ sous façon,, de porter des vetements de ses amis. Elle insiste cependant sur le fait, que son fils ne ma regerait aucunement de vetements et que s'il avait porté pendant quelque temps un waterproof de son ami Dixou, c'était parce qu'un antre anglais, habitant Berlin, auquel Boysie avait préte son propre Makintosh, ne le lui avait pas render davatn trois mois et d'était servi de ce vêtement á maintes reprises pendant a laps de temps d. les rues de Berlin...”*

³⁴³ Tamtéž, folio 369-370 (dopis z 30. ledna 1922). „*...nämlich auf dem einen Zadich Bilde unser Wappen m. d. Vliess in der Mitte und die vier letzter Berchtoldschen Allianzen in den Erben, auf dem Anderen dessellen mit dem Peterswaldschen Pfau als Heikelstück. Auf unseren Bilde stehle ich mir ein Hintergand a. d. einen Seite des Wappen eine aussicht des Schlosses Buchlowitz, a. d. Andern eine Gartenpartie mit den Peterswaldobelisk; auf dem Peterswaldschen Bilde aber a. d. einen Seite des Wappens eine besicht der Burg Buchalu und als Gegenstück eine Solche der Barbara Kapella vor.*“

nimiž se z nobilitovaných dalo rozpoznat manželský pár Strassoldů, Sylvie Fuggerová a manžel Gottfried Bismarck, bratr knížete Bismarka, vzdálený syn vládnoucího knížete Hohenlohe-Langeburga a sestry rumunské královny, hraběnky von Rex.“³⁴⁴

Ve známosti s předním odborníkem na lidskou kůži a růst vlasů, princem Hohenlohe-Schillingsfürstem mu svítla naděje, že by mohl úspěšně bojovat s úbytkem vlasů. 11. května 1923 se s ním k odborné konzultaci sešel v jeho mnichovské ordinanci.³⁴⁵

20. léta trávil na Apeninském poloostrově, kde se v italských metropolích sdružoval výhradně s příslušníky sobě blízké společenské třídy. 1924 se v Opatiji setkal s Františkem Schwarzenbergem a Františkem Kinským, kteří Berchtolda a jeho manželkou porazili v tenise.³⁴⁶ Berchtoldovy společenské představy přesně odpovídaly jeho prostředí, v němž se chtěl pohybovat a republikánská společnost hradby jeho aristokratické uzavřenosti a distinkce nikdy překonat.³⁴⁷ Víze takových společenských kontaktů u něj přetrvávaly v roce 1928, kdy v březnových dnech pobýval v italském hotelu Majestic Rome. Opět vybraná společnost příslušníků osy císařského dvora, respektive její mladé generace, se sešla v římských hotelích Prince a Caccia. Mezi ubytovanými byli například bavorský princ Jiří, mladí Auerspergové, baron Freudenthal, Ferdinando Thun (z jižní větve) a v neposlední řadě sourozenci Harrachovi. Až do jedné hodiny ranní hrabě setrval v nepřetržitém hovoru s Franzi Harrachem, vyplněném tematicky laděnými anekdotami „a co se týče politiky vyvlastnění, ve které se až do teď mimořádně osvědčil, přispěl zajímavými zprávami“.³⁴⁸

³⁴⁴ Tamtéž, folio 367-368 (dopis z 27. června 1922). „...Gestern soll hier Nini Hohenlohe mit ihren Zwillingen gewimmelt haben. Der Rheinische Hof, wo sie gleich Falls abgestiegen war, wurde gegen Abend vom einer Cosser – en Schaar Menschen Überflutet, unter denen man das Ehepaar Strassoldo, Sylvia Fugger, den Bruder Des Fürsten Bismarck und Verehren Sylvias Gottfried Bismarck, fernen den Sohn des regierenden Fürsten von Hohenlohe – Langenburg und der Schwester der Königin v. Rumänien, die Gräfin von Rex u. (nter) a. (llem) Notabilitäten bemerken konnte. Ich ließ mich mit diesen Leuten in Gespräche ein, dabei einer in meinem Imam auf eine elegante und plausible form des ehebaldigen Verduftens nachdenkend, da es mir gar nicht fahrt, den Abend mit dieser Bande joquise, der sich auch Ezh. Fanny Max „incognito“ Sopherl Almeide u. b. ausschließen sollten, in den Gerberschau zu verbummeln. Gottlob gelang dies wunderbar.“

³⁴⁵ Tamtéž, folio 347 (dopis z 13. května 1923). „Ich bin in München am Freitag den 11. Mai um 11 Uhr Vorm. beim Famosen Wegle Haut-und Haarreferent der Erbprinzen Hohenlohen-Schillingsfürst gewesen. Diesmal traf ich ihn allein ohne Patienten im Ordinations – und Wartezimmer er konnte daher seiner Eloquenz freien Lauf lassen.“

³⁴⁶ V. ŠKUTINA, *Český šlechtic František Schwarzenberg*, Praha 1992, s. 87.

³⁴⁷ W. D. GODSEY, *Aristocratic Redoubt, West Lafayette 1999*, s. 103.

³⁴⁸ Tamtéž, folio 229-230 (dopis z 20. března 1928). „...Georg Prinz von Bayern, einige Arcos (auch zwei Enkelkinder von Engelbert Auersperg, ein blühendes sehr Auerspergsches Mädchen und ein hübscher Junge), dann Freudenthal, den Malteser - Gesandte Thun, ein Ferdinando Thun (Südlicher Linie) und Andere, natürlich die zwei heiteren Haustöchter und die netten Geschwister Erni (in roth sehr hübsch) und Hansi (sehr Harrachisch). Im Laufe des Abend hatte ich eine endlose Aussprache mit Franzi, der bis 1 Uhr Nachts uns unterbrochen das große Wort führte, abwechseln Geschäfte und Anekdoten zum Thema wählte und bezüglich seiner Enteignungspolitik, die sich bis jetzt außerordentlich bewährt, interessante Mitteilungen machte.“

Dopoledne, 10. března 1930, se svezl ve společnosti okouzlujících Neapolitánek, hraběnky Guicciardiniové a její sestry – hraběnky Filangieriové, do Merana, kde zamýšlel navštívit manželský pár Welzových v jejich hotelu.³⁴⁹

³⁴⁹ Tamtéž, folio 261-262 (dopis z 9. března 1930). „...*Fahre Morgen zu Hotel-Auto mit Comtessa Guicciardini und deren Schwester Contessa Filangieri, zwei sehr sympathische Neapolitanerinnen, deren Kammerzofe und István Nachmittag nach Merano, wo mich das Ehepaar Welz liebevoll aufnahmen wird.*“

III.3 Úsilí o povolení návratu do vlasti (vztah k „první republice“; objasňování politických postojů a činů v období I. světové války v osobní korespondenci se synem Aloisem).

Zpětným pohledem do období konce monarchie obvinil integrující se český národ šlechtu z lhostejného přístupu k češství. Jako důkaz posloužila nedostatečně projevovaná loajalita a neochota šlechty padnout ve válce za národnostní ideje, které nacionalizační elementy vždy pokládaly za klíčové.³⁵⁰ Stará šlechtická elita si neuvědomila, že „mnohé je očekáváno od toho, komu bylo mnohé dáno“.³⁵¹ Demokraticky smýšlející republikánské elity chtěly vyměnit „lesk aristokracie“ za „menší bídu“.³⁵² Strach z monarchismu v myslích republikánských elit sílil.³⁵³ Do vyhnanství proto musel odejít císař s rodinou a jeho politické okolí.³⁵⁴ Jaký dopad měl nucený exil na osobnost aristokrata, podává v pamětech Tatiana Metternichová: „Otec byl vyčerpáván donuceným odchodem z vlasti. Matka si dělala o něho starosti, protože se krátce před naším útekem, ještě na Krymu, nervově zhroutil. Odloučení od vlasti ho pálilo jako smrtelná rána, která pozvolna odčerpává všechny jeho síly.“³⁵⁵

Leopold Berchtold byl přinucen odejít do exilu v prosinci 1918, protože 10. prosince 1918 byl přijat zákon číslo 61 Sbírky, jenž byl opětovně potvrzen v § 9 Zákona o zabránění velkého pozemkového majetku z 16. dubna 1919 číslo 215/1919 Sbírky. V tomto ustanovení „se bez náhrady převzal majetek osob, které se hrubě provinily proti československému národu ve světové válce“.³⁵⁶ Šlechta přistoupila k taktickému vedení účelné korespondence se svým okolím a úřady, aby, v proměnách společnosti, položila základy své nové budoucnosti.³⁵⁷ Interval doručení těchto pravidelných listů ze zahraničí byl 8 dnů, což byl následek z válečného období negenerujících se poštovních služeb.³⁵⁸

³⁵⁰ E. GLASSHEIM, *Noble nationlists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 8.

³⁵¹ M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 44 -45.

³⁵² A. DE TOQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 13.

³⁵³ A. KLIMEK, E. KUBŮ, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995, s. 42.

³⁵⁴ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 67.

³⁵⁵ T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 31.

³⁵⁶ TAMTÉŽ, *Dokumenty moderní doby*, Praha 1978, s. 94. „...§ 9 - O náhradě za převzatý majetek bude rozhodnuto zvláštním zákonem. Zvláštním zákonem provede se zásada, že bez náhrady bude převzat majetek příslušníků nepřátelských států, příslušníků bývalé panovnické rodiny habsbursko-lotrinské, majetek nadací spočívajících na právech ze šlechtictví zrušeného zákonem ze dne 10. prosince 1918, čís. 61 Sb. z. a n.; majetek, jehož užívání zakládá se na výkonu funkcí, úřadem nebo důstojenstvím jest spojen; majetek bezprávně nabytý; majetek osob, které se hrubě provinily proti československému národu ve světové válce; konečně majetek, který podle ustanovení zákonů finančních případně státu jako splátka na dávku z majetku. Při převzetí zabraného majetku jest postupovati tak, aby osoby, pro které na zabraném majetku vážnou práva, jakož i osoby, které mají proti dosavadnímu vlastníku právo z poměru služebního, zaopatřovacího a pachtovního, nebyly zkráceny.

³⁵⁷ TÁŽ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 86.

³⁵⁸ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...Die Briefe gehen jetzt zumeist acht Tage.“

Ve své korespondenci hrabě označuje svůj exil jako „expatriaci“. „Cizí prostředí“³⁵⁹ Švýcarska se promítá do jeho nové identity, s níž se smířil, ve společnosti zneuznávající jakékoli připomínky šlechtictví po staletí integrované dvorské společnosti. „Člověk si brzy uvědomí, že vystupováním zde bez titulu, jen jako Leopold Berchtold, se dobrovolně ponižuje. K tomu byl rovněž silně motivován odstrašujícím penalizovaným případem z blízkého okolí. „V hotelu se zjistilo, že kněžna Gregorsoffová se takto údajně vyvyšuje (měl tím na mysli nepřerušené užívání knížecího titulu).“³⁶⁰ Následkem toho mizí z hlavičkového papíru berchtoldovský korunovaný lev se štítem, písmeno B s hraběcí korunkou a vše, co připomínalo šlechtictví. Vzápětí žádá syna, aby jej v dalších psaních také tak (bez titulu) oslovoval. Pokud by veřejně trval na uznávání svého šlechtického statutu, ohrozil by tím synovo vyjednávání s československými úřady o zrušení skutkové podstaty § 9 pro svou osobu v záležitosti nuceného pobytu. Právě československá legislativa se k otázce šlechtických titulů postavila kategoricky záporně deklarací „finančních a vězeňských“ sankcí.³⁶¹ Není vyloučené, že obavy v Berchtoldovi vyvolával i pocit, že jeho korespondence je sledována: „Prosím vždy mi napiš kterého dne – můj dopis obdržíš. Myslím si, že některý nedošel, například ten, v němž jsem psal o vánočním večeru v Oberhofenu? Vaše vánoční psaní jsem ostatně obdržel včera.“³⁶²

I francouzská republikánská byrokracie pohlížela skepticky na ruské princezny Vasilčikovovy, které se tak potýkaly s každodenními překážkami aristokrata v exilu: „Ve francouzské emigraci jsme se sestrou stály před problémem vyplnění dotazníků pro potřeby školy. Byla tam kolonka povolání otce. Co jsme tam měly napsat? Člen dumy, „státník“, „Maréchal de la Noblese“ (důležitá funkce v carské říši, odpovídající postavení zemského hejtmana, avšak pobuřující francouzské republikány), „Ministre-ad-joint“?“³⁶³ Zcela pod vlivem převrácených společenských hodnot šlechta přistupuje k hledání nových sofistických východisek ve vnímání svých ztracených titulů. Takový postoj zaujal i častolovický Leopold Sternberg.³⁶⁴ Vnitřní boj,

³⁵⁹ Srovnání „cizího“ ve V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 39.

³⁶⁰ MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556, folio 107-108... „Ich nenne mich her immer nur L. B. ohne Titel, man kommt aber überall sehr bald darauf, dass ich mich freiw. erniedrige. Dafür is eine angebliche Fürstin Gregorsoff im Hotel, bei der man ebenfall sehr bald darauf kam, dass sie sich erhöhte!“

³⁶¹ J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2006, s. 379-383.

³⁶² Tamtéž, folio 96-97 (dopis z 10. ledna 1919).; dále Tamtéž, folio 111-112 (dopise z 24. ledna 1919). „...Du den Bf. nicht gleich aufgegeben haben und wäre die viertäg. Reisezeit für einen Express Bf. normal. Die nichts Express Bfe gehen nach unserer Beobachtungen 7 Tage, also doch 3 Tage Profit, was mit Euren Aufzeichnungen bezügl. der von hier kommenden Bfe nicht stimmt.“

³⁶³ T. METTERNICHOVÁ, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992, s. 58.

³⁶⁴ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002, s. 10. „Bylo mu zcela lhostejné, jak se mu bude říkat – pouhé Sternberg bylo pro něho dost dobré. Jeho rod měl ve znaku beilémskou hvězdu: podle legendy byl mezi třemi králi, kteří se přišli klanět Spasiteli, jeho předek Kašpar. V každém případě pochází první historická zmínka o rytířích ze Sternberka z roku 1100 a Sternbergové vzkvétali a přežívali v Království českém od té

který hrabě Berchtold s vědomým snižováním sebe sama prostřednictvím zapírání šlechtického původu, byl navíc umocňován faktem, že „První společnost“ přetrvávala i po vítězství republikánských principů. Zejména v kolébce aristokratické hierarchie – Rakousku – se etablovalo prostředí pomyslné „osy císařského dvora“, protože sociální síť a „dobrá přátelství“³⁶⁵ byla tak silně zakořeněná, že se v ní stará elita nadále integrovala.³⁶⁶ V Polsku a Maďarsku si dokonce během meziválečného období uhájila postavení politické a ekonomické elity.³⁶⁷ Vytvořily se dva světy. Jeden virtuální, vyznávající hodnoty starých režimů a důkladně rozvrstvené společnosti, a faktický s moderními republikánskými trendy popírající oprávněnost veškerých zásad toho světa předchozího.

Pravidelně se informoval na situaci v synově vyjednávání s prvorepublikovými úřady o možného návratu do země. Svůj nynější nepříznivý osud připisuje: „*Nejdřív to byla lest tvá a vojenské služby, nyní je to moje vyhoštění. Naposled to je jen zarmoucení, zdá se mi to, a shodují se v tom s ostatními, že všechny ty země zadržují společně trpící názorem podezření z příčiny tohoto do očí bijícího nedostatku, jako úplně zbytečná a nepříjemná komplikace. K čemu?*“³⁶⁸ Je patrné, že měl otcovu bezmeznou důvěru. Berchtold byl na něj v tomto ohledu zcela odkázán a vděčnost za podporu vyjadřoval pravidelně: „*...Bylo by kouzelné, kdybys sem mohl přijet, přece pořád, týden co týden věřím, že se budu moci vrátit domů.*“³⁶⁹ Po Berchtoldově označení za nežádoucí osobnost, uvalily prvorepublikové úřady na jeho majetek v Čechách vnucenou správu, která ztěžovala přístup k účtům v uherskohradištské bance. Finanční nezávislost byla zásadní, protože jediná mohla umožnit životní styl hodný aristokrata a zatlačit tak zlé myšlenky do pozadí. V dalším exulantské dopise, který je jeho reakcí na Aloisův předešlý dopis se 16. prosince 1918, konstatuje: „*Zdá se, že ovoce ohledně sekvestrace je neoprávněné, protože o tom nečiníš žádnou zmínku.*“³⁷⁰ V prvních dnech svého nuceného pobytu mimo Československo vystupuje povětšinou optimisticky. Výjimkou jsou slavnostnější období spojené s rodinou. Tato období vnímá intenzivněji. 28. prosince 1918,

doby téměř tisíc let, za různých vládců a navzdory všemožným protivenstvím a porážkám. Proč by se to tedy, říkali, nemělo podařit i jemu? Jestli se to tedy teď bude jmenovat Československo, co na tom? Tohle je jeho země a jeho lid v dobách dobrých i zlých.“

³⁶⁵ V. BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 97-129.

³⁶⁶ TÁŽ, *Cesta. Paměti české aristokraty*, Praha – Litomyšl 2002, s. 60.; J. ŽUPANIČ, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007, s. 16-17.

³⁶⁷ E. GLASSHEIM, *Noble nationalists. The transformation of the bohemian aristocracy*, Oxford 2005, s. 4.

³⁶⁸ Tamtéž, folio 105-106 (dopis z 9. prosince 1918). „*Erst wer es Deine und Militärdienstleistung, jetzt meine Expatisierung. Letzter ist nur Grauenhaft, scheint mir ganz unnötig und engendrirt allesland Unannehmlichkeiten wi Unmöglichkeit mit Leidensgefährten Gedankenennstand zu halten, Verdächtigungen über die Ursache dieser prowozirte Absenz, aussehen bei Entente Leuten u.s.w. Wozu?*“

³⁶⁹ Tamtéž. „*Natürlich wäre es charmant, wenn Du herkommen würdest, doch Glauber ich immer noch – Woche zu Woche – dass ich werde nach Hause fahren können.*“ Vděčnost vyjadřuje i v dopise z 18. února 1919 „*...Möchte ich Dir meine Erkenntlichkeit bezeigen für die Nachrichten, die Du, alternierend mich Mimi, mir Sous la Dato de 10/IV gegeben und die ich gestern 17. B. D. Rückkehr von Bern am Abend hier vorfand.*“

³⁷⁰ Tamtéž. „*Es scheint, dass die Früchte über Sequestration unbegründet sind, da Du davon keine Erwähnung tust!*“

deštivého dne, se hrabě vydal do Berlína k Musulinovi (dřívějšímu kolegovi z rakousko-uherského ministerstva zahraničí). Zde se setkal a zasmál při šálku čaje s dvěma Wallisy na účet záležitosti Berchtoldova návratu domů, který označil jako „zpět do mého hájemství“.³⁷¹

Pozici hraběte mohly ztížit i potenciální poskytnutá interview, o která mimo Američanů jevil zájem zejména francouzský tisk v osobě novináře Reného. Předchůdce v ministerském křesle, Alois Aerenthal, považoval instituty interview za žurnalistické atentáty a nazýval je „*existenčními ranami*“. V lednu 1919 Berchtold písemně ujišťuje, že si je velice dobře vědom možných následků plynoucích z „propírání“ rakousko-uherských, německých, francouzských a amerických stanovisek. Byl velmi obezřetný v udávání svého konkrétního bydliště, protože bral ohledy na svou dosavadní hostitelku Konstanc Harrachovou. Zveřejnění pobytu by výrazným způsobem zasáhlo do intimity rodinného zázemí oberhofenského zámku.³⁷² „Novinářský hon“ by v očích urozence narušil prestiž institutu zámku, jak jej vnímal například Alfons Clary-Aldringen: „*Pochopitelně i „zámek“ chtěl žít* (Clary-Aldringen dal slovo zámek záměrně do uvozovek, protože tím vyjadřuje souhrnné pojetí majitele a jeho rodinu s celým panstvím ve smyslu „*plurálu Majestatikus*“ – My, zámek). *A občané v městečku nebo lidé ve vsi by mu měli za zlé, kdyby příliš škudlil!* „Zámek“ přece musel něco představovat, musel přijímat hosty, zakládat nadace a vyzářovat trochu elegance a krásy. Ale „zámek“ přesto nebyl hlavní věcí. Stejného názoru byla i většina mých známých majitelů panství.“³⁷³ I ve Švýcarsku se hrabě pohyboval v systémech sociálních klientelských vazeb zastoupených pospolitými aristokraty žijícími ve společnosti s moderními republikánskými principy. Berchtoldova rozhodná podpora aristokratických kruhů nově se etablojící císařské osy v Rakousku (jak ji v pamětech popsala Cecílie Sternbergová, rozená Reventlow-Criminil), jasně odrazila asertivní postoj hraběte ve věci zájmů právě diskriminované minority urozenců. Váhou své autority

³⁷¹ Tamtéž, folio 104 (dopis z 28. prosince 1918).

³⁷² Tamtéž, folio 96-97 (dopis z 10. ledna 1919). „...*Deinen Brief betrifft René's von 5. dm. Beantworten teile ich Dir mit, dass ich hier keine Interviews erteile und bereit wiederholt Anfragen, die in dieser Richtung von oesterr., ung., deutsche, französ. und amerikan. seite an mich gerichtet wurden, abschlägig bescheiden musste. Auch zur Mr. René könnte ich keine Ausnahme nahm, dass ich 1) aus meiner Reserve absolut nicht heruntreten will und 2) bereits anderen von besten Seite empfohlen oder mir vorteilhaft bekannten Journalisten negativ geantwortet habe. Wenn mich René trotz dem aussuchen will, um etwa meines Erinnerungen aus der fraglichen Epoche ohne mich zu nennen für deinen schriftstellerischen Aussellungen zu erwarten, so stelle ich ihm die gerne frei, muss jedoch bemerken, dass ich meinen Aufenthalt: i. d. Schweiz nicht fix angeben kann, da ich „Sur la branche“ leben und Dommizilio wechsle. Gegenwärtig bin ich in Oberhofen bei Gräfin Harrach, die jedenfalls mit späterhin orientiert sein wird, wo ich brieflich zu treffen sein werde. René möge aber von dieser Mitteilung Dritten gegenüber keinen Gebrauch machen, sonst werde ich hier über laufen, „la plaie de l'existence“, wie Iswolsky solche Journalistische Attentate nannte, Er möge sich darauf beschränken, gegebener Falles, unter meinem Namen per Adam Schloss Oberhofen bei Thun bei I. E. Gräfin Harrach, anzufragen, wo ich an einem bestimmten Datum zu hoffen wäre. Ich würde ihm dann Antwort zu kommen lassen. (Unter um gesagt bin ich nach wie vor in G. möchte aber nicht, dass dieses Tusculum verraten wird, ganz besonders jetzt, wo die Amerikan. Journalistik Jagd auf mich macht, um sich einen leckeren Braten für eine Zeitungsplat zu verschaffen! Die Harrach sind im Einverständnis und werden mir le ces écléan und den Brief übergeben)*“.

³⁷³ A. CLARY-ALDRINGEN, *Vůně vzpomínek. Kníže Clary-Aldringen vypráví o „starých zlatých časech“*, Praha 2002, s. 167.

poskytnul legitimitu uzavřeného hromadného shromáždění takzvané „první společnosti“, které se uskutečnilo pod názvem „Akce Q“. Setkání aristokratických kruhů a důstojnictva se shromáždilo s cílem usnést se na společném postoji a postupu v usmíření se střední třídou. Vzájemného politického porozumění mělo být docíleno diskusemi, což by svým významem podpořilo uznání nastávajícího volebního boje občanské strany. Hrabě nepovažoval za zcela jasnou představu hraběte Czernina na své zvolení v období národní přeměny.³⁷⁴ Tato snaha byla jasným impulsem v úsilí najít konsensuální „most“ v komunikaci mezi bývalými a nově nastoupivšími elitami republikánské vlády. Vyplývala z uvědomění, že autorita není autoritou udržitelná tradičním způsobem a že přežít se dá adaptací.³⁷⁵ Vzhledem k zažitému odporu šlechty k buržoazii to bylo gesto mimořádného významu.³⁷⁶ Následující den podává synovi zprávy ze „spolku“ o rozhodnutí hraběte Černína svou kandidaturu do národního shromáždění stáhnout kvůli rozkolu v občanské straně. Podle Berchtolda to byl ze strany Czernina počin pramenící ze šlechtické ctižádosti. Když požádal dva dny po svém vystoupení o slyšení, nebylo mu umožněno.³⁷⁷ Překvapený byl z klidného průběhu celé situace.³⁷⁸ Otokar Czernin byl v oblasti politiky kontroverzní osobností. Svou pověst v očích nových republikánských elit Evropy poškodil jednak ostrou a urážlivou kritikou Masaryka z roku 1918 a rovněž zdiskreditoval pověst Rakouska ve Spojených státech a Velké Británii. Ve Francii napadnul ministerského předsedu Clemeceua tvrzením o údajném míru připravovaném pro Rakousko-Uhersko před rokem 1918. Francie Czerninovo tvrzení kategoricky popřela a označila je za lživé. Odvetou zveřejnila Czerninovy diplomatické aktivity ve Francii, čímž zkomplikovala případnou

³⁷⁴ Tamtéž, folio 96-97 (dopis z 10. ledna 1919). „Im“ *Brunn. der hier maistgelesenen Schweizer. Zeitung lese ich hierüber in A.:* „Die „Versammlung wies einen hier (in Wien) noch nie gesehenen. „Massenbesuch den Sogen. ersten Gesellschaft auf. „Daraus Kann geschlossen werden, dass die Aktion „Q's in den Kreisen der Aristokratie und der Offizieren „besonders beginnt wird. Andererseits heißt es, dass „der neue Verein weniger eine Partei, als vielmehr „einen“ Sammelpunkt und für alle Wähler ohne Unterschied „ihrer Sonstigen Parteistellung schaffen soll, die für die „Erhaltung den Auto und des Friedens und für die Festigung des Mittelstandes eintreten wollen. Des Verstandnis für polit. fragen soll durch Diskussions - „Abende gefördert werden, damit die grosse Bedeutung „des bevorstehenden Wahlkampfes f. d. Bürgertum „überall erkannt werde.“ Ganz klar ist also die „Geschicht nicht, außer, wie es scheint, das einer: „dass Gf. Cz. in die Nationalverwandlung gewählt „werden will!“ Soweit der Bund! Meinerseits habe ich gegen diese Wahl nichts einzuwenden.“

³⁷⁵ F. ZAKARIA, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005, s. 267.

³⁷⁶ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokraty*, Praha 2006, s. 296. „...Podobně jako většina aristokratů měli i tetinka Diana mnohem blíž k lidem, jež by byla označila jako nižší vrstvy, tj. k těm, co obdělávali půdu nebo si dobývali živobytí z moře, než k buržoazii. Nároky i tužby měšťské honorace jí byly nepochopitelné, kdežto v lidu svého drsného, vichry bičovaného přímoří rozpoznávala vlastnosti, jichž si sama vážila: houževnatost, odvahu a nezávislého ducha.“

³⁷⁷ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...Cz. ist a s. Orte sehr schlecht angeschrieben, zwei Tage nach seiner gewissen Rede hat er sich um eine Audienz beworben, die ihm natürlich verweigert würde.“

³⁷⁸ Tamtéž, folio 95 (dopis z 11. ledna 1919). „Heute steht ein „Bund“, dass Cz.(ernin) seine Kandidatur f. d. Nationalversammlung zurückgezogen hat, um einer Spaltung der Bürgerpartei vorzubeugen. Eine Edlen Regung in seiner von Ehrgeiz bodeschen Seele! Ich staune wie ruhig bisher Alles bei uns abgeht im Vergleich zum sonst so vernünftige und kühlenden Berlin!“

záchranu monarchie.³⁷⁹ Více Berchtolda pohoršil článek Francouze Ernsta Denise v českém tisku, otištěný rovněž v němčině ve Wiener Journal. Autorův článek o Františku Josefovi I. hrabě označil za „*sprostou lež, nad kterou rozum zůstával stát*“.³⁸⁰ Instalací českého umění (plastik a obrazů) do jednoho z nedokončených sálů v Buchlovicích hrabě demonstroval svou otevřenost vůči mladé republice prostřednictvím kulturního programu „*vyprávět těm, kdo se nad tím zamyslí*“.³⁸¹

Ovlivněn dvěma zásadními dojmy zaslal hrabě 21. ledna 1919 dopis svému synovi, v němž se zmínil o rozmluvě se svým kolegou z bývalé diplomatické branže – Poincarém. Hovořil s ním opět o „*trestních akcích proti viníkům*“. Další zásadní informace se týkala rodiny Sternbergů. Prý hovoří jen česky a francouzsky.³⁸² V podstatě potvrdil obsah pamětí Cecílie Sternbergové, které vyšly až z iniciativy Diany Phipps-Sternbergové (její dcery). Rodina Sternbergů používala německý jazyk jen jako usnadnění v dorozumění. V soukromí ale hovořili převážně anglicky.³⁸³

Pařížská mírová konference byla v plném proudu a celý rok 1919 se nesl v jejím znamení. Vznik nových států znamenal předložit důkazy o chybách předchozích politických systémů. Proto list z 6. února vyústil v očekávané opětovné hodnocení Berchtoldova politického počínání před vypuknutím světové války. Tuto tendenci vyvolala aktivita švýcarských socialistů, kteří klíce kolem Leopolda Berchtolda začali klást za vinu válečné důsledky. Berchtold požádal syna, aby to všechno prošetřil, protože „*je naivní jak socialisté kladou vinu za světovou válku nám, když jsme podporovali srbsko-ruskou mírovou politiku. Člověk těžko může historii překroutit*“.³⁸⁴ Neústupnost prvorepublikových úřadů a vlády v hraběti navozovala pocit, že „*máme zkrátka jen právo prosit, ovšem nikdy požadovat nebo automaticky předpokládat...*“.³⁸⁵ Netrpělivě čekal na článek v Neue Freie Presse, které již osm dní nedostal. Autor, novinář Helffer, jemuž 31. prosince 1913 poskytnul rozhovor, článek napsal na základě výpisků z tematických knih a Berchtoldových pamětí.³⁸⁶ V říjnu

³⁷⁹ P. MAŠEK, *Modrá krev. Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 2003, s. 53-54. (své paměti publikoval německy a anglicky v O. CZERNIN, *Im Weltkrieg*, Wien 1928,).

³⁸⁰ Tamtéž. „...*Empört bin ich über einen Artikel des böhm. Franzosen Denis in einer Tschech.: Zeitung über K. F. I., abgedruckt in Deutscher Sprache im Wiener Journal. Nach die denselben gelesen? Wirklich eine Gemeinheit unwahr und dabei hirnrissig.*“

³⁸¹ Tamtéž.

³⁸² Tamtéž, folio 96 (dopis z 21. ledna 1919). „...*Mein Heutige Eindruck ist ein doppel: 1) die Poincaré'sche Rede mich dem Passus über die Strafsaktion contre les conpables (wer ist darunter gemeint?) 2) die Mitteilung von Mimi, dass beim Sternberg nur mehr böhmisch und französisch geredet wird. Ich finde in letzterer Beziehung geschieh bei uns viel zu wenig.*“

³⁸³ C. STERNBERGOVÁ, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha 2002, s. 90.

³⁸⁴ Tamtéž, folio 115-116 (dopis z 6. února 1919). „...*Verfolgst Du die Verhandlungen des Sozial Congr. in Bern? Es ist rührend wie unsere Sozialisten die Schuld am Weltkrieg auf sich – uns – laden und unsere gegen Reis waschen, als ob Serbien Russland Friedenspolitik getrieben hatten. Gröber kann Mann die Geschichte nicht entstellen!*“

³⁸⁵ M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 45.

³⁸⁶ Tamtéž, s. f. (dopis z 18. února 1919). „...*Die Neue Freie Presse bekomme ich seit 8 Tagen nicht, gerade der Artikel von Helffer über die Vorgeschichte des Krieges, bezw. den Auszug aus dessen Buchen hierüber, ist mir Nicht zugekommen, worin ich genannt werde auf Grund einer Conversation, die Ich mit Helfff. am 31. dec. 1913 gehabt hatte – Langst meinem Gedächtnissen Entschwunden.*“

1919 tyto články stále nebraly konce. Hrabě se to okomentoval: „*Doufám, že tato polemika brzy skončí. Neprospívá ničemu, nám, ani jiným.*“³⁸⁷ Uvědomil si, že vše, co se týkalo rakousko-uherské politiky, se dalo objasnit transparentním publikačním počinem. Přinejmenším podezřelé mu bylo „...*jak všichni v klidném souhlasu mlčí, zatímco se Němci v publikacích předhánějí. Byl jsem dnes deprimován ponižujícími podmínkami pro R.(Rakousko). Proto mi přišel k chuti jablečný závin, který mi dobrá Maggi Cz. (Černínová) sama připravila a poslala po spěšném poslovi a nálada byla přátelská. To pramení z vídeňského cítění. Berlínan to nepochopí...*“ Přesvědčený pokračuje dál, že „*tepla a dobrotu a obdobné cítění jako ve Vídni nenajde člověk nikde v Německu. Proto se jim rozloučení s Vídni stalo tak obtížné.*“³⁸⁸ Mírová politika v Československu meziválečného období vycházela ze sílících vizí pacifismu. Mírovému pojetí udával směr československý prezident Tomáš Garrigue Masaryk hlásáním, že „*smysl českých dějin lze nalézt v životě „Ježíše, ne Césara“.* Napsal však také, že „*válka není největším zlem – žít nečestně, být otrokem, zotročovat a mnohé jiné je horší.*“ V osmdesáti letech řekl spisovateli Johnu Galsworthymu: „*Ač jsem starý, kdyby mě někdo napadl, vyhrabal bych holýma rukama cihlu ze zdi a rozbil mu hlavu.*“ Někdy je jedinou možností, jak dosáhnout míru, o něj bojovat.“³⁸⁹ Úzce korespondovala s vizemi a politickým programem nástupnických států po Pařížské mírové konferenci z roku 1919.³⁹⁰ Představa uvádějící v život přesvědčení, že národy neužívající sílu k dosažení moci jsou bezpečnější, reflektovala vizi Jeana-Jacquesa Rousseaua o hrozbě změn politických systémů. „*Tento převrat zdá se mi neodvratný. Všichni králové Evropy pracují souhlasně k tomu, aby jej uspíšili.*“³⁹¹ Republikánské elity chtěly starý režim „přetřít“ barvou demokracie, pod kterou však aristokracie stále prosvítala.³⁹² Prezident Masaryk se se silou mýtu nedotknutelné majestátní exkluzivity ztotožnil a přejal ji do prezentace kultu vlastní osobnosti. Když v roce 1919 vyšla kniha o císaři Františku Josefovi, se znechucením se o ní vyjádřil: „*Tu hloupou klevetivou knihu o císaři F. J. a jeho lidech jsem včera letmo prohlédnul. Musí být napsána nějakým dvorním lokajem,...*“³⁹³ Nový pohled na rakousko-uherskou

³⁸⁷ Tamtéž, folio 131-132 (dopis z 22. února 1919). „...*„doufám, že tyto polemiky se konečně doberou konce. Neprospěje to ničemu, nám, ani ostatním.*“

³⁸⁸ Tamtéž, folio 143-144 (dopis z 4. června 1919). „...*Wie schweigen Alle in ruhreden Nebeneinstimmung, in dass die Deutschen Sich übertreffen im polternden Publikationen. Ich war heute ganz deprimiert über die niederdrückenden Friedensbedingungen für d. Ö. Darum kam ein dampfender Apfelstrudel am Gunden, den mir die gute Meggi Cz. selbst zubereitet und durch einen Eilbote herübergeschickt hat und die Stimmung würde freundlich. Das kommt vom Wiener Gemüt. Ein Berliner trifft das nicht.*“ „... *Wärme und Guttagigkeit und siml. Empfinden wie in Wien finde man nirgends in Deutschland. Darum ist ihnen den Abschied von Wien so schwer geworden.*“

³⁸⁹ M. ALBRIGHT, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006, s. 71.

³⁹⁰ M. MACMILLANOVÁ, *Mírotvorci. Pařížská mírová konference 1919*, Praha 2004, s. 69-77.

³⁹¹ J. J. ROUSSEAU, *O společenské smlouvě*, Dobrá Voda 2002. (Citováno v V. KLABAN, *Americký radar, Evropská unie, Rusko a my*, in: *Mezinárodní politika*, roč. XXXI, 10/2007, Praha 2007, s. 20-21.

³⁹² A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 38.

³⁹³ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 4. listopadu 1919). „...*Das dumme Tratschbuch über K. F. J. und seine Leute habe ich gestern auch flüchtig durchgeschaut. Es muss von einem Hoflokaien verfasst sein, ... Bewies für a) dass er den jungen Erst nach der raschen art wie er die Gänge abmarschirte charakterisiert; Beweis für b), dass er meine*

politiku měly přinést Musulinovy paměti, o nichž se hrabě od jednoho novináře dověděl, že jsou dobře redigovány. Ve stejném nakladatelství se rovněž připravovaly i paměti Otokara Czernina.³⁹⁴

V létě 1920 otiskly československé Lidové noviny článek, který Leopolda Berchtolda zcela šokoval během jeho pobytu v Lausanne. Do redakce se dostal z Berlína 1. července. 1920 a obsahoval informace o chystaném monarchistickém převratu:

„Rejdy Habsburků ve Švýcarsku. Přípravy k monarchistickému převratu v Rakousku.

*Berlín 1./7. Basilejský zpravodaj listu Deutsche Allgemeine Zeitung telegrafuje, že Züricher Volksrecht přináší vzrušující zprávu o rejdech Habsburků ve Švýcarsku a přípravách na monarchistický převrat v Rakousku. List vyličuje činnost prince Windisgrätze ve Švýcarsku, jakož i propagandu v okolí bývalého císaře Karla. Střediskem rejdu jest Švýcarsko a vídeňské kasino v paláci hraběte Berchtolda v IX. okresu. Kasino má 100 členů, kterýžto počet má býti doplněn na 500. Oficiálními vůdci jsou Friedmann, dr. Reichenauer a Schimp. Kasino má k dispozici kapitál 22 milionů franků. Z politických vůdců stojí v čele pověstný bývalý poslanec Teufel. Z vojenské organizace křesťanskosociálních důstojníků jsou do rejdu zapleteni plukovník Hussarek, setník Mayer a Zeiss. Zpráva působí dojmem, že pochází od osobnosti s rakouskými poměry výtečně zpravené.“*³⁹⁵

Zpráva si vyžádala okamžitou Berchtoldovu intervenci. Obratem synovi odpověděl a přiložil dopis, který do důsledku popírá vše, co bylo v článku uvedeno. Důrazně žádá syna, aby tuto odpověď tomu autorovi vštípil. Hrabě odmítl reagovat na článek reprodukcí dopisu v Lidových novinách. Obával se, že by to nikdo náležitě neoceníl a že by to k němu přitáhlo zbytečnou pozornost. Požádal syna, aby zjistil, zda by nebylo vhodnější nepsat ten dopis v němčině, protože měl obavy, že by tím jen pobouřil. Domníval se, že by bylo lepší, kdyby Alois přednesl jeho postoj ústně v češtině s odvoláním na své zplnomocnění. K posílení jeho postoje měla posloužit i Berchtoldova nová známost s madam Bibikoffovou, která v těch dnech pobývala ve švýcarském hotelu Bernvivage se svou dcerou, guvernankou a pečovatelkou. Význam rodilé Češky madam Bibikoffové, která hovořila „*francouzsky jako Ruska a německy jako my*“, spočíval nejen v jejích přátelských vztazích s rodinou Benešových, ale ona sama byla chotí ministra a byli ubytováni ve středním traktu Hradčan.³⁹⁶

Demission, die Mitte Jänner erfolgt auch Ende Mai ansetzt und einen Ausspruch den K. F. J. über Bannquet gemacht hat, mir appliciert!!!“

³⁹⁴ Tamtéž, folio 145-146 (dopis z 4. listopadu 1919).

³⁹⁵ Ústřížek z Lidových novin vložený do dopisu z 18. července 1920 v MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556, folio 145-146.

³⁹⁶ Tamtéž, folio 165-166 (dopis z 18. července 1920). „...*Vielen Dank für den Ruckfolgenden Zeitungsausschnitt. Wenn dieser Brief nicht all zu spät in Deine Hände gelangt konntest Du den inliegenden Brief an Wegfest dem Adressaten überbringen und ihn ersuchen das betreffende Dementi von sich aus in meinem Namen eindrücken zu lassen. Hier etwas zu dementieren hat keinen Sinn, da der Artikel kaum beachtet und daher auch einer Reproduktion in*

Celá novinová aféra nápadně připomínala narážku na utajovanou akci Q, která se uskutečnila před necelým rokem ve Vídni. Reakci v příloženém dopise napsal nadstandardní zdvořilostní stylistickou formou, která Berchtoldovu pověst předcházela již z dob jeho diplomatické kariéry:

„Vaše Blahorodí!

Nedávno přinesl Züricher Blatt článek o údajných monarchistických rejdech ve Švýcarsku s cílem znovunastolení dřívějšího rakouského režimu. Ten článek má punc fantazie, plné výmyslu, proto byl také stěží přijat švýcarským tiskem. Navzdory tomu převzaly tyto výtahy jednotlivé, mimo Švýcarsko vydávané, noviny, jako Deutsche allgemeine Zeitung, prošly oklikou přes Berlín a objevily se i v Lidových novinách. Co se týče té domnělé propagandistické činnosti provozované v mém vídeňském domě, se chci s ohledem na pravdu vyslovit, že mi nic takového absolutně není známo. Ten palác, který se pro zastřešení malých stran vzhledem ke svému stavebnímu pojetí nehodí, aby s ohledem na panující nouzi o byty byl ve své době pronajat nějakému klubu, od kterého bych mohl přijmout, že prostřednictvím jeho četných zahraničních členů bych tak mohl navázat komerčních vztahů se zahraničím. Musím se ohradit, že je politicky neutrální, existuje-li základní podmínka vzniku smluvního poměru, a pokud je mi známo, též je to patrné ze stanov. Zatímco v těchto opatřeních prohlašuji, Vás, Blahorodí, prosím, pokud by se Vám to zdálo prospěšné, abyste ráčil dobrotivě zvážít tyto podstaty nápravy v Lidových novinách. Se zvláštním výrazem vysoké úcty. Leopold Berchtold.“³⁹⁷

Kritiku své předrevoluční zahraniční politiky sklízel i v řadách šlechty. Mezi jeho největší odpůrce patřil probošt Waldstein. V jeho případě si Berchtold stěžoval na „*nejhůře nadává na mou politiku*“.³⁹⁸ V roce 1921 se Karel Habsburský, bývalý císař Karel I., pokusil dostat vládu v monarchistickém Maďarsku pod osobní kontrolu. „*30. (března) odpoledne mi v hale hotelu Brocca byla zprostředkována návštěvka dopisovatele jednoho římského listu, který se mnou chtěl hovořit. Odmítnul jsem to, ale on už na mně čekal předem a obvinil mne, ohradil jsem se a řekl mu, že zde žiji v soukromí a politikou se nezabývám,...* Omluvil se mi a řekl, že se chtěl jen zeptat, zda vím o

den gelesenden Blattern nicht gewürdigt würde. Von Prangins aus ist er unnötiger Weise mit Neuen Nennungen dementiert worden, was allein eine gewisse Aufmerksamkeit auf ihn gelenkt hat, aber auch zur im gewissen Kreisen. Hätte Man gar nicht Darauf reagirt, wäre er überhaupt denn Lesepublikum entgangen. Solltest Du finden, dass es einopportun ist den germanisch geschriebenen Bf dem Adressaten zu unterbreiten, kann Du ihm zu die Sache auch mündlich unter Berufung auf meine Ermächtigung – Tschechisch vortragen. Dieser Tage machte ich die Bekanntschaft den Mme Bibikoff, gebürtige Tschechoslowakin, die im Begriffe steht sich von ihrem Manne scheiden zu lassen. Sie wohnt sehr elegant im Bernvivage Hotel mit ihrem kleinen Mäderl, einer Kammerjungfer und Pflegerin, spricht französisch wie eine Russin und deutsch wie wir, ist mit der Familie Beneš befreundet, sagt sie bewohnen den mittleren, schönsten Teil des Hradschin und seien sympathisch Leute, namentlich auch die einfach erzogene und einfach gebliebene Gemahlin des Ministers.“

³⁹⁷ Tamtéž, folio 166-167 (dopis z 18. července 1919).

³⁹⁸ Tamtéž, folio 301-302 (dopis z 20. října 1920).

tom, že je císař v Maďarsku, čehož jsem se, v pravdě řečeno, domníval. Citoval jeden list, který přinášel nejen tuto zprávu, ale i detaily o hovoru mezi císařem a von Horthym. Řekl jsem mu, že 1) o tom zde nic nevím, 2) považuji to za novinářskou kachnu. Večer, k mému ohromení, otisknul *Günter Zeitung* potvrzení této zprávy...“ Berchtold musel být ve styku s novináři velmi obezřetný zejména během restauračního pokusu císařského páru v Maďarsku. „Každopádně bych učinil to, co je v zájmu věci a mé osoby...“ Vyčkával, až mu vrátí nazpět jeho pas, který poslal do Prahy.³⁹⁹ Dychtivě čekal na synovy instrukce a zprávy ohledně zrušení vyhnanství. „Co jsi vlastně nakonec zjistil o mé cestě domů? Tvůj referát odeslaný na stůl ministra Beneše, ve kterém jsi připomněl bernskou zprávu a plánovaný rozhovor s Duškem. Měl bych se na obojí znovu zeptat na bernském vyslanectví.“⁴⁰⁰ Touha po domově v hraběti tolik zesílila, že byl ochoten vyjednávat za každou cenu s kýmkoli, kdo by mohl pomoci. „Předem dávám souhlas v případě, že to za to bude stát. Ty víš, co to pro mě znamená.“⁴⁰¹ Aby doložil své sepětí s Československem, odvolával se na moravské domovské právo, které Berchtoldové získali spřízněním s ryze českým rodem Petřvaldských z Petřvaldu z roku 1744. Sňatek měl být argumentem i v případě, že by mělo dojít k vyvlastnění celého majetku Berchtoldů na Moravě. „Prosím zdůrazni, v případě, že bude nutné znovunabýt moravské příslušnosti, že jsme sňatkem Terezie a Prospera, někde jinde na Moravě (Budkov?), byli příslušní domovským právem již před rokem 1764.“⁴⁰² Touha udržet rodinné sídlo a vrátit se domů

³⁹⁹ Tamtéž, folio 331-332 (dopis z 3. dubna 1921). „...Am 30. Nachmittag würde mir in der Halle von Brocca die Karte eines mir unbekanntes Correspondenten eines röm. Blattes vorgezeigt, den mich sprachen wollte. Ich lehnte ab; da er aber schon in der Halle vor und mich bezüchte, grenz ich auf ihn los und sagte ihm, dass ich hier privat leben und mich nicht mit Politik befasse, daher ihm kleine Audring gehen könne. Daraufhin entschuldigte er sich und sagte, er wollte um frage, ob ich es darüber weiß, dass K. in Ungarn sei, was ich wahrheitsgemäß vermeinte. Er zitierte einen Blattes, die nicht nur diese Nachricht, sondern auch details über K. und v. Horthy – Konversationen gebracht. Ich sagte ihm 1) hierüber nichts zu wissen, 2) es für eine Ente zu halten. Abends stand dann zu meiner Verblüffung die Bestätigung der Nachricht durch die W. Pol. Korr. in der Günter Zeitung. Habe H. K. und Seif. gleich geschrieben, que je n'y suis pour rien. – Meine H. k. Angelegenheit steht, glaube ich, günstig. Ich sagte D. der inzwischen zu meines großen Ueberrashung Č. sl. Min. Pr. geworden ist, dass ich noch das Resultat der schwebenden Exprop. Verhandlung abwarten wolle, was er begreiflich fand. Aus deinem Briefe ersehe ich aber, dass ich eben zu diesen Verhandlungen gewünscht werde, was mich eigentlich würdest. Jedenfalls wurde ich das tun was im Interesse der Sache ist und meine Person und deren Agréments dabei in den Hintergrund rücken. Formell wäre dann noch der Umtausch des bisherigen Tages gegen den neuen Pass durchzuführen, was ich bis jetzt nicht getan und wozu ich die Intervention Dumonts brauche, da in dem bisherigen Pass die Aufenthalt Rev. eingetragen ist und ich derselben verlustig ginge wenn ich den Pass an die vyslanectví ausfolge zu abfuhr dieses kostbaren Dokuments nach Prag! Ich habe auch d. einen Bf geschrieben über meine Nichtbeteiligung am Colpo di Testa, fürcht aber, dass er ihn nicht mehr in b. erhalten haben wird, da ich den Tag darauf in der Zeitig los, dass er Min. geworden und in Wien eingetroffen sei. Warte jetzt ab, was Du mir anrätst zu tun!“

⁴⁰⁰ Tamtéž, folio 333 (dopis z 9. dubna 1921). „...Was hast Du eigentlich zum Schluss über meine Heimkehr erfahren? Diene Referat brach dort ab, wo über das Aufliegen des betreffenden Berner Berichtes an Schreibtisch des M. Beneš und die geplante Unterredung des Letzteren mit Duschek Erwähnung getan war. Soll ich nun beider Berner Vyslanectví neuerdig anfragen???“

⁴⁰¹ Tamtéž, folio 349 (dopis z 5. května 1921).

⁴⁰² Tamtéž. „...Bitte betone, falls das nötig ware, dass die mährische Zuständigkeit auf Graue Vorzeit zurückreicht, vor das Jahr 1763, das wir zu vor den Vermählung Prosper Therese bereits anderswo in Mähren (Budkau?) heimatsberechtigt waren.“

byla silnější než podvolení se demokratizačním trendům republiky, vezme-li se v úvahu, že šlechta se cítila být demokracii nadřazena díky svému zrodu z feudální společnosti.⁴⁰³

Hořké vzpomínky na článek o švýcarských rejdech Habsburků v Lidových novinách vyvolaly dopisy od Reusse a Lewetzowa, které Alois otci přeposlal 26. července 1921. „*Musíš mi poslat článek pražského deníku o maďarském vyvlastnění v Československu, kterému čelíš, ještě se ke mně nedostal. Ten český článek o mnou pořádaných monarchistických rejdech, který Reuss označil za nevraživou provokaci, shledávám škodlivým, stejně jako nepravdivým.*“ Zprávu o tom přinášely i mnichovské noviny, jak byl Berchtold zpraven. Popisovaly to jako „*míru odvahy*“ a nikdo se nad tím nepozastavil. „*Marně čekám na vyřízení svého československého pasu,...*“ bývalému kolegovi z diplomatických misí, Pogatscherovi, měl ve Vídni vyřídit, že v Reichenhallu, respektive v Bavorsku, bude úředně zase v polovině srpna. Poté že by rád jel na 24 hodin do Salzburgu, kde se zastaví ve své vile a bude muset jednat se svými obchodními zástupci. Berchtold chtěl Pogatschera přesvědčit, aby mu pomohl a zastupoval ho ve vyjednávání o jeho maďarském pasu a vízech v Mnichově. K dosažení svých cílů zapojoval široké okolí a kontakty dále programově rozšiřoval. „*Philipp Gudenuss a syn Philips (15 let) jsou naším hlavním kontaktem. Spřátelil se s námi jeden pruský nadporučík generality, v. Unruh, se svou milou dcerou.*“⁴⁰⁴ Překvapilo jej, když jeden z předních československých právníků nechal slyšet „*jedním dechem*“, že v záležitosti vyvlastnění je prospěšné mít maďarské státní občanství.⁴⁰⁵

⁴⁰³ A. DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 1992, s. 32, 46.

⁴⁰⁴ Tamtéž, folio 344-345 (dopis z 26. července 1921). „...*Herzlichen Dank für Briefe und eigentlich Conwert. Adressen: Reussbrief, Lewetzowbrief etc. Den Prager Tagblatt Artikel über ungarischen Enteignungen in den Č. Sl. auf welchen Du beamst, ihn mir geschickt zu haben, habe ich nie erhalten. Die č. Artikel über monarch. Angebl. von mir bewerkstelligte Umtriebe, die Reuss als gehässige Hetze bezeichnet, finde ich ebenso harmlos wie unwahr. Du die Harmlosigkeit mich nicht zeihen kann, mochte ich sie einfach a. a. legen. Auch Münchener Zeitungen haben solche Notizen, einfach als Mutmassungene, gebracht und Niemand hat sich darüber aufgesagt. Einen großen Nachricht ich der von Dir unbenommene Schritt wegen meiner Repatriierung. Ich warte vergebens auf Erledigung meines Č. sl. Passgesuchen, wenn Du weißt sich Anfang März anhängig und ausständig. - Solltest Du wieder durch Wien kommen, suche, bitte Pogatscher auf und sage ihm, dass ich in der 2ten Hälfte August wieder hier in Reichenhall, bezw. Bayerisch Gemein bei Reichenhall, beamen werden denn wenigstens einmal auf espère 24 Stunden nach Salzburg fahren zu dürfen, wo ich einen Villenbesitz habe und mit meinem Geschäftsmann sprechen müssen. Sage ihm, dass er mir dies ermöglichen solle; ich denke in der Weise, dass die Österr. Vertretung in München den Auftrag erhält, mir ein entsprechender Visuen in meinen Berner ung. Pass eingetragen. Hier drückend heiß Gigot und ich goggeln den größeren Teil des Tages i. d. Hall des Hotels, wo noch etwas Luftzug das Atmen ermöglicht. Philipp Gudenuss und Sohn Philipp (15 Jahre) sind unseren Hauptumgang. Ein Preuss. Obersleutnant des Generalitäts, v: Unruh, mit netter Tochter hat sich mit uns angefreundet. Außerdem beamt Gigot In einen äußerlich hüppirten, innerlich minderwertigen Gesellschaft, ein Spanien, ein Einheimischer, eine Polin, etc. espère Casinochiquen, mit hübschem Cassinolokalen. Erz. Fried. Mit 3 Gottfried Hohenlohe ihm Enkelkindern wird von mir bevorzugt. Good bye! Peep. Maritschi telegraphirt, wir möchten Bereits am Donnerstag kommen, wir werden aber bis Samstag hier bleiben und erst zum Polterabend 3er nach B. fahren. Donnerstag déjeu hört Mann (Cousine) Rex hier bei uns a. d. Wege nach Berchtesgaden.*“

⁴⁰⁵ Tamtéž, folio 347 (dopis z 13. května 1923). „*Unverständlich wieso ein Führenden č. sl.. Rechtsanwalt in einem Atem sagen kann, dass es vorteilhaft ist die ungar: Staats-Bürgerschaft gegenüber den enteignenden geltend machen zu können und dann wieder, dass der diesbezügliche 4 Millionen Prozess zu nichts als zum Verlust dieser Riesensumme führen werde!!!*“

V Mnichově jej zastihly zprávy otištěné v Neue Wiener Journal týkající se konání korunní rady po zemřelém císaři Karlovi. Strassoldo sdělil Berchtoldovi, že předsednictví se ujal arcivévoda Max. Hrabě se neúspěšně pokusil sehnat onen výtisk. Požádal syna, aby mu v případě, že se o tom v českém tisku objeví zmínka, výtisk postoupil. Pohotově, pro všechny případy, instruoval syna, aby vše popřel slovy: „*Redakci etc., v jejímž čísle z se nachází etc., etc. Se zplnomocněními hraběte Berchtolda, které jsou v pozici Vám sdělit, že těm samým o údajném konání korunní rady absolutně nic známého není a tvrzení, že hrabě Berchtold na tom měl podíl, musí být odkázáno do oblasti fabulace a označeno jako čirý výmysl.*“ Berchtold věděl, že pokud by celou záležitost nechal bez povšimnutí a nedementoval ji v tisku, pak „*takové publikace přináší jen neštěstí.*“⁴⁰⁶ V době, kdy byl osočován ze všech stran, považoval za nutné být připraven na každou situaci. Uvítal proto, když mu z Buchlovic zaslali obsahy dopisů korunního prince Rudolfa. „*Řekni Mimi, že jsem si se živým zájmem čtu politické dopisy korunního prince Rudolfa; mnohem zajímavější, než bych věřil. Názorově byl německým liberálem, oproti Taaffemu, Clam-Martinczovi etc., diametrálně nahlíženo ke kurzu Františka Ferdinanda, to měli oba společné.*“⁴⁰⁷

⁴⁰⁶ Tamtéž, folio 367-368 (dopis z 27. června 1921). „...*Von Strassoldo erfuhr ich bei dieser Gelegenheit, dass sich das „Neue W. – Journal“ kürzlich bemusst gesehen hat, eine Notiz zu bringen, monach nach dem Tode des Kaisers Karl's ein „Kronrat“ unter Vorstizt des Druh. Max stattgefunden habe, an welchem ich mich betelicht hatte. Leader habe ich mir her das betreffendes Exemplars den genanten Zeitung nich verschaffen können. Bitte gehe ich der Sache nach. Sollte in dem Čechischen Presse die Sache breitgetreten worden sein, kennst Dud och kategoriúch dementieren. In Wien wäre es beim Neuen W. Journal selhat zu tun. Etna in dieser form: An die Redaktion et. In Unrer Numer vom vinder sich etc. Etc. Mit Ermächtige des Gfen Berchtold sind die ein den Lange Ihned mitzuteilen dass demselben von der angeblich Abhaltung eines Kronrates absolut nichts bekannt ist und die Behauptung, dass Gf. B. an einem solchen Anteil genommen habe, in dass Gebiet der Fabel verwiesen werden muss aber als glatte Erfindung bezeicht werden muss.*“ – *Solche Pulikationen kommen nur Unheil stiftem.*“

⁴⁰⁷ Tamtéž, folio 346 (dopis z 17. května 1923). „...*Sage Mimi dass ich mich lebhaftem Interesse die Pol. Bfe des Kronprinzen Rudolf lese; viel interessanten als ich glaubte. Er war Ein gesinnungsformen Deutschliberaler, gegen im Taaffe, Clam-Martincz etc. also diametral entgegengeseht der Richtung Franz Ferdinand;...*“

IV. Závěr

První polovina 20. století měla pro změnu postavení šlechty zásadní význam. Došlo ke střídání elit u moci. Nové republikánské elity československého státu zaujaly odmítavý postoj k jakékoli připomínce šlechtictví, když deklarovaly legislativu, jejíž cílem bylo podstatu šlechtictví do důsledku potlačit. Bývalá vládní elita svou existenci přinejmenším komplikovala nastavení ryze demokratického kurzu země. Zakladatelé republiky přistoupili k systematickému vykořenění císařského majestátu a významných politických postů vlivných před převratem roku 1918. Pozornost se soustředila na politické činy ministerstva zahraničí a přímo i jeho představitele, kteří byli z velké části příslušníky aristokratických kruhů. Zpětně bylo třeba zhodnotit prospěch či nepospěch zahraniční politiky, která se dotýkala minulosti všech nástupnických států po rozpadu Rakousko-Uherska.

Jasný postoj v tomto ohledu deklaroval první zákon týkající se šlechty a jejího budoucího osudu v Československu po roce 1918. Nová republika přijala a s okamžitou platností vyhlásila zákon z 10. prosince 1918 č. 61/1918 Sb., jímž se ruší šlechtictví, řády a tituly. Ochromit šlechtickou elitu, která svou moc opírala zejména o hospodářské zázemí, znamenalo přijmout 16. dubna 1919 záborový zákon č. 215/1919 Sb., který § 9 v plném znění potvrdil zákon č. 61/1918. Zákon č. 215/1919 Sb. zkonfiskoval majetek mimo jiné těm osobám, které se hrubě provinily proti československému národu ve světové válce. Následkem toho byla na moravský majetek rodiny Berchtoldů uvalena nucená správa. Jednalo se zejména o zmrazení účtů v Uhersko-hradištské bance. Pozemkový úřad zřízený pro potřeby pozemkové reformy po aplikaci legislativy kontroloval pouze 44% půdy. Celých 56% zůstávalo nadále v rukou původních majitelů, z čehož 34% tvořilo zemědělskou půdu. K důkladné likvidaci velkostatků sice nedošlo, ale snahy rozbít ekonomickou základnu šlechty uspěly.

K udržení společenského postavení ve švýcarském exilu a navyklého životního stylu, čerpal Leopold Berchtold z aktiv uložených v zahraničních bankách. Tyto prostředky umožňovaly důstojný život hodný aristokrata. Přispěly k udržení stejných kulturních hodnot, které si s sebou přivezl z domova. Švýcarsko se stalo útočištěm mnoha aristokratů, protože díky neutralitě za celosvětového válečného konfliktu bylo ušetřeno následné dlouholeté regenerace.

Zdržovat se v okolí svého přirozené prostředí v Berchtoldovi posilovalo vědomí společenské výlučnosti, jímž se vymezoval navenek. O významu jeho osobnosti v očích „popřevratové“ aristokracie pojednává zejména kapitola s názvem Šedá eminence aristokratických kruhů. Setrávat v blízkosti bývalého ministra zahraničí a nejvyššího hofmistra posledního rakousko-uherského

císaře znamenala pro šlechtu možnost navrátit se v čase k císařskému dvoru. Tendence šlechty připomínat si doby starého režimu vedly k vytvoření pomyslné osy císařského dvora ve Vídni, jak bývalou první společnost ve svých pamětech pojmenovala Cecílie Sternbergová. Snahy nejen přežít, ale začlenit se do společnosti jako plnoprávný člen, se u šlechty projevily v roce 1919. Tajná akce Q, během níž se sešli představitelé aristokracie, vojenských a úředních složek bývalé monarchie ve Vídni se pokusila najít konsensuální most s rostoucím politickým vlivem střední třídy. Modelovým příkladem může posloužit kontroverzní osobnost Otokara Czernina. Jeho neustálé politické aktivity vyvolávaly údiv v celé aristokratické obci.

Sepjetí Leopolda Berchtolda s rodovými statky se projevovalo již v době jeho politické činnosti. Několikrát se neúspěšně pokusil opustit politickou scénu, aby se mohl věnovat správě svého moravského a maďarského majetku. Ke svému návratu na venkov se připravoval cílenou přestavbou buchlovického rodinného sídla. Zde měl v plánu žít poklidným rodinným životem, kdyby jej císař František Josef I. nejmenoval ministrem zahraničí. Barokní zámeckou vilu v Buchlovicích určil za místo k provozování svých šlechtických zálib – jezdeckví a zvláště sbírání starožitností. Nucený odchod do exilu v roce 1918 jeho plány narušil. Díky svému nejstaršímu synovi Aloisovi začal vyjednávat s prvorepublikovými úřady o udělení státního občanství, získání československého pasu. Aby toho docílil, vytvářel kontakty s osobami nejbližšího okolí, například rodiny Edvarda Beneše. Vytouženého návratu do Československa nikdy nedosáhl. Místo toho se musel spokojit s cestováním po Evropě a návštěvami aristokratických kruhů, které se sdružovaly v luxusních hotelích evropských metropolí.

V. Prameny a literatura

V.1 Vydané prameny

- ALBRIGHT, Madeleine, *Madam secretary: A Memoir by Madeleine Albright*, New York, 2003.
- BABEL, Rainer (ed.), *Le diplomate au travail. Entscheidungsprozesse, Informationen und Kommunikation im Umkreis des Westfälischen Friedenskongresses*, München 2005.
- CLARY-ALDRINGEN, Alfons, *Vůně vzpomínek: kníže Clary-Aldringen vypráví o „starých“ zlatých časech*, Praha 2002.
- FERTIG, Ludwig (Hrsg.), *Bildungsgang und Lebensplan Briefe über Erziehung von 1750 bis 1900*, Darmstadt 1991.
- HARROD-EAGLESOVÁ, Cynthia (ed.), *Já, Viktorie. Memoáry britské královny*, Praha 1998.
- Jahrbuch der k. u. k. auswärtigen Dienstes. Ministerium des Äussern*, Wien 1917.
- LÜTZOW, Heinrich, *Im diplomatischen Dienste*, München 1971.
- METTERNICHOVÁ, Tatiana, *Svědectví o neobyčejném životě*, Praha 1992.
- MUSULIN, Heinrich, *Das Haus am Ballhausplatz. Erinnerungen eines österreich-ungarischen Diplomaten, verlag fuer Kulture politik*, München 1924.
- STERNBERGOVÁ, Cecilia, *Cesta. Paměti české aristokratky*, Praha – Litomyšl 2002.
- SÚA V PRAZE, *Dokumenty moderní doby*, Praha 1978.
- SUTTNER, Berta, von, *Memoirs of Berta von Suttner: The Records of an eventful life*, Boston 1910.
- SZILASSY, S., *Der Untergang der Donau-Monarchie*, Berlin 1921.
- TOCQUEVILLE, Alexis, de, *Demokracie v Americe*, Praha 1992.

V.2 Nevydané prameny

- Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), Rodinný archiv (dále RA) Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, i.č. 556.
- MZA Brno, RA Berchtoldů, Leopold Berchtold, Literární činnost, Deníky z let 1902 – 1913, G138, karton 139, i.č. 478.
- MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Korespondence s matkou, G138, karton 123, i.č. 420.

MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Zikmund Berchtold, Korespondence s otcem, G138, karton 189, i.č. 543.

MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Ferdinanda Berchtoldová, rozená Károlyiová, Korespondence s manželem, G138, karton 176, i.č. 526.

MZA Brno, RA Trauttmansdorff-Weinsbergů (hostimská větev), Rodinná korespondence, Dopisy Bertě T.– tchýni, G344, kart. 3, i.č.21.

Státní zámek Jaroměřice nad Rokytou (depozitář), RA Wrba-Kouniců, osobní korespondence Elvíry Wrbové – Kounicové.

Státní zámek Jaroměřice nad Rokytou (depozitář), RA Wrba-Kouniců, osobní korespondence Alfonse Wrba – Kounice.

V.3 Literatura

ALBRIGHT, Madeleine, *Mocní a všemohoucí. Úvahy o Bohu, Americe a mezinárodních vztazích*, Praha 2006.

BEČKOVÁ, Jana, *Erby na třebíčském zámku. Katalog erbovních znamení a šlechtických rodin na třebíčském zámku*, Třebíč 2004.

BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost*, České Budějovice 2005.

BLANCHARD, Pascal, BANCEL, Nicolas, LEMAIRE, Sandrine (dir.), *La Fracture coloniale. La société française au prisme de l'héritage colonial*, Paris 2005.

BROŽ, Ivan, *Diplomaté*, Praha 2004.

BROŽ, Ivan, *Velké postavy rodu Kinských*, Praha 2000.

BŮŽEK, Václav, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006.

DEVERE-SUMMERS, Anthony, *War and the Royal Houses of Europe (in the Twentieth Century)*, Arms and Armour Press 1996.

DRAPER, Anthony, RAMSAY, Ainsly, *The good society: An Introduction to Comparative politics*, New York 2007.

FELTHAM, Ralph, G., *Příručka diplomata*, Praha 2003.

GODSEY, William, D., Jr., *Aristocratic Redoubt. The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, West Lafayette 1999.

GOLDSTEIN, Josua, PEVEOUSE, John, C., *International relations*, Longman 2005.

- GULLOVÁ, Soňa, MÜLLEROVÁ, Františka, *Mezinárodní obchodní a diplomatický protokol*, Praha 2006.
- HALADA, Jan, *Lexikon české šlechty. Erby, fakta, osobnosti, sídla a zajímavosti*, 3 díly, Praha 1992-1994.
- HAMANNOVÁ, Brigitte, Alžběta. *Císařovna proti své vůli*, Praha 2002.
- HAYEK, Friedrich, August, von, *Právo, zákonodárství a svoboda. Nový výklad liberálních principů spravedlnosti a politické ekonomie*, Praha 1998.
- HODEČK, Dalibor, *Dějiny zámku v Jaroměřicích nad Rokytnou. Stavebněhistorický průzkum – Historie objektu*, Brno 2004.
- KISSINGER, Henry, *Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi*, Praha 1996.
- MAŠEK, Petr, *Modrá krev. Minulost a přítomnost šlechtických rodů v českých zemích*, Praha 1992.
- NICOLSON, Henry, *Diplomacy*, London 1939.
- PLICHTA, Alois, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí*, II. díl, Třebíč 1994.
- ROBERTO, Federico, de, *Místokrálové*, Praha 1974.
- RUDOVÁ, Hana, *Rožmberk jako místo paměti. Prezentace starobylosti a urozenosti rodu Buqoyů*, České Budějovice 2007. (Bakalářská práce na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v českých Budějovicích).
- SVÁTEK, František, *Politické elity v Československu 1918-1948*, Praha 1994.
- KLIMEK, Antonín, KUBŮ, Eduard, *Československá zahraniční politika 1918 – 1938*, Praha 1995.
- SAK, Robert, BEZECNÝ, Zdeněk, *Dáma z rajského ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*, Praha 2000.
- SAMEK, Bohumil, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 1. svazek A/1, Praha 1994.
- SMÍŠEK, Rostislav, *Císařský dvůr a „dvorská“ kariéra Ditrichštějnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.*, České Budějovice 2007, s. 310-323 (Disertační práce na Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).
- ŠKUTINA, František, *Český šlechtic František Schwarzenbekrg*, Praha 1992.
- VOTÝPKA, Vladimír, *Příběhy české šlechty*, Praha 1995.
- VOTÝPKA, Vladimír, *Návraty české šlechty*, Praha 2000.
- VOTÝPKA, Vladimír, *Paradoxy české šlechty*, Praha 2005.
- VOŠAHLÍKOVÁ, P., *Jak se žilo za časů Františka Josefa*, Praha 1996.
- WERSTADT, Jaroslav, *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu Habsburské monarchie*, Praha 1991.
- WURZBACH, Carl, von, *Bibliographisches Lexikon*, I., Wien 1856.
- ZAKARIA, Fareed, *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*, Praha 2005.

ŽUPANIČ, Jan –STELLNER, František –FIALA, Martin, *Encyklopedie knížecích rodů zemí koruny české*, Praha 2001.

ŽUPANIČ, Jan, *Nová šlechta rakouského císařství*, Praha 2007.

VII. Příloha

VII.1 Seznam obrazových příloh

1. Leopold Berchtold (staženo 14. 2. 2007, <http://en.wikipedia.org/wiki/LeopoldBerchtold>).
2. Zvětšenina Berchtoldova nákresu náprsní knoflíkové perly osázené 4 malými brilianty, kterou si hrabě pořídil k seberepresentaci v lednu 1919 (MZA Brno, RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, inv. č. 556, folio 90-9).
3. Hotel a pension Victoria na jezeře Thoune ve švýcarském městečku Oberhofenu, kde se a nábřežích nacházely vily bývalé šlechtické elity včetně Berchtoldovy pronajaté vily Pergoly (hotelový hlavičkový papír z 20. let 20 století) (MZA Brno, Rodinný archiv RA Berchtoldů, Rodinná korespondence, Alois Berchtold, Dopisy s otcem, G138, karton 191, i.č. 556, folio 155-156).
4. Deník Leopolda Berchtolda. Heraldická ilustrace s genealogickým podtextem rodu Berchtoldů - alianční znaky Berchtoldů a Petřvaldských (první dva), poslední alianční znak Berchtoldů a Trauttmansdorff-Weinsbergů se šlechtickou korunou (MZA Brno, RA Berchtoldů, Leopold Berchtold, Literární činnost, Deníky z let 1902 – 1913, G138, karton 139, i.č. 478, folio 328).

VII.2 Obrazové přílohy

Obr. č. 1
Leopold Berchtold.

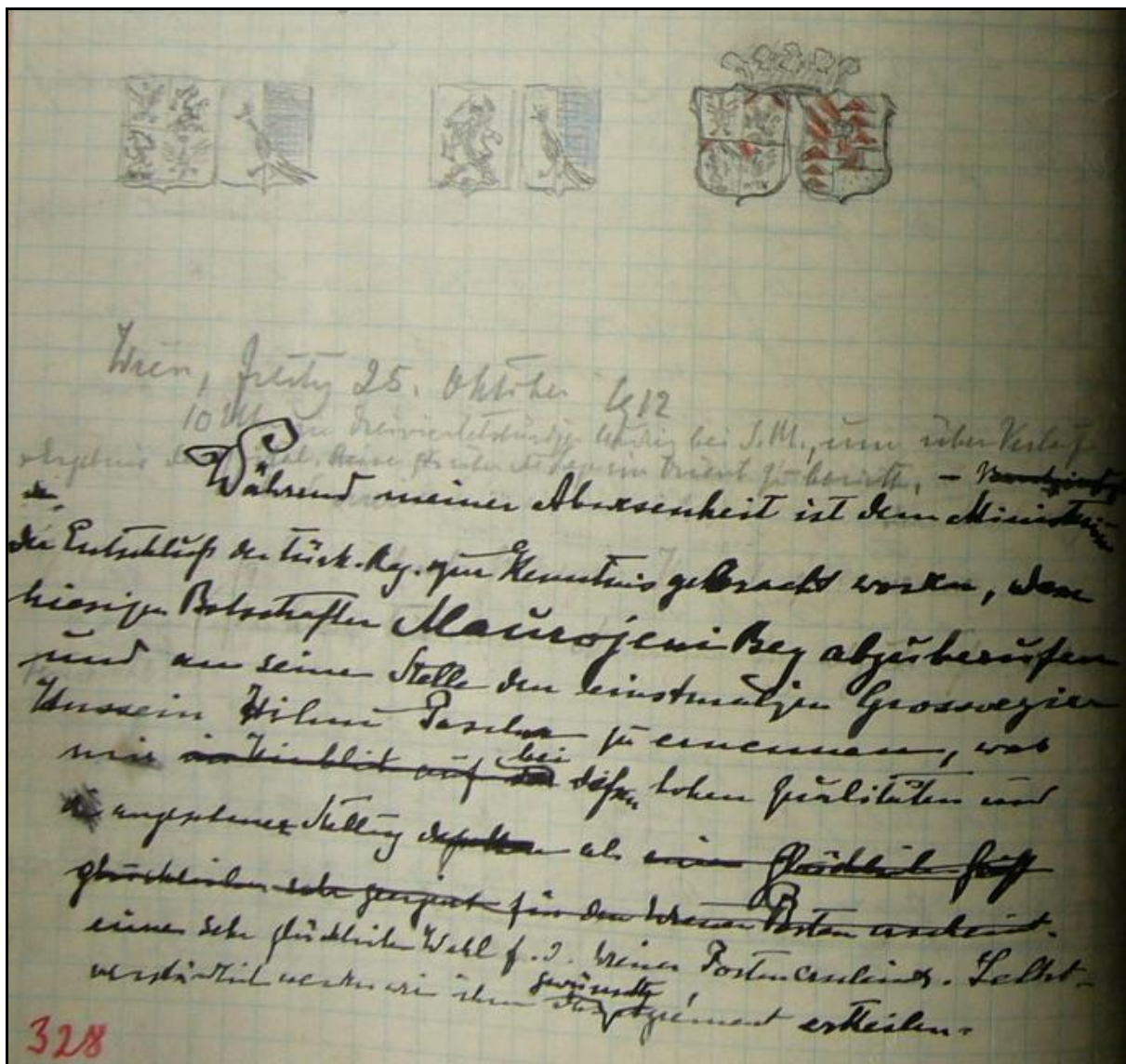
Obr. 2

Zvětšenina Berchtoldova nákresu náprsní knoflíkové perly osázené 4 malými brilianty, kterou si hrabě pořídil k sebereprezentaci v lednu 1919.

Obr. 3

Hotel a pension Victoria na jezeře Thoune ve švýcarském městečku Oberhofenu, kde se na nábřežích nacházely vily bývalé šlechtické elity včetně Berchtoldovy pronajaté vily Pergoly (hotelový hlavičkový papír z 20. let 20 století).

Obr. 4

Deník Leopolda Berchtolda. Heraldická ilustrace s genealogickým podtextem rodu Berchtoldů - alianční znaky Berchtoldů a Petřvaldských (první dva), poslední alianční znak Berchtoldů a Trauttmansdorff-Weinsbergů se šlechtickou korunou.